knihy
a spoločnosť

K&S

druhý ročník

20 Sk
20 Kč

2/
2005

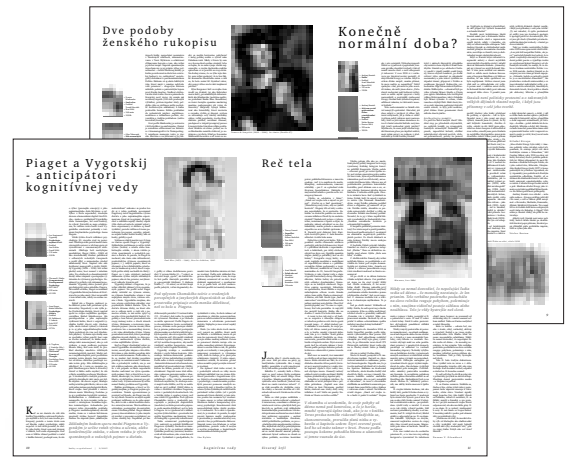

Nestačí vyrobiť, treba vedieť predať

Práca vydavateľa sa nekončí nápadom ani vydaním knihy.

Sondy do ruskej histórie

Sovietske obdobie Ruska je zahalené i rúškom tajomstva.

Čo sa deje vo veľkom (svete)...?

Záhady a nástrahy fungovania vesmíru

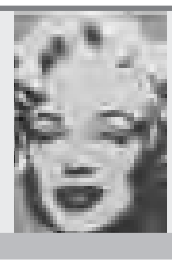

Otázniky nad mémami

Sme slobodne sa rozhodujúce bytosti alebo stroje na prenos génov a mémov s ilúziou slobody?

Erich Mistrík:
O zmysle reflexie
2

Rozhovor s Albertom Marenčinom ml.
3

Fedor Gál:
Budovanie slobody
4

Ľubica Harbuľová:
Sondy do ruskej histórie
5

Jozef Masarik:
Čo sa deje vo veľkom (svete)...?
6

Martin Takáč:
Otázniky nad mémami
7

Zuzana Ferusová:
Dve podoby ženského rukopisu
8

Václav Burian:
Konečně normální doba?
9

Ján Rybár:
Piaget a Vygotskij – anticipátori kognitívnej vedy
10

Zuzana V. Očenášová:
Reč tela
11

Imrich Sklenka:
Eschatológia dnes?
12

Zuzana Kusá:
Spoločná adresa
12

Pavel Vilikovský:
Útrapy z rozumu
13

Milan Zemko:
Politika v čase národnej katastrofy
13

Mária Ferenčuhová:
Žánre filmovovedeckého písania
14

Juraj Mojžiš:
Vyzúr sa a oddýchni si
14

Dana Kršáková:
Ženy osamelej vlčice
15

Miriam Suchánková:
Nepatrím k literátom
15

Celoživotní sprievodcovia Rudolfa Zajaca
16

Tomaso Gras, Bez názvu

9 771336 558008 02

O zmysle reflexie

- Kol. autorov
- **Filozofia ako problém?**
- Kalligram 2004
- 271 strán
- 259 Sk

- Antoine de Saint-Exupéry
- **Nočný let**
- Preklad Igor Calpaš
- Slovart 2004
- 144 strán
- 249 Sk

- Saul Bellow
- **Herzog**
- Preklad Marián Fridrichovský
- Petit Press 2004
- 373 strán
- 185 Sk

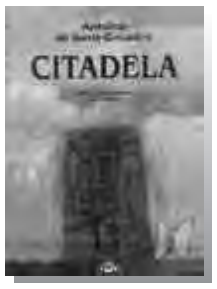

- Antoine de Saint-Exupéry
- **Citadela**
- Preklad Ján Švantner
- Hevi 2001
- 382 strán
- 429 Sk

Moses Herzog rozmýšľa – to je asi základná charakteristika hlavnej postavy knižky S. Bellowa. Kam sa pohne, všetko vidí akoby zboku, zvonku, „z helikoptéry“. Pri svojich životných peripetiách dospel do štádia, keď pociťuje nutnosť všetky zážitky a udalosti reflektovať, premyslieť, prežiť nanovo. Premýšľa o sebe, o druhých, o všetkom. Formuluje svoje myšlienky tak, akoby písal rôznym ľuďom. Vypisuje alebo len v mysli formuluje množstvo listov živým i mŕtvym osobnostiam, svojim blízkym i vzdialeným známym, vedcom aj prezidentom a sudcom, vládcom aj „poddaným“. Žeby boli všetci zvedaví na jeho úvahy? Žeby mohli jeho listy a úvahy niečo zmeniť? Žeby túžil po sláve? Alebo je len obyčajným grafomanom, či v myšlienkach – reflektomanom, maniakom reflexie? Potrebuje zo seba niečo dostať? Potrebuje si niečo pre seba formulovať? Potrebuje odovzdať svetu posolstvo génia? Alebo je to len vnútorný pretlak hormónov, ktorý sa pri nedostatku pravidelného sexuálneho života takto transformoval?

A máme pred sebou problém: Prečo napísal S. Bellow množstvo strán o zmätenom človeku, ktorého mohol asi charakterizovať jediným slovom – rozmýšľa? Načo máme čítať o jeho vajataní?

Filozofia ako problém: Prečo skupina filozofov napísala knižku o tom, aký zmysel má ich profesia – teda myslenie? Načo Kalligram vydal knižku, ktorej praktickú užitočnosť väčšina nášho obyvateľstva určite spochybní?

Nočný let: Načo Saint-Exupéry napísal knižku, v ktorej sa skoro nič nedeje, len vedúci letovej prevádzky komicky potvrdzuje vo svojich úvahách svoju dôležitosť sám pred sebou?

Citadela: Prečo Saint-Exupéry napísal hrubú prózu, v ktorej sa nič nedeje, len otec odovzdáva synovi svoje myšlienky, úvahy, reflexie? Načo sú nám tieto zmätené úvahy, ktoré nemajú konca, mnohokrát nemajú pevný bod, často sa vracajú k premyslenému, k povedanému, k vyjadrenému?

Načo nám to všetko je, keď samotní filozofi napísali – „netreba sa s nikým na svetonázorovej úrovni o ničom dohovárať“ (B. Šulavíková – J. Šulavík), keď filozofia je „prepychovo izolovanou disciplínou sebaskúmania“ (R. C. Solomon)? Nech si Herzog, filozofi a spisovatelia skúmajú sami seba, ale načo to všetko odovzdávať ďalej? A načo vlastne majú tak dôkladne skúmať samých seba, keď praktickej aktivite to zväčša nepomôže (dokonca ju komplikuje!)? Veď praktická aktivita si žiada čin, nie myšlienku.

Aký má zmysel reflexia? Aký má zmysel filozofia či filozofovanie? Aký má zmysel myslenie? Aký má zmysel sebareflexia? Pýtajú sa to hlavne v knihe Filozofia ako problém.

Filozofovanie, reflexia možno niekedy prinášajú obyčajnú radosť. Potešenie a pôžitok z krásy argumentov, z nadväznosti myšlienok, „z vytvárania vízií, v ktorých každodenné sa stáva zaujímavým“ (R. C. Solomon). Je to tá Sokratova snaha pomôcť myšlienke k jej vzniku bez ohľadu na to, či je myšlienkou vlastnou alebo cudzou. Takúto radosť určite pociťujú len tí, ktorí sa vedia tešiť z rozvoja myšlienok. – Aká krásna tautológia: Radosť z myslenia majú tí, ktorí vedia mať radosť z myslenia. Je to však inak? Môže sa z myslenia tešiť niekto, kto nevie oceniť krásu myslenia, kto očakáva len praktický výsledok či efekt?

Akoby to bola radosť pre radosť, pôžitok zo vzniku pôžitku samotného, pôžitok z vlastného pôžitku a z vlastnej radosti.

V tejto radosti však môže byť filozofia, filozofovanie, sebareflexia aj vyjadrením úzkosti z bytia. „V poznávaní, ktoré vedie rozum, niet ani jedného pevného bodu“, človek platí za dar ducha „stratou istoty jedinej cesty“ (T. Münz). Vtedy prichádza J.-P. Sartre či G. Marcel alebo A. de Saint-Exupéry so svojimi slobodnými hľadaniami pevného bodu. Neistota a stratenosť vo svete, medzi Sartrovými ľuďmi, v Marcelovom transcendentne alebo v Exupéryho búrke alebo v ríši – to sú predpoklady pociťovania úzkosti, strachu, straty ukotvenia. Reflexia ani filozofovanie vtedy nič nevyriešia, Sartre veľmi dobre vie, že musí prísť čin, ktorý niekedy vedie k sebazničeniu ako v Exupéryho Nočnom lete. Tento čin však vyplynul zo slobodnej reflexie vyvolanej pocitom stratenosti vo svete. Reflexia sa rozvinula medzi stratou východiska, pocitom beznádeje na jednej strane – a na druhej strane činom, ktorý smeruje k východisku.

V tomto zmysle je reflexia objavovaním nových ciest, či objavovaním vôbec nejakých ciest. Vtedy nie je nutné hľadať „školenú“ filozofiu, stačí „životná filozofia“, o ktorú sa snaží Moses Herzog. Je to bolestivý proces objavovania zákutí vlastnej duše, objavovania možností svojho pohybu vo svete, objavovania druhých ľudí, objavovania ciest k seba aj k druhým. Sokrates svojím pôrodnickým umením bol majstrom tohto hľadania. Filozofovanie je však vždy aj sebareflexívne, preto sa filozofia niekedy pýta – bol vlastne Sokrates majstrom? Čo je v dialógoch Platón a čo skutočne Sokrates? A čo Xenofanes? A kde sú ďalší účastníci dialógov? Naďalej strata istoty, naďalej neistota, hoci v hľadaní.

Dá vôbec filozofovanie nejakú istotu? Pomôže vôbec premeniť úzkosť zo sveta na pokojné spočinutie vo svete? Nie je to len kantovská metafyzická potreba človeka, ktorú sa človek snaží uspokojiť bez ohľadu na reálne efekty?

Určite aj to – veď ak sa dokáže z myslenia tešiť len ten človek, ktorý sa dokáže tešiť z myslenia, potom skutočne ide len o vnútorné pnutie, aké z neznámych dôvodov núti človeka uvažovať o veciach presahujúcich jeho každodennú rutinnú existenciu. Možno naozaj ide len o túžbu vysvetliť neznáme. Možno naozaj človek neunesie svoj údiv a chce ho zrušiť tým, že reflektuje svet i seba. Možno preto starý i mladý vládca v Citadele nikdy nedospejú ku konečným určeniam svojho osudu, lebo – hoci apodiktických tvrdení je v knihe neúrekom – skoro každé tvrdenie je spochybňované a relativizované inými, skoro každé sa v inom kontexte mení a jeho významy sa posúvajú. Možno preto spoznáva Exupéryho Malý princ neustále nové planéty a stále nanovo sa čuduje. Možno preto starý vládca v Citadele hovorí: „Treba tvoriť. A pokiaľ túto moc máš, usporadúvaním sa nezaoberaj.“ Možno preto sa pred Riviérom v Nočnom lete práve objavila táto hlboko potlačená metafyzická potreba, keď tak zmätene zareagoval na narušenie svojej rutiny pri strate lietadla.

Dá vôbec filozofovanie nejakú istotu? Pomôže vôbec premeniť úzkosť zo sveta na pokojné spočinutie vo svete?

Každá reflexia či filozofovanie objavujú, to znamená, že hľadajú. Hľadajú pravdu? Mnohí si myslia, že reflexiou prenikajú za zdanie vonkajšieho sveta k jeho hlbokej a podstatnej pravde. Alebo za ilúziu vlastného vedomia k pravdivému obrazu sveta. Alebo prenikajú za obyčajný ľudský omyl v chápaní vecí ku skutočnému stavu vecí. Hľadanie pravdy je niekedy odrazom ľudskej potreby nájsť východisko, pevný bod svojej existencie – nie tu a teraz, nie záchytný bod v aktuálnej situácii, ale taký pevný bod, ktorý sa nezrúti pri zmene situácie. Takýto bod, takéto východisko, takáto myšlienka, hodnota či postoj sprevádzajú človeka na vlnách života a poskytujú mu kotvu aj v najväčších búrkach, aby ho ani životné cunami nezmietli. Také filozofovanie „pomáha človeku žiť“ (E. Farkašová), lebo vedie k poznaniu seba samého, k ponoru filozofa, človeka, uvažujúceho, reflektujúceho do svojich hĺbok. Ak je však takéto filozofovanie poctivé, zriedka v tomto hľadaní nájde absolútne pevný bod, axiómu: Filozofia a filozofovanie sa zrodili ako „umenie klásť otázky o bytí a ľudskej existencii bez ohľadu na predpísané odpovede“ (B. Šulavíková – J. Šulavík). „Bez ohľadu“ tu znamená aj bez ohľadu na získané odpovede. Reflexia a jej hľadanie vo vnútri človeka je vtedy poctivá, ak sa neuspokojí s odpoveďami, ktoré už získala. Preto sa starý vládca v Citadele neustále vracia k akoby uzavretým otázkam, preto Moses Herzog vo svojich listoch opakuje otázky už raz položené, hoci ich kladie iným spôsobom a adresuje iným ľuďom ako predtým. Hoci Herzog ku koncu svojej hľadačskej cesty tuší, že našiel odpovede, ktoré ho môžu viesť a zdá sa, že končí s písaním listov, predsa zostáva otvorený ďalšiemu hľadaniu. Našiel totiž, čo hľadal – nie únik od problémov (aj takým hľadaním sa filozofovanie môže stať), ale našiel svoju vnútornú slobodu. Nenašiel stratený raj, dokonca sa mu vyhýba, keď sa mu ponúkne v podobe ďalšieho spokojného manželstva s Ramonou (aj také hľadanie stretneme), ale našiel cestu, po ktorej môže, je schopný a ochotný ďalej kráčať.

Otto Dix (1891 – 1969), Portrét novinárky Sylvie von Harden, 1926

Filozofizujúce hľadačstvo je v prvom rade hľadaním ciest k odpovediam, nie hľadaním odpovedí. Je asi tým najcennejším, čo môže filozofia či každá reflexia ponúknuť.

Filozofizujúce hľadačstvo je v prvom rade hľadaním ciest k odpovediam, nie hľadaním odpovedí. Je asi tým najcennejším, čo môže filozofia či každá reflexia ponúknuť. Od hľadania seba samého, od „úsilia cez zvnútornenie žitého“, cez „dôraz na intenzitu a hĺbku“ v hľadaní (E. Farkašová), cez hľadanie blízkosti druhých ľudí, sveta, transcendentna, cez hľadanie múdrosti, spravodlivosti, alebo len argumentácie a jednoduchých príčin v správaní ľudí, až po hľadanie riešení svojich problémov, to všetko môže v sebe obsahovať filozofické hľadačstvo.

Hľadačstvo, nie hľadanie, pretože tu nejde o obyčajné prehrabávanie rôznych zákutí s cieľom nájsť stratenú vec, myšlienku, princíp. Ide tu o oveľa viac – o postoj k sebe samému, o hodnotovú orientáciu vo vzťahu k svetu, o prekonávanie rozporov i budovanie novej jednoty plytkosti a hĺbky. Hľadačstvo je postoj, životná orientácia, nie obmedzená činnosť.

Filozofia možno niekedy chce riešiť problémy života, vzťahov k druhým ľuďom, existenčné problémy hraničných situácií, niekedy chce rozmotávať gordické uzly myslenia, alebo chce aj riešiť praktické problémy sveta.

Nevyrieši však nič. Nie je praktická. Nevykoná nič, lebo nemá dosah na činy.

A napriek tomu môže. Moses Herzog to pochopil jednoznačne – myslenie bolo pre neho „samoliečením“. Jeho hľadačstvo nie je len samoúčelnou zábavou profesora, ktorý od dobroty nevie, čo má robiť. Jeho hľadačstvo je veľmi vážnou terapiou (a v niektorých situáciách – profylaxiou). Filozof samozrejme nie je školeným terapeutom a filozofovanie nie je terapia – filozof však môže byť partnerom v rozhovore (E. Višňovský), vo filozofovaní môže byť človek sám sebe partnerom. Vtedy sa filozofia môže stať terapiou, či vlastne človek sám sebe tak trochu terapeutom. Vládca v Citadele nie je len múdrym starcom, ktorý radí svojmu synovi. To nie sú len rady. To je ponuka ciest, pomocou ktorých sa môže mladý vládca vyrovnávať so svojimi životnými i vladárskymi situáciami. Nie je to heideggerovské odkrývanie pravdy bytia. Je to rozhovor o bytí, je to odkrývanie seba samého, je to hľadanie svojho miesta medzi ľuďmi, je to nekonečné budovanie vlastného svetonáhľadu, formovanie vlastných postojov.

Preto potrebuje Moses Herzog svoju reflexiu. Preto Sokrates nič netvrdí, len kladie otázky. Preto starý vládca nič definitívne neuzavrie. Preto môže mladý vládca pokojne vysloviť – „Urobil som krok k poznaniu šťastia a rozhodol som sa nad ním zamyslieť“. Nie – našiel som šťastie; ale – priblížil som sa k nemu a musím ho reflektovať.

Zmysel filozofovania, zmysel reflexie sa rodí tam, kde sa končia slová. „Pretože význam nespočíva vo vyslovenom. Potom by básnikom mohol byť každý“ (Saint-Exupéry). Všetko možno reflektovať, ale zmysel reflexie nemožno priamo vysloviť, treba ho cítiť. A o čom nemožno hovoriť, o tom treba mlčať.

Erich Mistrík

Nestačí vyrobiť, treba vedieť predať

„Nechcem sa zaoberať len obchodom s nostalgiou," dodáva Albert Marenčin, pôvodne matematik, dnes majiteľ Vydavateľstva PT – Prístrojová technika, keď sa rozprávame o knižných edíciách jeho vydavateľstva. Od roku 1993 vydal viac ako osemdesiat titulov pôvodnej a prekladovej literatúry. Má rád históriu mesta. O Bratislave v 20. storočí vydal už vyše dvadsať kníh.

O Vydavateľstve PT by sa dalo povedať, že ide o klasickú ukážku rodinnej firmy. Na jeho chode sa podieľa celá vaša rodina – otec, manželka, syn.

Otec bol vždy akýsi môj arbiter elegantiarum. Jednak som zo začiatku využíval jeho preklady, nevydané veci i rukopisy, ktoré sa stali aj základom mojich prvých kníh. Dá sa teda povedať, že otcove veci boli akousi prvou líniou nášho vydavateľstva. Postupne sa však vyprofilovali ďalšie edície. Knihy som začal vydávať takpovediac z pasije, nebol to pre mňa hlavný zdroj obživy, skôr hobby. V roku 1993 som vydal jednu knihu, v roku 1994 dve, postupne ich počet rástol. Spočiatku to boli solitéry, prelom nastal až okolo roku 1999. Vtedy sme totiž všetci partneri odišli zo spoločnej firmy. Ja som sa úplne osamostatnil. A vtedy sa to vlastne začalo. Pred dvoma rokmi mi začala pomáhať manželka a potom aj syn, takže bez ich pomoci by som to už dnes asi nezvládol.

Celý názov vášho vydavateľstva znie Albert Marenčin – Vydavateľstvo PT. Mnohí ani netušia, čo skratka PT znamená.

Spoločná firma, z ktorej som odišiel, sa totiž volala Prístrojová technika. Všetci majitelia sme sa pri rozchode dohodli, aby sa zachovala akási kontinuita, že si ponecháme vo svojom novom názve Prístrojovú techniku. Oficiálny názov vydavateľstva teda znie Albert Marenčin – Vydavateľstvo PT, Prístrojová technika. Najčastejšie používam skratku PT. Je to však nepraktické, nie je možné nás nájsť v telefónnom zozname, ani na webe, lebo nikto nevie, pod akým písmenom hľadať, či pod A, pod M, alebo pod P. Takže od roku 1999 sa venujem len vydávaniu kníh, i keď som sa istý čas živil aj predajom vína.

V lete sa nekupujú knižky, tak sa kupuje víno?

Nie celkom. Z predaja vína sa nedalo zbohatnúť ani uživiť, v tejto oblasti je silná konkurencia veľkých firiem. Predaj vína je skôr také hobby, keďže som vydal niekoľko kníh o víne. Víno je téma, ktorá sa každý rok objaví v mojom edičnom pláne. V posledných rokoch sú to už pravidelne najmenej dve knihy.

Ako vznikali/vznikajú vaše edície? Nevydávate len pôvodnú, ale aj prekladovú literatúru.

Je to individuálne. Zo začiatku sa mohlo zdať, že každá kniha je solitér, alebo, ako sa hovorí, „každý pes, iná ves". Vždy som však vydával knihy, ktoré ma zaujímali. Zhodou okolností niektoré z nich zaujali čitateľov viac, iné menej. A čo bolo zaujímavé, to prežilo a ďalej pokračovalo v edícii. Mňa osobne vždy priťahovala rakúsko-uhorská nostalgia, ktorú nosím v sebe. Zaujímalo ma mesto, odmalička ho mám rád, v Bratislave som sa narodil, žijem tu. A baví ma odhaľovať jej tajomstvá, pretože Bratislava je nimi opradená. Niekoľko generácií sa isté veci nespomínali, veľa sa tu ničilo, búralo, zabúdalo. Odkrývanie dejín mesta je vzrušujúce a zaujíma aj čitateľov. Bratislava – Pressburg je edícia, ktorá sa rozvíja sama zo seba. Jednoducho sa objavila v pravý čas, na správnom mieste správna téma, ktorá rezonovala v ovzduší. Viedenskí kolegovia mi hovoria, že u nich takýto boom trval šesťdesiat rokov. Takže ma ešte zopár rokov čaká. Samozrejme, nechcel by som zostať monotematické vydavateľstvo, ktoré sa zaoberá len obchodom s nostalgiou a so starými fotografiami. Mám ambíciu robiť kvalitnú a zaujímavú prózu aj filozofiu.

Existuje žáner, ktorý ste ešte nevydali? Vo vašom portfóliu sú detektívky, romány, výtvarné umenie, próza, noty, bibliofílie...

Každé dobré vydavateľstvo má čo najširší edičný program, pretože občas nastane v každom žánri kríza a ak by vydavateľ nemal širšiu ponuku, mohol by práve na tomto veľmi rýchlo skrachovať. Navyše náš trh je veľmi malý, je málo dobrých pôvodných autorov, čitateľov si treba vychovávať a dlhodobo investovať do rôznych edícií. Začal som vydávať súčasnú prózu – edícia Jedným dychom. Tu je však veľká konkurencia a edícia zatiaľ nie je až taká úspešná. Edícia Osobnosti filozofie má zas úplne iný rytmus a zaujímajú sa o ňu celkom iní ľudia ako napríklad o bratislavskú edíciu. Tá je odkázaná hlavne na bratislavské publikum. A daň za to je, že na východe Slovenska či v Banskej Bystrici túto moju produkciu vôbec nepoznajú. Raz za čas ma láka urobiť si radosť a vydať krásnu knihu. U nás doma sa vždy „pestovali" bibliofílie, krásne knihy s originálnymi ilustráciami. Tá tradícia pekných kníh tu vždy bola, najmä za prvej republiky – Melantrich, Fr. Borový, Symposion, ale aj Smrekov Elán, či neskôr Odeon a ďalší. To sú moje vzory a rád by som podobné knihy vydával aj ja.

Aký je potenciál autorov, ktorí za vami prichádzajú s ponukou, aby ste im vydali knihu?

Dostávam veľa textov rôznej kvality. Občas by stálo za to niektoré rukopisy vydať, ale neviem ich zaradiť do žiadnej edície. Najčastejšie sú to memoáre. Príbehy, osudy ľudí, často tragické. Ľudia sa potrebujú vyrozprávať. Väčšina textov sa mi jednoducho nepáči. Na druhej strane veľa kníh od úplne neznámych autorov bolo úspešných.

Takže sa pri výbere titulov riadite len vlastnou intuíciou?

Mám sieť „lektorov" a prv ako sa začne na knihe pracovať, radím sa s nimi. Kým niečo odmietnem alebo sa rozhodnem vydať, to sú hodiny a hodiny debatovania.

Keď človek v jednom týždni prelistuje naše tlačené médiá, má pocit, že Vydavateľstvo PT musí byť obrovský kolos. Niet dňa, keď by sa niekde neobjavila čo len zmienka o niektorej vašej knihe. Sú vydavatelia, ktorí zoženú peniaze na knižku, vydajú ju a tým sa to pre nich končí. Potom 90 percent nákladu zostane v garáži či niekde na povale. Vy ste ten opačný prípad, ktorý svoju prácu nekončí vydaním knihy, ale veľa energie venujete tomu, aby sa kniha k čitateľovi aj dostala.

Samozrejme, je to rovnocenná súčasť mojej práce, minimálne taká istá ako výber titulov alebo tvorba obálky. Vydávať knihy pre sklad je hlavne neekologické. Ľudí treba presvedčiť, aby kupovali moje knihy, som na to totiž odkázaný. Ale to je prípad aj všetkých veľkých a dobrých vydavateľstiev – sú ich tiež plné médiá a majú zabezpečenú distribúciu. Nestačí vyrobiť, treba vedieť predať.

To však vrhá istý tieň aj na politiku ministerstva kultúry, ktoré dá podporu, i keď na dobré tituly, často ľuďom, ktorí vydávajú knižky len ako svoje hobby a väčšinou už nemajú energiu ani čas na ich spropagovanie, marketing. Potom väčšina nákladu naozaj zostáva v skladoch a štátna kultúrna podpora vyjde navnivoč.

Foto Katarína Marenčinová

To je zložitá téma. Program podpory ministerstva je postavený tak, že dotuje len tie projekty, ktoré sú stratové. A dá sa povedať, že väčšina nie je stratových kvôli vysokým vstupným nákladom, ale preto, že ich nikto nechce. Tým nechcem povedať, že by takéto projekty nemali existovať, práve naopak. Sú tzv. dôležité veci, ktoré aj keď nie sú masové a nie každý má o ne záujem, je na druhej strane veľmi dobre, že existujú. Niekedy stačí aj veľmi malé percento ľudí, ktorí sa s nimi oboznámia, no v konečnom dôsledku to môže mať veľký vplyv. Z toho pramení aj dojem, že podpora ministerstva kultúry vychádza navnivoč, lebo tie tituly sa nepredávajú. No práve preto, že tie tituly nie sú samy životaschopné, v zmysle presadenia sa na trhu, ich ministerstvo podporuje. A to je veľmi dobre.

Ministerstvo kultúry podporuje ich vydanie. Aj vy ste typická ukážka toho, že hoci vám ministerstvo prispeje na vydanie knižky, vaša práca sa tým nekončí. Urobíte promo, propagáciu, aby sa knižka dostala k čitateľovi. No sú aj prípady, a vtedy sa dá hovoriť o vyhodených peniazoch, že kniha síce vyjde, no reálne sa k čitateľovi nikdy nedostane.

Celé ministerstvo je ťažkopádny orgán, ktorý v podstate nie je vyškolený v nejakom marketingu. Skôr sa snaží pokračovať v tradícii kultúrnosti. A s tým som sa stretol aj u mnohých vydavateľov. Ich nezaujíma, ako a či sa bude kniha predávať, hlavne že vyšla. Keď nie sú odkázaní žiť z toho, tak si samozrejme môžu takýto prístup dovoliť.

Ale nakoľko je prínosom pre kultúru kniha, ktorá leží v sklade? Komisiu veľakrát nezaujíma, koľko recenzií sa o v minulosti podporenej knihe od toho-ktorého vydavateľa, ktorý opäť žiada o príspevok, napísalo. Ak žiadna, je potom otázne, či takýto vydavateľ by mal dostať podporu aj v budúcnosti.

Aj ja som začínal celkom inak, ako pracujem dnes. Toto je risk štátu, ministerstva a jeho komisií, že podporia aj začínajúcich vydavateľov a autorov. Niektorí z nich sa budú starať o propagáciu, niektorí nie.

Ale na vydavateľov nie je vyvíjaný nijaký tlak, že budú musieť preukázať, koľko vynaložili energie nielen na vydanie knihy, ale aj na jej propagáciu.

Projekty sú postavené tak, že ide o vydanie stratovej knihy. Keby som vykázal, že som ziskový, tak nedostanem ani halier.

Súčasný systém v podstate nerozlišuje vydavateľov, ktorí doslova kašlú na propagáciu a ktorí sa, naopak, starajú.

Práca vydavateľa sa nekončí nápadom ani vydaním knihy, ale až úspešným predajom. To si vyžaduje veľa energie. Treba mať dobré vzťahy s distribútormi a s kníhkupcami. Oni zas ocenia, keď sa vaše tituly objavujú v médiách. Je to také vzájomné podporovanie sa. Samozrejme, že dôležité sú dobré vzťahy s novinármi, s redakciami atď. Každému treba dať knihu a čakať, že napíše.

Zmenil sa nejako náš knižný trh našim vstupom do Európskej únie?

To je ťažké zhodnotiť, pretože minulý rok sa udialo aj veľa iných vecí, ktoré súvisia s vydávaním kníh. Napríklad daňová reforma. Zavedenie 19-percentnej DPH spôsobilo začiatkom minulého roka katastrofu. Mal som pocit, že niektoré kníhkupectvá zatvoria a niektorí vydavatelia i distribútori na tom skrachujú. No koniec roka bol štandardne vynikajúci. Všetci však zhodne tvrdia, že bol horší ako záver roka predchádzajúceho. Problém nášho knižného trhu je, že neexistuje žiadna oficiálna ani neoficiálna štatistika vydaných a predaných kníh. Náš vstup do EÚ mohol azda ovplyvniť veľké nadnárodné vydavateľské domy, sídliace v Prahe či v Nemecku, pre ktoré zanikli niektoré obmedzenia. No po slovensky písaná literatúra nie je predajná nikde na svete. Takže zmena v jej vývoze určite nenastala. Negatívny vplyv mohol mať, ako predpovedali mnohé katastrofické scenáre, ktoré sa našťastie nenaplnili, masívny prílev českých kníh. Prišiel akurát jeden silný český distribútor. To však čitatelia pocítili len v dobrom – české knižky zlacneli.

Veľa sa hovorí o kultúrnosti Slovákov, pri rôznych príležitostiach to hrdo vyzdvihujeme do popredia. Avšak jediný knižný veľtrh Bibliotéka je, v porovnaní s podobnými akciami napríklad v susedných Čechách, rok čo rok doslova úbohejší, nehovoriac o upadajúcom záujme verejnosti.

Je to veľká bieda. Podľa toho, ako to na Bibliotéke vyzerá, možno by sa nič nestalo, keby nebola. Ale to je samozrejme hlúposť. Verejnosť sa bude o ňu zaujímať, keď sa využije sila médií a rôzne fondy a prostriedky z ministerstva kultúry. Práve v tom je najväčšia úloha ministerstva kultúry – propagovať takéto akcie. No ministerstvo je v tomto akési zaspaté, neuvedomujú si, že aj knižný trh je naozaj len trh a musí sa podporovať aj marketing. Lebo dnes čo sa nespropaguje, to sa nepredá, nedostane sa k zákazníkom. Médiá sú však plné inej propagácie a pozornosť ľudí odvedú od kultúry smerom k nákupom a iným akciám, ktoré sa dokážu spropagovať. Práve tu je veľký priestor pre štát, aby napríklad vo verejnoprávnej televízii či v rozhlase alebo dotovaním reklamy v médiách, urobil záslužnú činnosť. A to sa týka aj Bibliotéky, ktorej propagácia i úroveň vystavovateľov bola zatiaľ vždy nulová.

Zhovárali sa
Martina Nemethová
a Damas Gruska

Budovanie slobody

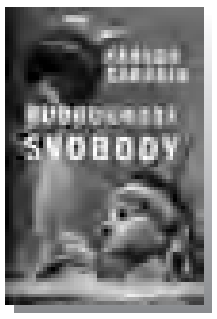

- Fareed Zakaria
- **Budoucnost svobody**
- Preklad Jaroslav Veis
- Academia 2004
- 352 strán
- 285 Sk

- Francis Fukuyama
- **Budování státu podle Fukuyamy**
- Preklad Jan Havlík
- Alfa Publishing 2004
- 136 strán
- 449 Sk

„Máme čím ďalej tým viac demokracie, ale slobody nepribúda," píše v úvode k Zakariovej knihe Petr Pithart. Áno, v roku 1900 neexistovala jediná krajina, ktorú by bolo možné označiť za demokratickú, dnes ich je dvesto alebo viac. Pribúda však úmerne s demokraciou aj slobody? Zakaria rozlišuje liberálnu a neliberálnu demokraciu. Slovo liberalizmus používa v klasickom význame, t. j. zahrňujúci politickú, ekonomickú a náboženskú slobodu. Liberálna je demokracia, ktorá zodpovedá západnej tradícii – politický systém, ktorého piliermi nie sú len slobodné voľby, ale aj vláda práva, oddelenie jednotlivých mocí, ochrana slobody prejavu, zhromažďovania, vyznania a vlastníctva, pričom súhrn týchto slobôd označuje ako ústavný liberalizmus. Ten nemusí mať s demokraciou nič spoločné a nemusí s ňou nutne koexistovať. Veď Sokrates bol odsúdený na smrť demokraticky, nie však liberálne, Hitler sa dostal k moci slobodnými voľbami. Následný Hitlerov triumf nevznikol navzdory demokracii, ale vďaka nej. Dôsledky poznáme.

Problémom podľa Zakariu nie je demokracia, ale absencia ústavného liberalizmu. Napokon, ani otroctvo v USA nezaniklo vďaka víťazstvu Severu nad Juhom v slobodných voľbách, ale vojenským víťazstvom. A dnešný americký systém nie je typický tým, aký je demokratický, ale tým, aké obmedzenia kladie na volebnú väčšinu. Listina práv občanov je svätá bez ohľadu na názor väčšiny. Členovia Najvyššieho súdu nie sú volení a ich mandát je doživotný. Pôvodné sily demokracie však dnes nahradzujú výskumy verejnej mienky. A pritom sloboda na Západe viedla k demokracii, a nie naopak. Rodila sa v zrážkach a konfliktoch cirkví a štátu, katolíkov a protestantov, šľachty a panovníka... Napokon, aj veda je neustálym popieraním autorít a súbojom s dogmami. Bez slobodného výskumu veda neexistuje, bez demokracie áno. Podobne by sme mohli uvažovať o podnikaní. „Obchod, na ktorom Anglicko zbohatlo, pomohol Angličanom, aby sa oslobodili," vytušil Voltaire. A to bolo všeobecné volebné právo uzákonené vo Veľkej Británii až v roku 1930.

„Áno, demokracia je produkt kultúry, je však kultúra osud?" pýta sa Zakaria. Veď odkedy sa v roku 1500 rozdelila naša civilizácia – po veľmi triviálnom a osobnom konflikte o moc – na východnú a západnú, vidíme evidentné rozdiely. Na druhej strane Ind, Žid, Číňan prosperujú v akomkoľvek kultúrnom kontexte, len v Indii, Číne a v Izraeli mali donedávna problémy. Donedávna! Veci sa menili s kompetentnými vládami. Ekonomický rast nesúvisí s kultúrou, ale so spôsobom vlády. Zakaria tvrdí: najprv kapitalizmus a vláda práva a až potom demokracia. Uponáhľaná demokracia môže viesť k tyranii. A ešte jedna zásadná vec: prosperita je predpokladom stability demokracie. Všetky medzinárodné porovnávania tento fakt potvrdzujú. A prosperita je vecou súkromného vlastníctva a silnej, od štátu nezávislej buržoázie. Prečo však potom nie sú bohaté arabské štáty kvitnúcimi demokraciami? Pretože ich bohatstvo plynie zo zásob ropy, a nie zo vzdelanej alebo aspoň gramotnej a produktívnej populácie. Na margo týchto krajín Zakaria podotýka: Ich problémom nie je islam, ale nazaslúžené bohatstvo (ropa) a vlády, ktoré vďaka tomu nedbajú na rozvoj vzdelania, vedy, civilizačnej infraštruktúry... a zanedbávajú politický a hospodársky rozvoj. Napokon, aj mýtus o tom, že terorizmus a 11. september zrodila bieda v moslimskom svete stojí na hlinených nohách. Sieť teroristov – napríklad al-Káidy – totiž netvoria ani chudobní, ani vykorenení, ani nevyškolení ľudia. Rentiérske ropné štáty vidia svojho nepriateľa v Západe namiesto toho, aby ho videli vo svojich autoritárskych vládach a vodcoch.

Vráťme sa však do nášho civilizačného rámca. Od pádu komunizmu sme svedkami toho, ako sa rozširujú režimy, v ktorých sa síce pravidelne konajú voľby, lenže moc je autoritárska – sú to neliberálne demokracie. Rusko je toho príkladom. Neliberálnych demokracií však pribúda v celosvetovom meradle a mená ako Hugo Chavez (Venezuela), Putin (Rusko), Lukašenko (Bielorusko) sú iba symbolmi toho, ako sa populistický diktátor dostane z „vôle ľudu" k absolútnej moci. Veľkým sklamaním bol tiež vývoj v Afrike, kde sa ukázalo, že dobrá vláda je naliehavejšou potrebou ako demokracia. V strednej Ázii sa prakticky všetky neliberálne demokracie premenili na diktatúry. Voľby iba legitimizovali uchvátenie moci. Kým v roku 1990 bolo možné povedať o 22 percentách demokratizujúcich sa krajín, že spadajú pod označenie neliberálnych demokracií, o dva roky neskôr to už bolo 35 a v roku 1997 už 50 percent. Stručne a jasne: cesta k liberálnej demokracii nevedie – azda s výnimkou Európy – cez neliberálnu demokraciu. Cestu k liberálnej demokracii otvára skôr osvietený vladár a rešpektované pravidlá hry.

A teraz zlá správa: liberálna demokracia, ergo aj sloboda, dostáva na frak aj v Spojených štátoch. A nielen to. Američania, napriek tomu, že ich krajina je čoraz bohatšia a mocnejšia, neprekypujú šťastím, skôr naopak. Väčšina z nich stratila vieru vo vlastnú demokraciu. Meradlom legitimity je čoraz viac popularita. Centrály moci sa zaoberajú predovšetkým výskumami verejnej mienky. Politici (lobisti, aktivisti, experti a konzultanti) sa krčia pred týmto všemocným pánom. Politik či verejná osoba, ktorá zaujíma jasné a ostré politické názory bez ohľadu na svoju popularitu, už nie je statočným a odvážnym človekom, ale hlupákom. Dôsledkom je, že demokracia prekvitá a sloboda trpí aj v samotnej Mekke demokracie. Kto by povedal, že je to jeden zo sprievodných znakov demokratizácie vlády a verejnej správy? Nad vyhranenými osobnosťami a politickými stranami sa ujíma moci „ľud", ergo kampaň, marketing, lobing, médiá, popularita a – samozrejme – výskumy verejnej mienky. Úpadku autority sa hovorí presun moci do rúk ľudu. To sa však netýka iba exkluzívneho postavenia aristokracie, ale aj profesie právnika, sudcu, lekára, novinára, audítora, účtovníka a pod. Pravidlá mäknú a rozplývajú sa v neurčitej a nečitateľnej spleti. Zakaria uvádza skvelý príklad. Úspešný veľkofilm Titanic zmenil historickú skutočnosť v tomto kruciálnom bode: Keď sa loď potápa, „elitní" pasažieri prvej triedy sa mlátia medzi sebou, aby sa dostali do obmedzeného počtu záchranných člnov. Odhodlaní a nekompromisní námorníci im v tom zabránia so zbraňou v ruke, aby sa zachránili ženy a deti. Čo na tom, že skutočnosť bola, podľa pamätníkov a štatistík presne opačná? Veď, kto by takému filmu veril, však-že? A predovšetkým, kto by naň chodil? Mimochodom, nedávno som videl dokument z prieskumu vraku Titanicu. Východy z najlacnejších podpalubí boli zvonku zaretazované. Že by dielo cestujúcich z luxusných tried? Ťažko. To skôr rozhodnutie velenia posádky. Rozhodnutie tak trochu podobné Sofiinej voľbe.

Zbaviť „klasické" elity autority a vplyvu však znamená zbaviť ich aj zodpovednosti. Regulovať kapitalizmus znamená zbaviť ho zdroja sily. Deregulovať demokraciu znamená vystaviť ju rizikám anarchie, klientelizmu, korupcie a možnosti zneužitia totalitnými ideológiami a psychopatickými vodcami. Chceme to?

Aj preto je dobré, že najväčšej úcte amerických občanov sa tešia inštitúcie ako Najvyšší súd, armáda a federálna banka. Sú to všetko inštitúcie krajne nedemokratické a nezávislé na tlaku verejnosti. Mimochodom, viete si predstaviť demokraciu v privátnom podniku? A viete si predstaviť prosperujúcu spoločnosť bez kapitalistov? Tak a tu sme doma. Pravoverní ľaviciari to dokážu bez problémov. Nezabudnem na priateľa, ktorý na mňa vytreštil oči, keď som vyslovil pár úctivých poznámok na adresu buržoázie. A to, prosím, žil v rokoch našej normalizácie v kanadskej emigrácii.

Zakariovo posolstvo znie: Nepotrebujeme viac demokracie, ale viac slobody. Potrebujeme ochrániť našich politikov pred tlakom lobistov, skupinových záujmov, pred tlakom médií a kampaní.

Áno, Zakariovo posolstvo znie: Nepotrebujeme viac demokracie, ale viac slobody. Potrebujeme ochrániť našich politikov pred tlakom lobistov, skupinových záujmov, pred tlakom médií a kampaní. Predovšetkým však potrebujeme ochrániť celú sféru hospodárstva od každodennej politiky. Pretože vo chvíli, keď „ľud" zacíti nedostatok a biedu, vynúti si – demokratickou voľbou – Vodcu a silnú ruku. Možno v tom čase už bude generácia nás pamätníkov na nacizmus a komunizmus, zahrabaná a zabudnutá. Pamäť na tieto časy však treba tým starostlivejšie opatrovať.

Tomaso Gras, Výber

Západ daroval svetu veľmi atraktívny darčekový balíček. Má podobu materiálneho blahobytu a liberálnej demokracie. Oboje je produkt technologického rozvoja a modernizácie. Technologický rozvoj a modernizácia však stáli aj za vojenským potenciálom a vyhladzovacími tábormi tretej ríše. Sami o sebe by nestačili vyvolať jednosmerný prúd migrantov zo všetkých kútov sveta na Západ. Museli tu byť aj patričné pravidlá, inštitúcie a vzťahy – ergo aj rešpektované spoločenské hodnoty a normy.

V zásade platí, že slabé a úpadkové štáty sú zdrojom väčšiny medzinárodných kríz – môžu byť dokonca privatizované teroristickou organizáciou a stať sa globálnym ohrozením.

Posledná Fukuyamova kniha otvára tému roly a pôsobnosti štátu, ktorý sa v priebehu posledného storočia zmenil v molocha, ktorý žerie viac ako 50 percent HDP a ktorý sľubuje, že nám za to poskytne bezpečnosť a istotu. Často nám však namiesto toho poskytuje arogantnú a korupčnú byrokraciu, neprehľadné pravidlá hry a menej voľnosti. Fukuyamovi, samozrejme, nejde o záškodníctvo voči modernému štátu, naopak, hľadá najlepší pomer medzi silou (efektívnosťou) inštitúcií štátu a poľom (priestorom) jeho pôsobnosti.

Pole pôsobnosti štátu zahrňuje oblasť výroby statkov vhodných pre spoločnosť, obranu, vládu zákona a poriadku, makroekonomické zásahy, verejnú zdravotnícku starostlivosť, vzdelanie a ochranu životného prostredia. Schopnosť štátu naplánovať a realizovať politické ciele v oblastiach jeho pôsobnosti odráža jeho silu, resp. kapacitu jeho inštitúcií. Základná Fukuyamova téza znie: Existuje optimálny vzťah medzi poľom pôsobnosti štátu a kapacitou jeho inštitúcií. Priveľmi široké pole pôsobnosti štátu nepraje kapacite jeho inštitúcií. Určite však neexistuje v tejto veci nejaký univerzálny recept, tak ako neexistuje ani prenosnosť skúseností z jedného štátu na iný.

Máme však možnosť nechať sa poučiť z histórie a súčasnosti využiť niektoré osvedčené teoretické koncepty, ale nesmieme pritom zabúdať na jednu základnú pravdu: jediným skutočným zdrojom legitimity režimu je demokracia. Samotný prechod k demokracii, jej udržiavanie a zvelebovanie však je – ako jasne ukázal Zakaria – problémom samým o sebe. V zásade platí, že slabé a úpadkové štáty (ako napríklad Somálsko, Haiti, Kambodža, Bosna, Rwanda, Libéria, Sierra Leone, Kongo) sú zdrojom väčšiny medzinárodných kríz. Slabý alebo nestabilný štát (napríklad Afganistan) môže byť dokonca „privatizovaný" teroristickou organizáciou a stať sa globálnym ohrozením. Teda nie humanitárnou krízou danej oblasti, ale bezpečnostným rizikom pre svet. Toto je zásadný posun poslednej dekády.

Áno, slabé a úpadkové štáty generujú problémy sveta. Otázka dneška znie: Nakoľko sú oprávnené zásahy, ktoré majú zabrániť degenerácii slabých štátov a z toho plynúcich globálnych bezpečnostných a humanitárnych rizík? Kedy a aká intervencia je legitímna? A kto je oným legitímnym interventom?

Isto uznáte, že Fukuyama kladie naozaj prekérne, ale mimoriadne závažné otázky. „Odpovede" sa nám rodia pred očami, takrečeno v priamom prenose.

Späť k Zakariovi: Zmyslom ústavného liberalizmu je obmedziť moc. Bez páky ústavnosti demokracia nedisponuje mechanizmami, ktoré by ju účinne bránili pred zneužívaním. Demokratický systém však nezneužívajú iba autokratickí vodcovia, ale i samotní občania. Zažil som to ja a zažili ste to aj vy na malom Slovensku. Napokon, aj my bohatí Európania stojíme pred zásadným problémom: Ako zareaguje náš ľud na vyčerpanie možností sociálneho štátu? A ako budú s týmto faktom narábať politické elity? A čo s migrantmi, ktorí „volia" zapadnú prosperitu a odmietajú jeho hodnoty, ergo aj hodnoty slobody a liberálnej demokracie?

Fedor Gál

Sondy do ruskej histórie

- Richard Pipes
- **Rusko za starého režimu**
- Preklad Stanislav Pavlíček
- Argo 2004
- 404 strán
- 659 Sk

- Martin Malia
- **Sovětská tragédie. Dějiny socializmu v Rusku v letech 1917 – 1991**
- Preklad Pavel Vereš
- Argo 2004
- 566 strán
- 799 Sk

- Brian Crozier
- **Vzestup a pád sovětské říše**
- Preklad Nina Vrbovcová
- BB art 2004
- 679 strán
- 919 Sk

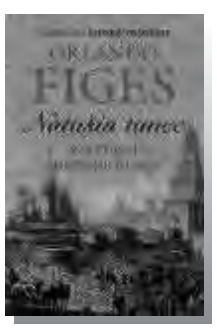

- Orlando Figes
- **Natašin tanec. Kulturní historie Ruska**
- Beta – Dobrovský 2004
- 571 strán
- 699 Sk

Rusko a jeho história pútala a púta záujem. V centre pozornosti historikov nie je prioritne stredoveké či novoveké obdobie ruských dejín, ale takmer výlučne obdobie celkom nedávne – 20. storočie. Storočie, v ktorom sa Rusko stalo jednou z ústredných svetových veľmocí a vytvorilo totalitný mocenský systém, ktorý pretrval celé desaťročia. Mnohé udalosti zo sovietskeho obdobia dejín Ruska sú stále zahalené rúškom tajomstva, ktoré sa raz viac, inokedy menej odkrýva podľa toho, ako sa sprístupňujú či nesprístupňujú primárne pramene v ruských archívoch. Pretrvávajúca tajomnosť podnecuje predstavivosť. V prípade odborníkov to však nie je len profesionálna zvedavosť, ale aj snaha a potreba odpovedať na otázky súvisiace s vysvetlením jednotlivých momentov i celkovej kontinuity vývoja ruských a sovietskych dejín, ale aj s ruskou/sovietskou determináciou vývoja sveta v 20. storočí. Na hľadaní odpovedí okrem domácej ruskej historiografie aktívne participujú aj ostatné európske, predovšetkým anglická, nemecká a francúzska, i mimoeurópske historiografie.

Jednou z ústredných tém, ktorá dominovala v historickej produkcii 90. rokov 20. storočia, je problematika príčin nastolenia, prejavov existencie i pádu totalitného mocenského systému. Známy americký historik Richard Pipes, odborník na ruské a sovietske dejiny 20. storočia, v brilantnej štúdii Rusko za starého režimu nehľadá korene totalitného stalinského režimu v západných ideách ako ostatní historici, ale v samotných ruských pomeroch a v ruských inštitúciách. Základnou tézou, z ktorej vychádza, je tvrdenie, že Rusko je typickým predstaviteľom patrimoniálneho štátu, kde politická moc sa chápe a vykonáva ako nadstavba vlastníckych práv, vládca je panovníkom aj vlastníkom svojej ríše. Zohľadňujúc prírodnú a geografickú determináciu približuje anatómiu formovania sa patrimoniálneho režimu v Rusku. Podotýka, že rozdelenie moci na moc vykonávaciu z titulu vládcu a moc výkonnú z titulu štátu je dlhý a zložitý vývoj. Tento proces premeny Ruska na vládcovo panstvo trval dve storočia, začal sa v polovici 15. storočia a dokončený bol v polovici 17. storočia. Reformy Petra I. a Kataríny Veľkej mali za cieľ priblížiť Rusko k západnej Európe, teda v podstate ukončiť staré Rusko a patrimoniálny systém. Zdalo sa, že tento, zbavený spoločenských, hospodárskych a kultúrnych opôr, zanikne, ale opak bol pravdou. V dôsledku neúplnosti a nedokončenia reforiem systém prežil a vniesol do vzťahu štátu a národa osudový rozpor. Obyvateľstvo sa malo vzdelávať, obohacovať sa, no súčasne sa od neho očakávalo, že bude tolerovať patrimoniálny režim. Podľa Pipesa sa tak vytvoril hlavný zdroj napätia, ktorý je základnou črtou celého popetrovského Ruska. Reformy v 60. rokoch 18. storočia tento rozpor ešte väčšmi prehĺbili. Panovník si ponechal „neobmedzenú moc“, ale skutočnými vládcami, ktorí ovládali krajinu a mali reálnu moc, boli jeho bývalí služobníci – dvorjane a činovníci.

Analyzujúc jednotlivé spoločenské triedy (roľníkov, dvorjanstvo, chýbajúcu buržoáziu, cirkev) a ich postavenie v starom Rusku, prichádza Pipes k záveru, že všetky spoločenské triedy sa v konečnom dôsledku spoliehali na štátnu moc a žiadna z ekonomických alebo sociálnych skupín starého režimu nebola schopná postaviť sa proti nej. Politická opozícia mohla vzniknúť len medzi tzv. záujmovými skupinami, ku ktorým radí autor aj inteligenciu, ktorá mala inštitúcie, kde sa dávali dohromady rovnako zmýšľajúci (salóny, univerzity, krúžky, časopisy). Tak ako narastali aktivity inteligencie v ruskej spoločnosti, narastalo aj úsilie systému formovať politickú políciu – v rokoch 1878 – 1881 sa v cárskom Rusku vytvorili právne aj inštitucionálne základy byrokraticko-policajného režimu, ktoré v Rusku neboli už nikdy odstránené. Boľševici po svojom víťazstve v jeseni 1917 tento systém len aktivovali. Pipes svoje tvrdenia v celej práci dokladá aj analogickými udalosťami z 20. storočia, čím dokumentuje kontinuitu starého Ruska so sovietskym obdobím ruských dejín.

Na rozdiel od Pipesa Martin Malia v Sovietskej tragédii hľadá korene sovietskeho totalitného mocenského systému v západných teóriách. Malia sleduje históriu sovietskeho režimu od jeho počiatku až po konečný kolaps, pričom jeho rozsiahla syntéza dejín socializmu v ruskej krajine má byť odpoveďou na otázky, či bola degenerácia komunizmu spôsobená okolitým svetom a ruskou zaostalosťou alebo povahou samotného marxisticko-leninského ideálu. Malia dochádza k záveru, že sovietsky režim mohol vzniknúť len preto, že slabosť ruskej občianskej spoločnosti a maximalizmus inteligencie sa prelínali s celoeurópskou utópiou socializmu. Po uchopení moci v jeseni 1917 stála pred boľševikmi základná úloha – udržať si moc. Z tohto hľadiska je pre vývoj sovietskeho systému dôležité obdobie rokov 1918 – 1921, t. j. obdobie občianskej vojny a vojnového komunizmu. Malia považuje za rozhodujúci rok 1918, keď boli prijaté všetky základné opatrenia, ktoré umožnili konštituovanie sovietskeho zriadenia. V týchto rokoch bol vojnový komunizmus nie odchýlkou, ale pravou tvárou vytváraného systému a boľševickej moci. Úchylkou bolo obdobie Novej ekonomickej politiky (NEP-u), ktoré Malia chápe v lepšom prípade ako metafyzickú normu „pravého komunizmu“. NEP sa tak do budúcnosti stal permanentnou alternatívou základného programu strany, ktorá sa objavila stále, keď sa vývoj v krajine dostal do určitého zlomového bodu. NEP bol teda opustením prirodzenej cesty budovania socializmu a obdobie industrializácie krajiny a kolektivizácie poľnohospodárstva sprevádzané upevňovaním stalinského kultu osobnosti bolo už návratom k správnej ceste a k metódam vojnového komunizmu. Táto prirodzená, správna cesta vývoja socializmu trvala v Sovietskom zväze až do smrti Stalina, ktorá priniesla kolísanie medzi „ortodoxným a umierneným typom leninizmu“. Rozkolísanosť strany vyniesla na jej čelo Chruščova a otvorila obdobie oteplenia, ktoré je prezentované ako prvý pokus o reformný komunizmus. Neúspešný pokus bol ukončený odvolaním hlavného protagonistu a nástupom ortodoxného krídla vedeného L. I. Brežnevom. Brežnevovské obdobie stagnácie bolo tak opätovným návratom k tradičnej ceste vývoja socializmu. Po druhýkrát sa sovietsky systém vrátil k reformnej podobe komunizmu v roku 1985, po nástupe M. S. Gorbačova. Úvahy o osudoch socializmu po zániku Sovietskeho zväzu tvoria obsah epilógu Maliovej práce, ktorá ako celok zaujme rigoróznosťou autorovho prejavu i celého radu konštatácií, ktoré evokujú súhlas, polemiku i nesúhlas. Faktom však ostáva, že kniha vznikla v polovici 90. rokov a čas, ktorý uplynul medzi vydaním originálu a jeho českým prekladom, priniesol vo výskume sovietskych dejín nové poznatky.

Nateraz menej prebádanou problematikou sovietskych dejín minulého storočia je oblasť zahraničnopolitických aktivít a veľmocenských ambícií Sovietskeho zväzu. Existujúca historická produkcia ostáva často v rovine hypotéz, pretože prístup k primárnym zdrojom je obmedzený, hoci v posledných rokoch aj tu došlo k určitým zmenám. Britský historik a novinár Brian Crozier sa vo svojej knihe Vzostup a pád sovietskej ríše zaoberá históriou vzniku, existencie a zániku sovietskeho mocenského impéria v rokoch 1917 – 1991. Autor si vytýčil za cieľ pomenovať prostriedky a spôsoby, ktorými sovietsky režim získaval a udržiaval nadvládu nad novými územiami, za akých okolností strácal vládu nielen nad vonkajšími územiami, ale aj vo vnútri ríše a ako došlo k jej rozpadu. Crozier vymedzuje tri obdobia vo formovaní sovietskej ríše. Formovanie impéria sa začalo v rokoch 1918 – 1924, keď bol ustanovený sovietsky štát v hraniciach cárskej ríše. Téza o svetovej revolúcii plne harmonizovala s koncepciou sovietskej zahraničnej politiky a Komunistická internacionála sa od svojho založenia čoraz viac stávala jej nástrojom. Druhé obdobie je chronologicky vymedzené rokmi 1945 – 1975. V jeho centre je vytváranie sovietskeho mocenského systému v krajinách strednej a juhovýchodnej Európy i proces satelizácie týchto krajín, ako aj rozšírenie sovietskeho vplyvu v Číne, Vietname a Kórei. Autorova primárna pozornosť je sústredená na tretiu etapu sovietskej imperiálnej politiky realizovanú v rokoch 1959 – 1979. Hoci sa tretie obdobie prekrýva chronologicky s druhým, jeho obsahom je charakteristika vytvorenia sovietskej periférnej ríše, ktorú sovietsky systém vytvoril svojimi aktivitami v krajinách Ázie, Afriky a Latinskej Ameriky. Rozpad Sovietskeho zväzu spôsobil aj rozpad sovietskeho impéria a dotkol sa nielen európskych satelitov, ale značné dôsledky mal práve v krajinách, ktoré tvorili súčasť sovietskej periférnej ríše. Pozitívom Crozierovej práce je zaradenie vybraných archívnych dokumentov ku každej časti práce. Verejnosť nepochybne zaujmú, no pre odborníkov už dávno nie sú novinkou. B. Crozier nastoľuje vybranú problematiku zaujímavým spôsobom, škoda len, že sa jej spracovania zmocnil s takým množstvom faktografických omylov.

Pipes nehľadá korene totalitného stalinského režimu v západných ideách ako ostatní historici, ale v samotných ruských pomeroch a v ruských inštitúciách.

Po rozpade Sovietskeho zväzu nastalo v krajine obdobie (v ruských dejinách nie po prvý raz) hľadania odpovedí na tradičné ruské otázky Kto vinovat? a Što delať? Pociťovala sa kríza národnej identity, diskutovalo sa o ruskej duši, o ruskej povahe, oživili sa eurázijské teórie, hovorilo sa o špecifickosti ruskej kultúry. S odstupom času do uvedenej diskusie prispel aj britský historik Orlando Figes. Po freske z politického života Ruska v rokoch 1917 – 1921 v monografii Ľudská tragédia (český preklad, Praha 2000) prišiel tentoraz s monografiou Natašin tanec, venovanou kultúrnej histórii Ruska. Figesova kniha je interpretáciou kultúry a nie jej komplexnou históriou. Písať o ruskej kultúre znamená písať o jednotlivých zdrojoch ruskej kultúrnej identity a interakciách, výsledkom ktorých ruská kultúra je. Figes si je vedomý toho, že Rusko bolo priveľmi zložité, priveľmi spoločensky rozdelené, politicky rozmanité a priveľmi rozľahlé, aby v ňom vznikla jediná kultúra ako národné dedičstvo. Plne si uvedomuje pestrosť ruských kultúrnych foriem a snaží sa preskúmať ruskú kultúru ako sériu stretnutí, pri ktorých hľadá Rusko. To Rusko, ktoré existovalo pred európskym Ruskom, Rusko historické, dávnej moskovskej Rusi, ktoré sa od Západu veľmi líšilo a malo bližšie k Východu až dovtedy, kým ho Peter I. neprinútil prispôsobiť sa európskym spôsobom. Kultúrnu históriu Ruska dvoch celkom odlišných svetov: európska kultúra horných vrstiev a ruská dedinská kultúra. Zložitá interakcia medzi týmito dvoma svetmi v 19. storočí mala kľúčový vplyv na národné povedomie a na všetky druhy umenia. K tomu všetkému tu, podľa Figesa, existuje ešte akási ruská povaha, súbor vrodených zvykov a názorov, čosi vnútorné, emotívne, inštinktívne, čo sa odovzdávalo z generácie na generáciu, čo prispelo k formovaniu osobnosti a spájalo komunitu. Táto povaha dávala ľuďom odvahu prežiť aj tie najťažšie chvíle vlastných dejín a tých, ktorí boli v emigrácii, spájala a umožňovala im aj po rokoch odlúčenia od Ruska spolu so Stravinským povedať: „Vôňa ruskej zeme je nezameniteľná a nedá sa na ňu zabudnúť.“ Vychádzajúc z primárnych i sekundárnych zdrojov, denníkov, memoárov i umeleckých diel, Figes približuje ruskú kultúrnu históriu od 18. až po 20. storočie. Vykresľuje históriu, ktorej súčasťou bola rodina Šeremetjevovcov i Volkonských, Dom na Fontanke, Stanislavského divadelná Moskva, národnici, kláštor Optina Pustyň, Kandinského hľadanie východných vplyvov medzi národom Komi, Achmatovová žijúca pod dohľadom sovietskej moci, Cvetajevová a Nabokov tvoriaci v emigrácii. Figesova kniha Natašin tanec nie je o scéne z románu L. N. Tolstého, jej názov je symbolickým vyjadrením interakcií spojených v ruskej kultúrnej histórii, ktorú Figes erudovaným spôsobom približuje.

Figes si je vedomý toho, že Rusko bolo priveľmi zložité, priveľmi spoločensky rozdelené, politicky rozmanité a priveľmi rozľahlé, aby v ňom vznikla jediná kultúra ako národné dedičstvo.

Historická produkcia venovaná ruským a sovietskym dejinám sa vyznačuje značnou tematickou i kvalitatívnou rôznorodosťou. Disparita však nie je vlastná len historiografii, ale aj samotnému Rusku. A to nielen tomu minulému, ale aj súčasnému. Napriek tomu (či práve preto) si myslíme, že záujem o ruskú históriu bude naďalej pretrvávať. A to nielen pre tajomnosť, ktorú v sebe ešte skrýva.

Ľubica Harbuľová

Alexander Michailovič Rodčenko (1891 – 1956), Ulica

Čo sa deje vo veľkom (svete)...?

František Kobliha (1877 – 1962), Bez názvu

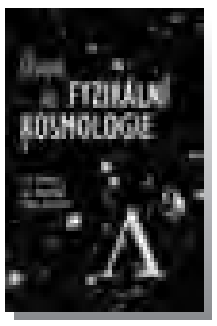

- J. Horský, J. Novotný, M. Štefaník
- **Úvod do fyzikální kosmologie**
- Academia 2004
- 219 strán
- 259 Sk

- Wallace S. Broecker
- **How to build a habitable planet**
- Columbia University Press 1998
- 219 strán
- 20 USD

Počas zimných večerov má človek čas rozmýšľať nad všeličím možným. Okrem zamýšľania sa nad každodennými prozaickými vecami, ako napr. nad tým, či ísť odhrabať sneh z chodníka večer alebo až ráno, je gramotný človek vystavený aj čítaniu či počúvaniu výsledkov rôznych koncoročných ankiet. Mne sa do rúk dostali noviny, v ktorých bola okrem iného zverejnená aj správa o najvýznamnejšom vedeckom výsledku minulého roka. Stalo sa ním potvrdenie existencie vody na Marse. Zaujímavý výsledok, určite, no aj tak som sa zamýšľal nad tým, či má veda objavovať alebo potvrdzovať, ale to je na dlhšie úvahy. Okrem vystavovaniu sa vplyvu našich médií (blahodarnému?) som počas zimných večerov do rúk vzal aj knihu o fyzikálnej kozmológii. Táto kniha spolu s anketou o najvýznamnejšom vedeckom výsledku ma inšpirovala k napísaniu pár úvah.

Kozmológia je veda, ktorá sa zaoberá vesmírom a jeho jednotlivými zložkami, pričom ju zaujíma jeho vznik, vývoj a budúcnosť. Moderná kozmológia má svoje korene v dávnej histórii, oveľa skôr ako existujú akékoľvek záznamy. Už prehistorický človek sa pýtal otázky typu „Čo sa deje okolo mňa?“. Postupným vývojom sa táto otázka zmenila na dnešnú základnú kozmologickú „Ako funguje vesmír?“

Prvé pokusy o zodpovedanie otázok existencie, vývoja a pravidiel platných v kozme môžeme nájsť v mytológii, ktorá opisuje vesmír vo veľmi zrozumiteľnom jazyku (na rozdiel od tej modernej) s použitím pojmov z každodenného života. Vo svojom počiatočnom štádiu, ktoré sa zvykne nazývať obdobím magickej kozmológie, bola kozmológia veľmi lokálnou vedou. Jej predmetom bolo to, s čím človek bezprostredne interagoval (počasie, zemetrasenia, zmeny v podnebí a pod.).

Súčasná podoba vesmíru je výsledkom vývoja, ktorý sa začal zhruba pred 15 miliardami rokov veľkým treskom (Big Bang). Toto tvrdenie sa niektorí myslitelia snažia tiež zaradiť do množiny mýtov. To však nie je celkom možné, lebo moderná kozmológia je založená na vedeckej metóde, ktorá je charakterizovaná špeciálnymi pravidlami. Je založená na objektívnych údajoch, ktoré sú nezávislé od toho, kto ich získal. Keď je nahromadený dostatok údajov, sformuluje sa hypotéza, ktorá ich vysvetľuje a dáva do súvisu. Aby hypotéza bola vedecká, musí spĺňať najmenej päť požiadaviek: musí byť relevantná, testovateľná, konzistentná, jednoduchá a mať schopnosť objasňovať pozorované javy. Z týchto vlastností, azda najdôležitejšia, je testovateľnosť. Len pre zaujímavosť treba podotknúť, že idea, ktorá nemá potenciál pre falšovanie, určite nie je vedecká. O modernej kozmológii možno povedať, že všetky kritériá vedeckosti spĺňa. Nové objavy plynú vo veľkom, nápady a nové idey rozkvitajú a medzi experimentátormi testujúcimi nové nápady to vrie, aj keď úspechy kozmických výskumov, ako bolo spomenuté v úvode, komplikujú získavanie grantových prostriedkov pre kozmológov. Vďaka tejto situácii možno bez zveličovania povedať, že kozmológia je jednou z najvzrušujúcejších oblastí modernej vedy. Tento „virvar“ však má aj tienistú stránku. Všetky kozmologické hypotézy jednoducho nemôžu byť správne – nie sú konzistentné ani navzájom.

V súčasnosti, podobne ako v iných vedných disciplínach, existuje aj v kozmológii tzv. štandardný model vesmíru. Podľa neho sa história vesmíru začala pred 15 miliardami rokov, keď rozmer vesmíru bol nulový a jeho teplota nekonečná. Vesmír vtedy začal svoje rozpínanie rýchlosťou blízkou rýchlosti svetla. V takomto modeli každý objekt vesmíru je priťahovaný ostatnou hmotnosťou – energiou vo vesmíre, z čoho zákonite plynie, že rýchlosť rozpínania sa spomaľuje. Základnou otázkou, ktorá hneď každému napadne, je, či toto spomaľovanie rozpínania bude nakoniec viesť až k jeho úplnému zastaveniu a následnému scvrkávaniu sa vesmíru. Ak k tomuto dôjde, tak v určitom okamihu v budúcnosti sa vesmír opäť dostane do stavu s nulovým rozmerom (bod), nekonečnou hustotou a nekonečnou teplotou – veľké spojenie (Big Crunch). Takýto vesmír voláme zatvorený, v protiklade s otvoreným, kde rozpínanie pokračuje do nekonečna. V prípade zatvoreného vesmíru podmienky, v ktorých sa vesmír skončí, sú identické s podmienkami, z ktorých vznikol, čiže máme pulzujúci vesmír, kde koniec jedného cyklu znamená začiatok ďalšieho.

V predchádzajúcom odseku som sa venoval úvahám o tom, ako sa vyvíja vesmír. No azda ešte základnejšou je, ako vznikol. Odpoveď som čiastočne dal aj na ňu – veľkým treskom. Otázkou je, kedy sa udial veľký tresk, t. j. určenie okamihu, kedy k nemu došlo. V odpovedi na túto otázku vzniká problém. Ten spočíva v jazyku, ktorý fyzici používajú na vyjadrovanie sa a tým je matematika. Matematika začína mať problémy, alebo matematika sa končí, keď premenné dosahujú nulové alebo nekonečné hodnoty (delenie nuly nulou nevieme robiť, delenie čohokoľvek nulou „je nekonečno“ a s nekonečnami ma reálny konečný svet problém). Takéto stavy nazývame singulárnymi. Matematicky tak v princípe môžeme opísať hociktorý moment po veľkom tresku, nie však samotný veľký tresk, pokiaľ nebudeme schopní nejakým spôsobom sa vyrovnať s matematickými problémami štandardnej kozmologickej teórie. Zhruba tak ešte pred desiatimi rokmi bol život kozmológa celkom pokojný. Štandardný model, hoci vysvetľoval väčšinu experimentálnych údajov, mal určité problémy, ale kto ich nemá. Potom však zoznam problémov začal narastať. Medzi nimi boli niektoré skutočne podstatné, ako napríklad prečo je priemerná hustota vesmíru veľmi blízko kritickej, ktorá oddeľuje expandujúci vesmír od pulzujúceho, prečo vesmír vyzerá rovnako, hoci ho pozorujeme v ľubovoľnom smere, akú časť vesmírnej hmoty predstavuje neviditeľná hmota a z čoho táto hmota pozostáva. Jeden z najzaujímavejších objavov bola skutočnosť, že rozpínanie vesmíru sa nespomaľuje, ba naopak zrýchľuje.

Štandardný model, hoci vysvetľoval väčšinu experimentálnych údajov, mal určité problémy, ale kto ich nemá. Potom však zoznam problémov začal narastať.

Napriek ohromnému pokroku v ľudskom poznaní naše odpovede na základné kozmologické otázky sú dnes len o málo jasnejšie ako odpovede spred pár desiatok rokov. Táto skutočnosť má viacero príčin. Tou najvážnejšou je azda vnútorná komplikovanosť procesu poznávania vývoja vesmíru – zodpovedanie jednej otázky vedie k položeniu si ďalších nových, často ešte komplikovanejších. Aj napriek tejto skutočnosti však mnohé o vzniku a vývoji vesmíru vieme, čo značne obmedzuje priestor na rôzne špekulácie.

Medzi základné otázky, ktoré ľudstvo zaujímajú, ale ktoré sú menej ambiciózne ako základné kozmologické otázky, ku ktorých objasneniu prispel aj kozmický výskum v minulom roku, patria napríklad tieto: Prečo sme tu? Sme vo vesmíre sami? Aby sme na tieto otázky mohli odpovedať, musíme v prvom rade pochopiť, aké sú základné podmienky pre vznik živých organizmov a neskôr civilizácie. Zem je jednou z deviatich planét slnečnej sústavy, ktoré spolu s menšími objektami obiehajú okolo Slnka. Slnko je jedna zo 100 miliárd hviezd obsiahnutých v Mliečnej ceste – našej špirálnej galaxii. Galaxie sú základné jednotky, na ktoré je rozdelený celý vesmír. Túto štruktúru celkom spoľahlivo vysvetľuje moderná kozmológia. Počas neskoršieho vývoja vesmíru okolo mnohých miliárd hviezd vznikli planetárne systémy. Aj keď planéty s charakteristikami podobnými Zemi sú zriedkavé, je len málo pravdepodobné, že Zem je jedinečná. Iné, pre život rovnako vhodné planéty s veľkou pravdepodobnosťou existujú alebo existovali. Potvrdenie existencie povrchovej tekutej vody na Marse kedysi v minulosti stavia predchádzajúce tvrdenie skôr do roviny istoty ako pravdepodobnosti.

Ľudské aktivity menia pomery na Zemi takým rýchlym tempom, že hoci sa tvárime, že veci máme pod kontrolou, nie je tomu tak. Ako veľa škody napáchame, dokedy sa prijmú rozumné a účinné opatrenia, nevie povedať nijaký teoretický model.

V tejto súvislosti ma v poslednom období veľmi zaujala jedna kniha, ktorá je však verejnosti mimo univerzitnej pôdy málo známa. Má provokujúci názov Ako vytvoriť obývateľnú planétu. Čitateľa vedie od veľkého tresku krok po kroku až k vytvoreniu obývateľnej planéty. Je až fascinujúce, ako kombinácia rôznych faktorov vyústila do podmienok, ktoré sú dnes na Zemi a sú jedinečné. Len tak pre zaujímavosť si zoberme teplotné pomery na Zemi. Vo všeobecnosti teplota na povrchu planéty závisí od intenzity žiarenia hviezdy, jej obežnej dráhy a vzdialenosti planéty od hviezdy. Teplota závisí tiež od reflexných vlastností povrchu planéty, ako aj od skleníkového efektu atmosféry. Význam posledného efektu si možno demonštrovať na porovnaní planéty Venuša a Zem. Tieto planéty sú porovnateľné, čo sa týka ich rozmeru a chemického zloženia, no Venuša je o 400 stupňov teplejšia. Príčinou je skutočnosť, že väčšina uhlíka prítomného na Venuši je v jej atmosfére vo forme CO_2, pričom na Zemi je väčšina uhlíka viazaná v sedimentoch vo forme karbonátov alebo zvyškov organizmov.

Príklad uhlíka a jeho zlúčenín som vybral zámerne. Zmena koncentrácie CO_2 v atmosfére v dôsledku ľudskej činnosti je príkladom vplyvu človeka na ovplyvnenie vývoja obývateľnej planéty. Podstatný vplyv človeka na planétu začal zhruba pred 150 rokmi s nástupom industrializácie. Táto mala za následok, že dnes človek dokáže meniť klímu, ovplyvňovať život iných živočíchov, kontrolovať čistotu vody a vzduchu. Nanešťastie ľudské aktivity menia pomery na Zemi takým rýchlym tempom, že hoci sa tvárime (aspoň politici), že veci máme pod kontrolou, nie je to tak. Koľko veľa škody napáchame, dokedy sa prijmú rozumné a účinné opatrenia, nevie povedať nijaký teoretický model.

Množstvo záhad a nástrah vo vesmíre, ale aj v našom najbližšom okolí, ako aj možnosti, ktoré nám poskytuje súčasná moderná veda a technológie na ich objasnenie či predchádzanie im, sú fascinujúce a oplatí sa im zasvätiť život. To si uvedomovali ľudia už dávno pred nami. Potvrdzuje to aj odpoveď Anaxagora (500 – 428 pred Kristom), ktorý na otázku, prečo by si človek vybral narodiť sa pred nenarodiť sa, keby mal možnosť takej voľby, odpovedal: „Preto, aby videl oblohu a poriadok v celom svete.“ Tento citát som si vybral z predslovu ku knihe Úvod do fyzikální kosmologie autorov Jana Horského, Jana Novotného a Milana Štefaníka, ktorá je podľa mojich vedomostí prvým odborným a systematickým, ale tiež vydareným a zaujímavým dielom zaoberajúcim sa fyzikálnou kozmológiou v češtine alebo slovenčine. Kniha je v určitom zmysle výkladovým slovníkom pomerne jednoduchých základných kozmologických otázok, po objasnení ktorých vysvetľuje aj komplikovanejšie aktuálne a otvorené problémy modernej kozmológie. Táto kniha určite nie je na čítanie na gauč či do postele, ale treba si k nej zobrať aj papier a pero a zavše niečo prepočítať či dopočítať, domyslieť. Cenný na knihe je aj rozsiahly zoznam literatúry, z ktorej autori vychádzali, ale aj štruktúrovaný zoznam dostupných kníh rôznej úrovne náročnosti, po ktorých môže vnímavý a zvedavý čitateľ siahnuť nielen počas dlhých zimných večerov, ale vždy, keď chce hlbšie pochopiť vesmír, v ktorom žije, a nadchnúť sa jeho krásou a komplexnosťou.

Jozef Masarik

Otázniky nad mémami

Andy Warhol (1928 – 1987), Marilyn

- Jiří Nosek (ed.)
- **Memy ve vědě a filosofii**
- Filosofia 2004
- 160 strán
- 309 Sk

- Richard Dawkins
- **Sobecký gen**
- Preklad Vojtěch Kopský
- Mladá fronta 2003
- 320 strán
- 375 Sk

- Susan Blackmoreová
- **Teorie memů. Kultura a její evoluce**
- Preklad Martin Konvička
- Portál 2001
- 302 strán
- 599 Sk

Paradigma darvinovskej evolúcie v súčasnosti prekračuje rámec biológie a je čoraz viac uplatňovaná aj v technických, sociálnych a humanitných vedách. Za rozmachom vied s prívlastkom „evolučná“ stojí myšlienka, že biologická evolúcia je iba špeciálnym prípadom univerzálnejšieho procesu (Dennet hovorí o univerzálnom algoritme), ktorý nastáva vždy a všade, kde sú na to vhodné podmienky: existencia replikátorov (entít, ktoré sa môžu reprodukovať), variabilita reprodukčného procesu (reprodukcie nemusia byť vernými kópiami originálu, ale jeho mutáciami), dedičnosť vlastností replikátorov a selekcia medzi replikátormi v zmysle úspešnosti reprodukovania. Dawkins toto zovšeobecnenie darvinovských princípov nazval univerzálnym darvinizmom.

Biologická evolúcia je evolučným procesom, v ktorom sú replikátormi gény. Pre evolúciu kultúry Dawkins postuluje v poslednej kapitole prvého vydania svojej knihy The Selfish Gene (v českom preklade Sobecký gen) nový typ replikátorov – mémy, ako „dostatočne dlho existujúce jednotky intelektuálnej alebo kultúrnej informácie, ktoré sa môžu odovzdávať z mysle do mysle“. Ako príklady mémov uvádza piesne, nápady, chytľavé frázy, módu v obliekaní, spôsob výroby hrncov alebo stavbu oblúkov. Prostriedkom šírenia mémov je imitácia. Samotné slovo mém (v anglickom origináli meme) je Dawkinsovým novotvarom odvodeným od gréckeho základu mimeme (imitácia) tak, aby zároveň zvukovo evokovalo slovo memory (pamäť) a rýmovalo sa so slovom gén (anglicky gene).

Replikátory nejestvujú vo vzduchoprázdne, ale sú viazané na nosiče – vehikuly, akými sú v prípade génov naše telá a v prípade mémov naše mozgy či mysle (alebo „externé“ nosiče typu knihy, internet a pod.). Provokatívnosť Dawkinsovej knihy je v obrátení pohľadu: nie my máme gény, ale gény majú nás – „sebecky“ nás „používajú“ ako svoje vehikuly – stroje na prežitie, ktoré im zabezpečia reprodukciu. To isté sa dá povedať aj o mémoch ako akýchsi nákazlivých „vírusoch mysle“.

Pristavme sa na chvíľu pri internete: je to ideálne laboratórium, v ktorom sa dá ľahko (a lacno) pozorovať a experimentálne testovať šírenie mémov. Internetová encyklopédia Wikipedia v stati o mémoch dokonca navrhuje frekvenciu výskytu v internetových vyhľadávačoch ako približnú kvantitatívnu mieru rozšírenosti mému. Príkladmi rýchlo sa šíriacich mémov sú rôzne falošné poplašné správy o vírusoch (hoaxy), spamy a reťazové e-maily. Samotný nekomerčný projekt Wikipedia (www.wikipedia.org) si zasluhuje pozornosť – ide o kolaboratívny systém článkov písaných dobrovoľnými prispievateľmi, podliehajúci selekcii a kritickej revízii čitateľov. Celý systém funguje distribuovane s minimálnymi centralistickými zásahmi (akým bolo napr. uzamknutie istých horúcich politických tém počas irackej krízy).

Myšlienka mémov dala zrod memetike – dynamicky sa rozvíjajúcej disciplíne, ktorá sa zaoberá evolučnými modelmi prenosu informácií, štúdiom mémov a ich sociálneho vplyvu. O mémoch pojednáva aj zborník esejí českých a slovenských autorov Memy ve vědě a filosofii. (V knihách tohto typu býva dobrým zvykom uviesť pár riadkov o odbornom a profesijnom pozadí autorov príspevkov; to v tomto zborníku, žiaľ, chýba.) Zborníkom rezonuje niekoľko nosných tém. Prvou je spochybňovanie memetiky ako vedy: autori kritizujú nejasnosť jej teoretických základov (samotný pojem mém definoval Dawkins veľmi vágne a v nasledujúcich publikáciách definíciu viackrát modifikoval, okrem toho existuje viac odlišných definícií mému inými autormi), nedostatočnú empirickú podporu a spôsob prezentácie kľúčových ideí (populárno-náučná literatúra namiesto recenzovaných vedeckých publikácií – táto námietka sa netýka len Dawkinsa, ale aj Susan Blackmorovej a ďalších „memetikov“). Druhou témou je kritické hodnotenie analógie gén – mém: pojmy a princípy biologickej evolúcie sa nedajú priamou metaforou preniesť na evolúciu kultúry bez problémov, mém je neuchopiteľnejší ako gén (čo je jednotkovým mémom – Beethovenova symfónia, jej začiatok, a či jednotlivý tón?), rozdelenie na genotyp a fenotyp (resp. ich memetické analógy nazvané memotyp a femotyp) je nejasné, preto je aj ťažké hodnotiť, či je evolúcia kultúry lamarckovská atď. Navyše kritike sa nevyhla ani snaha o univerzalistické používanie memetiky ako vysvetľujúceho princípu pre čokoľvek (kto má v ruke kladivo, všade vidí klince) a odvolávanie sa na analógiu namiesto formálneho a vecného dôkazu. Treťou témou sú etické protesty proti pozícii subjektu v rámci memetiky. Pohľad na vedomé a slobodne sa rozhodujúce Ja ako na ilúziu, „memetickú konštrukciu – nepevnú a stále sa meniacu skupinu mémov vo vnútri mémostroja“ (S. Blackmorová v The Meme Machine, česky Teorie memů), je považovaný za hrubý redukcionizmus a možnými dôsledkami prirovnávaný k orwelovskému newspeaku.

Zborník však neobsahuje iba kritické kapitoly. Neodškriepiteľný prínos memetiky naznačuje stať o výpočtovom modelovaní: mechanizmy kultúrneho prenosu sú potrebným negenetickým prostriedkom umožňujúcim preniesť potomkom vedomosti naakumulované rodičmi a predchádzajúcimi generáciami (takéto lamarckovské dedenie získaných vlastností biologická evolúcia neumožňuje). Naakumulovaná informácia je distribuovane uložená v mysliach jedincov (a ich externých záznamových médiách) a každý nový človiečik, ktorý sa v takomto prostredí učí, sa stáva súčasťou tejto „databázy“ s možnosťou zanechať v nej svoj vlastný originálny prínos. Prenos informácií sa nemusí diať iba vertikálne (medzigeneračne), ale aj horizontálne – učíme sa aj od svojich súčasníkov. Takýto pohľad vysvetľuje rapídny (v porovnaní s pomalou biologickou evolúciou) vývoj komplexných javov, ktorých kódovanie v genóme je ťažko predstaviteľné. Mémy nemusia vždy priamo poskytovať reprodukčnú výhodu svojmu nositeľovi (zvyšovať jeho fitnes), ale môžu medzi sebou súperiť vo vlastnom fitnes priestore nezávislom od fitnes nositeľov. Príkladom sú napr. jazykové konštrukcie a výrazy, ktoré vznikajú, šíria sa a zanikajú v priestore vymedzenom podmienkami ako ľahká vyjadriteľnosť, komunikačná prenositeľnosť a naučiteľnosť. Sú teda „sebeckými“ v Dawkinsovom zmysle a pritom sa nemusíme cítiť ohrození a zápasiť s nimi o vlastnú „živosť“. (Ivan Štrpka) Prednosťou výpočtových modelov sú rigorózne operacionalizované definície pojmov a procesov, umožňujúce vyhnúť sa nedorozumeniam a patáliám s vernosťou analógie gén – mém.

Sila „sebeckého“ pohľadu na gény a mémy je v tom, že poriadne trasie škatuľkami bežne zaužívaného myslenia.

Ostáva nám zamyslieť sa, prečo sú mémy takou horúcou a populárnou témou, alebo, memeticky povedané, prečo je idea mému takým úspešne sa šíriacim mémom. Aké myšlienky priťahujú pozornosť? Treba povedať, že často ide nielen o samotné myšlienky, ale aj o spôsob, akým sú prezentované. V pamäti nám často neutkvejú opatrné, vyvážené a emocionálne neutrálne výpovede (po príklady netreba chodiť ďaleko, stačí sa pozrieť na našu domácu politickú scénu). Aj v prípade publikovania vo vedeckej komunite najviac citovanými prácami sú často práve práce kontroverzné, radikálne a provokatívne (ako ironicky poznamenal istý môj kolega, ak sa chce človek presadiť, stačí pár ľudí z vedeckej komunity poriadne naštvať). Zaujímavé by bolo z celkového počtu citácií práce vyčísliť tie, ktoré ju citujú preto, že s ňou polemizujú a nesúhlasia.

Emocionálny zápal, ktorý sprevádza diskusie o mémoch, je vysvetliteľný aj tým, že téma sa nás bezprostredne dotýka. Sme slobodne sa rozhodujúce subjekty alebo stroje na prenos génov a mémov s ilúziou slobody? Opäť je dôležitá forma – jazyk, akým sa veci podávajú. Metafora je zbytočne vyhrotená – ľudia vyznievajú ako bezmocné stroje, zatiaľ čo gény a mémy sú antropomorfne opisované ako „sebecké“ a „používajúce“ ľudí. Osobne podozrievam autorov, že istá provokatívnosť bola zámerom, pretože zvyšuje pravdepodobnosť šírenia ich mémov. Skutočne ide iba o jazykovú hru, ani Dawkins, ani Blackmorová samozrejme netvrdia, že replikátory sú intencionálne agenty: nemajú žiaden zámer, iba sa replikujú v súlade s postulovanými princípmi.

Sila „sebeckého“ pohľadu na gény a mémy je v tom, že poriadne trasie škatuľkami bežne zaužívaného myslenia. Ako píše Vladimír Havlík v jednej z esejí zborníka Memy ve vědě a filosofii, tak ako nás kopernikovský obrat pripravil o ilúziu výsadného postavenia vo vesmíre, Darwinova evolučná teória o výsadné postavenie medzi živočíšnymi druhmi a teória relativity zrovnoprávnila všetky vzťažné sústavy, memetika ponúka možnosť demytologizovať našu subjektivitu a vedomie.

Ako cítiaci a reflektujúci živočích však človek hľadá a potrebuje hľadať svoje miesto vo svete. Povedie nás memetický pohľad ku skepse alebo k pokore? Dnes sa už predsa málokto cíti ohrozený poznatkom, že naše kognitívne aktivity majú neurálne koreláty v podobe elektrochemických dejov na synapsách neurónov. Hodnotu orchestra nijako neznižuje to, že je zložený z jednotlivých hudobníkov a z teórie dynamických systémov vieme, že z jednoduchých lokálnych interakcií môže emergovať komplexné globálne správanie. Ako svojho času napísal Ladislav Kováč v eseji Dve miniatúry on evolution and cognition, sme hierarchickým systémom, ktorého základom je génová rovina, ale na nej stoja vyššie roviny s vlastnou dynamikou a pravidlami. A hoci sme sami produktmi génov, cez svoju optiku dávame génom ich „ozajstnú“ existenciu, účel a zmysel. A na margo šírenia mémov Zdeněk Eis v už spomínanom zborníku upozorňuje, že človek mémy bezducho neimituje, ale ich reinterpretuje – má schopnosť kriticky ich reflektovať, pozmeniť, ba dokonca zadržať (vzoprieť sa diktátu replikátorov, ako píše Dawkins). A tiež v aktoch tvorivosti umožniť zrod úplne nových a originálnych nápadov.

Analógie medzi génmi a mémami môžu, ako každá dobrá metafora, otvárať nové obzory a prinášať aj estetický pôžitok.

Analógie medzi génmi a mémami môžu, ako každá dobrá metafora, otvárať nové obzory a prinášať aj estetický pôžitok. A napokon, aj samotná vágnosť a viacznačnosť pojmov nemusí byť nutne negatívna, ale aj inšpirujúca. Ako psychológovia vedia, nejasný obraz je najlepším plátnom pre vlastné projekcie. Ivan Žucha kedysi na druhom celobratislavskom seminári o kognitívnych vedách použil pojem „sémantický žiarič“ na označenie pojmov s dynamickým obsahom, ktoré sa ľahko ujmú a provokujú ďalší výskum. Jedna z definícií predmetu kognitívnej vedy hovorí, že sa zaoberá interdisciplinárnym štúdiom mysle. Myseľ je sémantický žiarič, ktorý priťahuje pozornosť vedcov a stimuluje interdisciplinárny výskum napriek tomu, že sa mnohí nezhodujú v jej definícii, ba dokonca niektorí myseľ popierajú alebo považujú len za akýsi epifenomén. Mémy sa v tomto ohľade zdajú rovnako dobrým sémantickým žiaričom.

Otázniky, ktoré zakončujú aj názvy troch z jedenástich kapitol zborníka, boli inšpiráciou aj pre názov tohto článku. Ony sú symbolom toho, že človek nemusí papagájovať myšlienky iných bezducho, ale vníma ich prizmou vlastnej kritickej reflexie. A to je, napriek strate nášho výsostného postavenia vo vesmíre, dobrým dôvodom pre nádej.

Martin Takáč

Dve podoby ženského rukopisu

- Dorota Masłowska
- **Sneh a krv**
- Preklad Tomáš Horváth
- Ikar 2004
- 240 strán
- 299 Sk

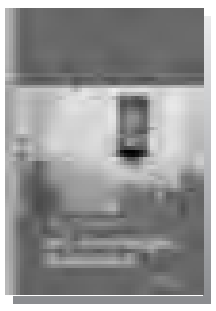

- Olga Tokarczuk
- **Hra na mnohých bubienkoch**
- Preklad Karol Chmel
- Drewo a srd 2003
- 334 strán
- 250 Sk

- Olga Tokarczuk
- **Dom vo dne, dom v noci**
- Preklad Karol Chmel
- Aspekt 2002
- 380 strán
- 179 Sk

Obe patria k najúspešnejším, najčítanejším a najprekladanejším poľským spisovateľkám. Spája ich štúdium psychológie, krajina pôvodu a pôsobenia, v neposlednom rade veľký záujem o ich diela a uznanie zo strany čitateľov i kritiky. V ostatných detailoch sa však ich životy i tvorba výrazne rozchádzajú – odlišujú sa vekom, generačným pocitom, temperamentom, prístupom k literatúre, prezentáciou, témami i štýlom. Knihy týchto dvoch spisovateliek sa dostávajú najnovšími prekladmi k slovenským čitateľom takmer súbežne. Dorota Masłowska a Olga Tokarczuk.

Dorota Masłowska (1983), mladučká spisovateľka, v čase vydania debutu Sneh a krv, v origináli Wojna polsko-ruska pod flagą biało-czerwoną (Varšava, 2002), devätnásťročná, je obletovaná médiami, oslavovaná ako zázračné dieťa, vyzdvihovaná i zatracovaná kolegami spisovateľmi. Jej dielo je prijímané kontroverzne – od vyjdenia prvotiny si už na svoju adresu mohla vypočuť všeličo, od slov chvály až po úplné odmietnutie. Z Masłowskej sa stal (nielen literárny) fenomén, ktorý po roku 1989 v poľskej kultúre nemá obdobu – veľká popularita autorky, nebývalý úspech knihy, nespočetné nominácie v literárnych súbehoch, zdramatizovanie v Teatr Wybrzeze a očakávané sfilmovanie hovoria o tom, ako veľmi jej debut zaujal. Napriek spomínaným úspechom nie je jej prijatie vôbec jednoznačné – časťou literárnej kritiky je kniha považovaná za dielo bez estetickej hodnoty, za „neliterárny“ sociologický dokument o postkomunistickom Poľsku. Diskusie sú aj okolo háklivých tém, ktoré majú v románe nebývalo veľa priestoru – drogovým životom mládeže počnúc a patriotickým bojom proti Rusku končiac. Nadšení obdivovatelia však tvrdia: Dorota priniesla do literatúry nový vietor. Jej román má nevídaný úspech (120-tisíc predaných výtlačkov, pričom úspešné tituly poľského trhu sa väčšinou môžu pochváliť šesťtisícovým nákladom) a kniha prekročila hranice Poľska prekladmi do jedenástich jazykov: angličtinou, nemčinou a taliančinou počnúc, slovenským a českým prekladom (určite len zatiaľ) končiac.

Svet podľa Masłowskej je ustrnutie v kŕči absťákov po amfetamíne. Zjavná je autorkina odchovanosť na literatúre i kinematografii á la Trainspotting. V nejednom momente textu je viac ako aluzívna a recyklovaná aj jej lektúra Burgessovho Mechanického pomaranča.

Kým v známom Burgessovom románe je silným motívom priestorom sa nesúca hudba, burácajúca v sluchách hlavného hrdinu Alexa, u Silného je to bielo-červená optika, fixná idea a samou autorkou akcentovaná obsedantná koncentrácia na tieto dve farby (nielen národnej zástavy, ale aj heroínu v krvi), ktoré mu zalievajú zrak kamkoľvek sa pozrie. Ak Alex fantazíroval o Ludwigovi Van, Silného už nie sila génia a monumentalita umenia, ale politika a poriadok sveta chytajú za srdce. Paralela sa dá vidieť aj vo svojsky vytvorenom jazyku diel a v tematizácii ruského. Kým v Mechanickom pomaranči je ZSSR v podstate exotika, ako ju spisovateľ vnímal svojimi „západnými“ očami, keď v roku 1961 navštívil Sovietsky zväz ako turista, u Masłowskej je Rusko nechcený, odmietaný Veľký brat. „Rusáci“ sú mafiáni, ktorí do Poľska importovali čierny obchod, falošné kolky a chcú dosiahnuť ekonomický kolaps Poľska – Rusi sú predovšetkým pasáci a šmelinári nepravých značkových cigariet. Sympatických starých emku a efka nahradila neurotická, stále neprítomná matka, dílerka Zepteru. Autori však nakladajú s hrdinami rozličné najmä v závere – Alexovi svitlo na lepšie časy, Silnému nie.

Text dýcha osobitou poetikou vychádzajúcou zo zmeneného vnímania hlavného hrdinu a jeho postihnutia reality. Postavy pociťujú elitárstvo, žijú lúzerským životom od dávky k dávke a konverzujú na rôzne témy. Ich tínedžerská osobnosť je testovaná všemožnými vplyvmi – satanizmom, feminizmom, imidžom, antiglobalizáciou, vegetariánstvom, pocitom výlučnosti, mierne snobskou záľubou v kultúre a umení, tieto vplyvy sa ich však dotknú vždy len veľmi povrchne.

Marcin Świetlicki, známy poľský spisovateľ, sa na obale knihy vyznáva: „Masłowsku upodozrievam z toho, že je ruským špehom. Tú knihu napísala, aby sa mohla beztrestne pohybovať v našej poľskej realite a vytrieť nám Poliakom zrak. Nikdy v živote by som sa s ňou nechcel osobne stretnúť, lebo sa bojím, že zo mňa vysaje všetko najcennejšie a svojím špehovsko-ruským spôsobom si to prerobí na svoj obraz. Na druhej strane, čo sa týka tejto knihy, som veľmi spokojný. Je to kus ľahko skazeného literárneho mäsa a zdá sa, že bolo nutné žiť štyridsať rokov, aby som si vôbec niečo také zaujímavé prečítal.“

Kým Burgessov kult sa svojho času zrodil na dvakrát (aj ako Kubrickov movie kult), pri mladučkých debutantkách ako Masłowska (podobne nedávno preložená Ruska Irina Denežkina) sa čoraz častejšie spomína marketing masívne podopierajúci ich vstup do literatúry. Skepticky bývajú hodnotené ako hviezdičky, ktoré zasvietia a rovnako rýchlo aj zhasnú, pričom sa zdôrazňuje celý okolitý mediálny cirkus, veľká popularita, trochu škandalózna príchuť, nevídaná čítanosť, predajnosť a vzápätí promptný prenos k inojazyčným čitateľom vďaka prekladom. Reakcie sú rôzne: jediné, na čo sa Masłowska nemôže sťažovať, je nezáujem o jej dielo. Hlad po fenoméne Masłowska neustáva a už teraz sa netrpezlivo očakáva jej nový román.

Olga Tokarczuk (1962), spisovateľka pochádzajúca z generácie okolo časopisu bruLion, debutovala básnickou zbierkou, ktorú nasledovali už len prozaické texty. Prvým slovenským prekladom je jej najznámejší a najúspešnejší román Dom vo dne, dom v noci.

Tokarczukovej písanie je návrat do krajiny zmyslových vnemov. Tak ako kedysi Süskind predostrel čitateľovi nekonečno predstáv vôní, pachov a zápachov, Tokarczuk povyšuje zmyslové vnímanie nad príbeh, navracia nás k elementárnym inštinktívnym zážitkom prostredníctvom najhlbších zákutí podvedomia, čím z literatúry i čitateľského zážitku odstraňuje nánosy konvencií a okliešteni moderného života. Vydolúva, oživuje a oprašuje to pôvodné, detské v nás, ktoré sa dokáže a chce čudovať, snívať, spájať nespojiteľné a vidieť nevidené a netušené. Rezignuje na racio, aby mohla svoj pohľad rozšíriť, ako je len možné, skrátka aby sa tam zmestilo všetko, čo sa v živote dá i nedá zakúsiť. Pritom sa to všetko deje uprostred dneška – autorka síce spomaľuje svoj životný pohyb na pozadí zrýchleného okolia, ale niet u nej ani stopy po staromilstve či nostalgii za starými dobrými časmi.

Vo svojich textoch spája fantázie mýtov, rozprávok i biblickej tradície, konštruujúc tak akúsi metafyziku každodennosti. Zosviatočňovať obyčajné, zámerne intenzifikovať vnemy a pamätať si malé veci, pretože v nich je ukryté čaro a tajomstvo univerza – to je princíp, ktorým sa riadia postavy aj autorka samotná (v koži rozprávača). Spúšťačom dávnych spomienok je nielen chuť, vôňa, zvuková či vizuálna stopa, ale aj akási nedefinovateľná atmosféra spájaná s prežitým.

Femininnosť jej písania spočíva v záľube v maličkostiach, drobnostiach, v detailnosti uchopovaného a vnímaného, ale tiež v akcentovaní vnútorného prežívania, vďaka čomu sa jej písanie často prirovnáva k magickému realizmu.

Z Doroty Masłowskej sa stal fenomén, ktorý po roku 1989 v poľskej kultúre nemá obdobu – veľká popularita autorky, nebývalý úspech knihy, nespočetné nominácie v literárnych súbehoch, zdramatizovanie v Teatr Wybrzeze a očakávané sfilmovanie hovoria o tom, ako veľmi jej debut zaujal.

Tamara de Lempická (1898 – 1980), Les Amies (Double 47)

Zosviatočňovať obyčajné, zámerne intenzifikovať vnemy a pamätať si malé veci, pretože v nich je ukryté čaro a tajomstvo univerza – to je princíp, ktorým sa riadia postavy Olgy Tokarczukovej.

„Prírodné“ žitie jej hrdinov spočíva v ich zrastenosti s územím, so zemou ako s matériou, s géniom loci. Je to akási definitívna a prirodzená predurčenosť priestorom, z ktorého pochádzajú, v ktorom sa pohybujú a žijú. Ich životné príbehy hovoria o brázdach, ktoré priestor vyrýva do ľudských osudov, o mapách miest, ktoré v pamäti vypaľujú nezmazateľnú pečať. Hovoria aj o živote a smrti, o empatii, o tom, ako sa nás dotýkajú príbehy zdanlivo iba prechádzajúce okolo nás.

Pre autorku je človek len bodom v nekonečne – kvapkou, v ktorej sa zrkadlí časť sveta, ale len množstvom kvapiek rôznych odrazov ukazuje svet nie síce v celistvosti, ale o krok bližšie k nej ako kvapka samotná. Pevné miesto v jej prózach má existencia páru (mileneckého aj priateľského), ktorého jednotlivci prežívajú dvojjedinosť – majú spoločné sny, myšlienky, a preto im je umožnené aj spolužitie v mlčaní.

Sila Tokarczukovej próz je v neúnavnom prekračovaní hraníc imaginácie, čo sa deje spontánne smelým, no nikdy nie násilným spôsobom. Pozorovateľská mánia vybičovanými zmyslami registrovať všetko naokolo sa nekončí vnemom, ukladá sa do vyššieho systému – do predstavy univerza, kde všetko so všetkým súvisí, všetko má viacej interpretačných možností a kde nezriedka sa ako najpravdivejšia ukáže tá najmenej (rozumom) očakávaná.

Podobne ako v románe, v poviedkach ešte viditeľnejšie vystupujú do popredia dve veľké motivácie postáv – hrdinovia túžia byť pri tom ako divák a ako (spolu)tvorca, (niekedy aj oboje), najviac na svete ich fascinuje pozorovanie a ženie ich neustála potreba kreovať, zúčastňovať sa na tvorení.

Poviedky zbierky Hra na mnohých bubienkoch sa vyznačujú silným príbehom a výsostne originálnymi témami. Kniha tak ponúka rôzne polohy písania: brilantne skomponovanú, napínavú poviedku (používa detektívku čítanú hlavnou postavou ako kvázirealitu, ktorou sama hýbe), fantazijnú poviedku o láske k ľudskému monštru, drobnú črtu o nešťastnej a nenaplnenej láske k spisovateľovi. Zvláštnu kategóriu tvoria poviedky s tajomstvom, oslavujúce život a hľadajúce v každodennosti metafyzické a v stereotype zázrak rituálu (Glycínia, Kôň zo šachovnice). Využíva aj tvorivé postupy známe z románu, vytvára legendy a historky, ktoré môžu byť čírou imagináciou, ale predsa máme sklony uveriť, že sú to skutočné historické príbehy, autorka ich totiž „prerozpráva“ sugestívne, akoby z prvej ruky – legenda v jej podaní ožíva (Bardo, Jasličky).

Hrdinovia poviedok majú zvláštnu záľubu v sledovaní, tak veľmi chcú byť súčasťou príbehu niekoho iného, že sa vkrádajú do intimity tých šťastnejších, výnimočnejších, a tak zakúšajú pocity vyhradené „tým druhým“. Keďže ich život je jeden nikdy nekončiaci sa stereotyp, krajnú polohu zmysluplného života pre nich predstavuje život umelca, tvoriaceho krásu, ktorý sa s odstupu navyše vždy javí ako dokonalý.

Obľúbení hrdinovia sú ľudia obdarení inakosťou (jasnovidec, psychicky narušení jedinci, ľudia žijúci vo vlastnom svete, izolovaní a uzavretí pred realitou). Niektorí z hrdinov sú smutné figúrky, ktoré život premrhajú celoživotným hľadaním či čakaním, umáraním sa bôľom, sústredením sa na jedinú túžbu.

Autorkina „stratégia“ písania, vychádzajúca zrejme z veľkej časti z jej osobného naturelu a životného náhľadu, sa ukázala ako plodný a vítaný variant literatúry v čase, keď tvorcovia i príjemcovia literatúry začínajú mať pocit vyčerpanosti, akoby všetko už bolo povedané všetkými spôsobmi. Tokarczuk píše inak a my vďaka tomu inak čítame. Zdanlivé novátorstvo je len návratom k majstrovstvu rozprávačského umenia, ktorého zázračnosť spočíva v uchopení slova a myšlienky a tiež v nevšednom nasvecovaní udalostí, pri ktorom do popredia nečakane vystupujú zdanlivé nedôležitosti. Ich reťazenie vypĺňa mozaiku diela k úplnosti a zaokrúhľuje kruh rozprávaného k dokonalosti.

Zuzana Ferusová

Konečně normální doba?

- Andrzej Stasiuk
- **Dukla**
- Preklad Jozef Marušiak
- Baum 2004
- 125 strán
- 139 Sk

- Andrzej Stasiuk
- **Jak jsem se stal spisovatelem. Pokus o intelektuální biografii**
- Preklad Václav Burian
- Prostor 2004
- 232 strán
- 399 Sk

- Andrzej Stasiuk
- **Jadąc do Babadag**
- Czarne 2004
- 326 strán
- 36 zł

- Andrzej Stasiuk
- **Haličské povídky**
- Preklad Jolanta Kamiňska
- Periplum 2001
- 104 strán
- 215 Sk

- Andrzej Stasiuk
- **Biały kruk**
- Czarne 1995
- 272 strán
- 13,20 zł

„Ano, češství v literatuře, to pro mě je schopnost snášet vlastní lidství s groteskní a heroickou důstojností. A i kdybych se snad mýlil, jestli tohle není češství, stejně je to přesně to, co polská literatura potřebuje.“

Andrzej Stasiuk v Praze roku 1998

Ovšemže se polský básník a laureát Nobelovy ceny za literaturu Czesław Miłosz, který loni jako třiadevadesátiletý zemřel v Krakově, radoval z pádu sovětského impéria. Prožil ale velkou část života ve francouzském a americkém exilu, a tak v devadesátých letech netrpěl dobovými iluzemi svých krajanů, ale i nás ostatních Východoevropanů. Štítivě se vyjadřoval o popkultuře, koncem prvního desetiletí svobody však už neměl mnoho iluzí o naší schopnosti jí vzdorovat. V roce 1998 si v rozhovoru pro Literární noviny posteskl: „K ideji střední Evropy se vracím. Když se ovšem dívám nazpět, musím přiznat, že moje naděje se nenaplňují.“ Nebyl spokojen s tím, jak málo se jako sousedé známe, ale měl i jinou obavu: „Požadavek zachování naší kulturní svébytnosti se může mylně spojovat s hesly nacionalistů a protivníků sjednocené Evropy. Osobně naši (středoevropskou) odlišnost vnímám, ta však mizí v masové kultuře.“

Toho nedorozumění se básník obával nanejvýš oprávněně. Skutečně, jak dnes mluvit o jazykové či vůbec kulturní svébytnosti, jíž je třeba si vážit? A přitom nebýt zařazen mezi nacionalisty, kteří se jak známo skutečnou úctou k vlastní národní kultuře nevyznačují (stačí naslouchat jejich jazyku)? Myslím ale, že onen jazyk středoevropská literatura přece jen úspěšně nalézá; mezi jejími autory na jednom z předních míst je Polák Andrzej Stasiuk.

Malé vlasti

Pěkně po venkovsku složená polena, pořezaná na topení, v architektonických prvcích rozeznáváme tuším i renesanci, i baroko; renesanci dělí od baroka záplatovaná rýna, možná ze sedmdesátých let; docela v pozadí za branou svítí nová fasáda, opravená skoro jistě až díky podnikatelskému ruchu posledního půldruhého desetiletí. A všimněme si – tam v pozadí je ještě jedna rýna, ale už, abychom tak řekli, okap jednadvacátého století. V popředí mezi hrbolatou dlažbou se zelená netrhaná a jedy nehubená tráva. Tolik, snad i víc časových a stylových vrstev ukazuje fotografie Miloše Koptáka na obálce Dukly Andrzeje Stasiuka. Výborně vybraný snímek! Stasiuk přece je jedním z literárních archeologů paměti, jedním z těch, kteří odkrývají vrstvy času, kteří popisují zrod vedle zániku, obskurní vedle vznešeného; a žasnou nad tím vším.

Malé vlasti, které se staly tématem podstatné části děl oněch autorů, to byly ještě nedávno, před dvěma třemi generacemi vlasti někoho docela jiného.

Ta polena na fotografii z obálky nasvědčují, že snímek nezachycuje centrum nějakého velkoměsta. A tak by možná bylo nejlepší začít Stasiukem jako ctitelem a popisovatelem „malých vlastí“? Klíč „malých vlastí“ je v Polsku oblíbený, funkční – a koneckonců mnohdy je to skutečný klíč, žádný paklíč. U této knížky se to nabízí ještě víc: slovenské vydání jednoho z řady Stasiukových cestopisných esejů vyšlo v Prešově, titul mu dalo město Dukla – i polský originál vyšel nedaleko, v nakladatelství, které vede v Haliči, na druhé straně karpatských hřebenů, autorova manželka Monika Sznajdermanová. Z pohledu zdálky je to vlastně jedna malá vlast, dělitelná ovšem, ač ne donekonečna, na řadu vlastí ještě menších.

O literatuře malých vlastí – nebo o malých vlastech v literatuře – se v Polsku mluví už dlouho nejen v souvislosti s Andrzejem Stasiukem (1960), ale i s jemu generačně blízkou Olgou Tokarczukovou (1962) či prozaiky Pavłem Huellem (1957) a Stefanem Chwinem (1949). To jsou poválečtí tvůrci, které spojuje něco podstatného: větší či menší, ale důležitou část života tráví v místech zbavených původního obyvatelstva beze zbytku či téměř beze zbytku. Stasiuk se po odchodu z Varšavy usadil v téměř zaniklé osadě krajiny, kterou obývali Lemkové, po druhé světové válce označení za ukrajinské nacionalisty a jako takoví vysídleni na západní území, připojená v Polsku se souhlasem Spojenců Stalinovým rozhodnutím. Olga Tokarczuková bydlí nedaleko Wałbrzychu – odtamtud byli po válce vyhnáni Němci. Huelle a Chwin jsou spjati s Gdaňskem, kde tvořili před válkou Poláci menšinu; také z Gdaňska byli Němci vyhnáni. A ovšem, všude tam dnes chybějí Židé. Malé vlasti, které se staly tématem podstatné části děl oněch autorů, to byly ještě nedávno, před dvěma třemi generacemi vlasti někoho docela jiného.

Archeologie paměti

Co patří ke kultu malých vlastí? Hledání stop po původních obyvatelích, po cerkvích Lemků, po synagogách, omšelých německých firemních nápisech; zapouštění kořenů; obtížné zakořeňování obyvatel nových; vědomí pohraničnosti, polohy na pomezí polsko-litevském, polsko-ukrajinském, polsko-slovenském… Ale také polsko-českém: jak u vynikajícího, ale zatím v Česku i na Slovensku opomíjeného Jerzyho Pilcha (1952), jehož životním tématem a předmětem sarkastické něhy je rodné městečko Wisła na Těšínsku. A mnohde, ba skoro všude k tomu přistupuje svébytná pohraničnost polsko-židovská.

Kult malých vlastí dostává ostatně v Polsku podobu nejen v textech, ale také v institucích; z nich průkopnické je jistě centrum Pogranicze v Sejnách, městečku s početnou litevskou menšinou na severovýchodě Polska. A přidejme docela čerstvou novinku: kašubštinu zavedenou jako maturitní předmět na baltském pobřeží.

Nepřehánějme to však, malé vlasti k literatuře patří odjakživa: v polské literatuře poloniny Stanisława Vincenze, Drohobyč Bruna Schulze, Vilensko Czesława Miłosze, Tadeusze Konwického a mnoha dalších, Lvov Stanisława Lema, a můžeme jít k Adamu Mickiewiczovi či ještě hlouběji. Ani vědomí pomíjivosti mikrosvětů po léta zdánlivě stabilních není nové, stačí si vzpomenout na světoznámého Josepha Rotha nebo světu neznámého Karla Poláčka a jeho popis rozvrácení maloměstského životního řádu první světovou válkou.

Od kolektivního k osobnímu

„Poláci nesnášejí skutečnost. Skutečnost je vždycky přesahovala, vždycky si z nich utahovala, vždycky je vodila za nos, vždycky byla podlá, vždycky se dopouštěla šalby a dělala přemety a za nic na světě se nechtěla podřídit jejich snům, skutečným i smyšleným potřebám. (…) Polská literatura si nikdy nedokázala poradit se skutečností. Namísto popisu či analýzy raději formulovala obvinění nebo budovala utopie,“ řekl Andrzej Stasiuk koncem devadesátých let v Praze na setkání pořádaném Slovanským ústavem a dodal: „Je podivné, že náš velekatolický a arcikřesťanský národ přikládal ve své literatuře tak malou váhu fundamentálnímu problému křesťanství, jakým je individuální pád a individuální spása. Vyplývalo to zřejmě z přesvědčení, že náš případ byl vyřízen hromadně a ovšemže kladně.“

Protilék proti kolektivismu hledá Stasiuk mimo jiné u Bohumila Hrabala, pozorovatele okolí a zapisovatele osudů jiných; někdy i vlastního, ale vždy se sebeironickým odstupem. Také Andrzej Stasiuk se obdivuhodně málo zaobírá přímým zkoumáním vlastního nitra, nesvěřuje se čtenáři, zato je obdivuhodně zaujat okolní skutečností.

Když se Stasiuk kdysi zúčastnil časopisecké ankety o deseti největších spisovatelích dvacátého století, zařadil mezi ně Bohumila Hrabala: „Samozřejmě mi vytanul na mysli Bohumil Hrabal. V tom jsem neváhal ani minutu. Ocitl se někde mezi Jackem Kerouacem a Georgem Bataillem a já hluboce doufám, že mu tahle společnost nebyla nepříjemná. Určitou starost jsem však měl se zdůvodněním své volby. A potom mně v náhlém satori došlo, že Bohumil Hrabal nikdy proti nikomu nenapsal zlého slova. V paměti jsem prolétl všechny jeho knihy přeložené do polštiny, a opravdu – tak to bylo. Nenašel jsem v jeho psaní ani stopy výčitek, nemohl jsem si vybavit, že by měl kdykoliv komukoliv, člověku či světu, cokoliv za zlé. Když jsem odpovídal na dotaz časopisu a zdůvodňoval svou volbu, označil jsem proto Hrabala za největšího křesťanského spisovatele dvacátého století. Vůbec jsem si přitom nebyl jist, jaké byly jeho vztahy s Pánembohem, a upřímně řečeno příliš mě to nezajímalo. Konečně Duch svatý vane, kudy chce, a může si vyvolit Grahama Greena a může si vyvolit Bohumila Hrabala.“

Stasiuk není politicky protestní a o takzvaných velkých dějinách vlastně nepíše, i když jsou přítomny v celé jeho tvorbě.

Andrzej Stasiuk není z hrabalovské školy, učitelů měl mnohem víc, a není v Polsku zdaleka sám, kdo Hrabala z podobných důvodů ctí. V nechuti ke kolektivistickému a náklonnosti k individualitě a konkrétnosti si vypracoval neobyčejnou schopnost intenzivního popisu, a to popisu prostředí velmi různých: varšavského, velkoměstského, hospodského, vězeňského, jak to předvedl i ve své oficiálně vydané prvotině Mury Hebronu (1992) nebo v pozdější „intelektuální autobiografii“ Jak zostałem pisarzem (1998, česky 2004). A také prostředí maloměstského, nádražního, venkovských krčem, rozpadajících se státních statků, světa tradičních pověr, spojeného zároveň satelitní televizí s celým světem – jako v Haličských povídkách (1995, česky 2001). Ale Stasiuk – zní to banálně, ale kolik jeho vrstevníků to dokáže? – umí skvěle popsat také přírodu: horskou i nížinnou, mrazivou i horkou, jako třeba v románu Biały kruk (1995). A ovšem v nejvyšší míře tyto své schopnosti uplatňuje v Dukle.

Pocit osvobození od kolektivních úkolů literatury přinesl Andrzeji Stasiukovi pád sovětského impéria. Není to autor politicky protestní a o takzvaných velkých dějinách vlastně nepíše, i když jsou přítomny v celé jeho tvorbě. „Ty mé národní, či spíše protinárodní, nářky jsou jen úvodem k apologii, k apologii právě let devadesátých, které jsou při všech výhradách prvním desetiletím skutečné svobody – vlastně po dvou staletích.“

Také po vzniku nezávislého Polska roku 1918 tomu spisovatelé chtěli věřit. „A na jaře kéž nespatřím Polsko, ale jaro!“ psal tehdy básník Jan Lechoń. Je to jeden z nejčastěji citovaných veršů moderní polské poezie a vyjadřuje touhu po osvobození krásné literatury od občanských závazků, ba naději, že ta doba se vznikem nezávislého Polska v roce 1918 nastala. Andrzej Stasiuk se do rozpravy na toto téma po letech zapojuje: „Ovšemže, leckdo se pohorší a zeptá se „a co meziválečné dvacetiletí?“, ale já mluvím o svobodě existenciální, o situaci skutečné individuální volby, a nikoliv o oněch euforických, fanatických, iluzorních letech, která prskla a zhasla jak ohňostroj. Mluvím a přemýšlím o době skutečné samoty, o době, v níž se těžko bude možné opírat o jakýkoliv národní či historický mýtus, přemýšlím o době naprosté normálnosti, již zvěstuje – doufám – právě dekáda let devadesátých. Mluvím o době, kdy literatura bude konečně ponechána sama sobě a spisovatelé budou volit v naprosté samotě a navíc ve světě, který na ně zcela zřejmě kašle.“

Střední Evropa

„Idea střední Evropy byla tehdy v Americe politicky velice závažná, neboť připomínala, že existuje jakýsi svět mezi Sovětským svazem a Německem,“ řekl Czesław Miłosz roku 1998 na okraj své knihy Zotročený duch z počátku padesátých let. Miłosz připomínal, že mezi Německem a Ruskem leží nejen Polsko, ale i jeho rodná Litva, Bělorusko, Ukrajina. Jeho Rodná Evropa (česky 1997) z konce padesátých let je knihou vzpomínek, ale ty vzpomínky jsou podnětem k dlouhým esejistickým odbočkám. Později, až se zformovala disidentská hnutí a exil obohatili emigranti osmašedesátého roku, se začalo o střední Evropě hodně mluvit a psát. Klasikem střední Evropy jako tématu se stal také například Milan Kundera. Ale Miłosz patřil mezi průkopníky.

Andrzej Stasiuk svou střední – nebo spíše rodnou – Evropu rozšiřuje ještě dál i do zemí, o něž se Miłosz příliš nezajímal: o Slovensko, Maďarsko, Rumunsko, Albánii, Moldávii či Slovinsko. Tyto země líčí ve své loňské další knize cestopisných esejů Jadąc do Babadag. A Západ? Vůči němu je Stasiuk vlídný, ale příliš ho nevzrušuje.

Ačkoliv tedy Stasiuk není autor politický, bude-li někdo hledat po desetiletích literární popis přelomu, literární popis důsledků pádu sovětského impéria, stěží se vyhne jeho dílu.

Václav Burian

Bruno Schulz (1892 – 1942), Chasidskí Židia na ulici, okolo 1930

Piaget a Vygotskij - anticipátori kognitívnej vedy

- Lev Semjonovič Vygotskij
- **Psychologie myšlení a řeči**
- Preklad Jan Průcha
- Portál 2004
- 135 strán
- 299 Sk

- Thomas R. Shultz
- **Computational Developmental Psychology**
- MIT 2003
- 322 strán
- 42 USD

- Jean Piaget, Bärbel Inhelder
- **Psychológia dieťaťa**
- Preklad M. Puškárová, V. Luknár
- Sofa 1997
- 144 strán
- 117 Sk

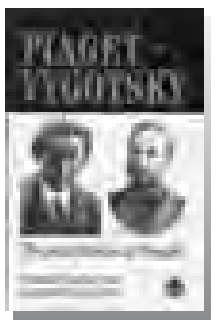

- A. Tryphon, J. Voněche (Eds.) Piaget – Vygotsky
- **The Social Genesis of Thought**
- Psychology Press, Hove 1996
- 215 strán
- 40 USD

Keď sa mi dostala do rúk útla knižka Vygotského s názvom Psychologie myšlení a řeči, bol som trochu prekvapený, pretože o tomto titule som od klasika ruskej psychológie nikdy nepočul. A tiež treba povedať, že všetky jeho knihy, ktoré som mal doteraz v rukách, boli oveľa objemnejšie. Keď som si bližšie všimol podtitul a začal v knižke listovať, pochopil som, že ide o výber (presnejšie excerpty) z jeho najznámejšieho diela Myslenie a reč. Výber z diela usporiadal, úvodným slovom a komentármi doplnil Jan Průcha – znalec a prekladateľ Vygotského diela. Samozrejme, bol som zvedavý, čo vybral. Potvrdili sa moje očakávania, že väčšinu textu budú tvoriť Vygotského excelentné polemiky s teóriami švajčiarskeho psychológa Jeana Piageta.

Vzťah týchto dvoch velikánov psychológie 20. storočia stojí za pozornosť. Obidvaja stále patria medzi často citovaných autorov a ich koncepcie sú vysvetľované v renomovaných učebniciach. Obidvaja boli neobyčajne produktívni. Piaget (1896 – 1980) už ako stredoškolský študent publikoval v odborných vedeckých časopisoch a prežil dlhý a mimoriadne plodný akademický život. Napísal viac ako šesťdesiat monografií a stovky štúdií. Aj Vygotskij (1896 – 1934) bol veľmi plodný autor, hoci zomrel v mladom veku. Pre obidvoch je charakteristický široký záber záujmov s postupným vyústením do vývinovej psychológie. Zaujímavý je príbeh s ich vzájomným poznaním. Vygotskij dobre poznal prvé psychologické práce mladého Piageta. Na rozdiel od neho, Piaget sa zoznámil s Vygotského hlavným dielom až štvrťstoročie po jeho smrti. Hoci sa narodili v tom istom roku, nikdy sa osobne nestretli.

Pokiaľ ide o Piageta, niektoré jeho kľúčové práce boli preložené aj do slovenčiny. Naposledy u nás vyšla jeho Psychológia dieťaťa, ktorú napísal spolu so svojou najbližšou spolupracovníčkou Bärbel Inhelderovou. Ide pravdepodobne o jeho najčastejšie vydávanú knihu, ktorá v origináli vychádza každé dva-tri roky (dodnes vyšlo okolo tridsať vydaní) a zároveň je to aj jeho najprekladanejšia kniha (bola preložená do viac než dvadsiatich jazykov). Vydaniu tejto knihy som sa spočiatku veľmi potešil, hoci som sa trochu začudoval, že kniha neobsahuje takú samozrejmosť, ako je rok vydania, a moje nadšenie postupne klesalo ďalej, keď som zistil, že preklad obsahuje množstvo zvláštnych terminologických inovácií. Medzi jedno z najzábavnejších patrí používanie termínu teória skupín, hoci matematici už dávno dôsledne používajú termín teória grúp. Ešte delikátnejšia je záležitosť, že v texte sa spomína nejaká Wurzbourgova škola a dôverčivý čitateľ si ľahko môže myslieť, že ide o školu nejakého profesora Wurzbourga. V slovenských a českých psychologických slovníkoch také niečo asi ťažko nájdete. Ak chcete uspieť, hľadajte radšej würzburgskú školu, tak sa u nás volá jedna známa psychologická škola, ktorá svojho času pôsobila v univerzitnom meste Würzburg. Podobne je to aj s prekladom logických termínov. Prekladateľom a redaktorovi akosi nenapadlo, že tieto termíny treba porovnať s existujúcou formálno-logickou terminológiou. Jednoducho pre strojcov tohto slovenského prekladu je Piagetov multidisciplinárny slovník niečím, čomu sa v našom kultúrnom prostredí zvykne hovoriť španielska dedina. No napriek týmto „imidžovým nedostatkom“ nakoniec sa predsa len dá aj z tohto prekladu porozumieť Piagetovej teórii kognitívneho vývinu dieťaťa a jeho najznámejším experimentom, ktoré sú tu opísané. Ak máte chuť a nablízku nejaký vhodný objekt (čiže dieťa od nula do pätnásť rokov), tieto experimenty si môžete aj hneď vyskúšať, pretože väčšinou k tomu potrebujete len papier, ceruzku, prípadne nejaké bežné detské hračky, ako sú kocky, guličky a pod.

Vráťme sa však k meritu veci. O čom sa vlastne sporili Piaget a Vygotskij? Základným problémom je určite vzťah vývinu (zrenia) a učenia alebo konkrétnejšie otázka, v akom vzťahu je vývin spontánnych a vedeckých pojmov u dieťaťa. Je pravda, že Piaget sa zaoberal, ako často sám zdôrazňoval, predovšetkým vývinom spontánnych pojmov, t. j. takých pojmov, ktoré sa sformujú aj bez didaktického pôsobenia (to znamená aj u detí, ktoré z nejakých príčin nikdy nechodili do školy). Piaget sa v tejto súvislosti zaoberal skúmaním vývinu takých základných pojmov, ako sú čas, priestor, nevyhnutnosť, náhoda, kvantita atď.

Vygotskij súhlasí s Piagetom, že je veľmi dôležité skúmať vývin spontánnych pojmov. No podľa neho Piaget akoby zabúdal na význam učenia, na význam formálneho učenia v tom najlepšom zmysle slova, vrátane učenia v škole. Vygotského zaujíma, ako toto učenie ovplyvňuje aktuálny stav psychických funkcií dieťaťa. Tým, že dieťaťu dávame úlohy, na ktoré ešte nie je celkom zrelé, a rieši ich s pomocou učiteľa, to má určite vplyv aj na jeho vývin psychických funkcií. Vygotskij o tom hovorí prostredníctvom svojej známej teórie o dvoch zónach vývinu. Skúmanie a testovanie spontánnych pojmov (úrovne zrenia) dáva predstavu len o momentálnej úrovni, o tzv. zóne aktuálneho vývinu. Učenie prostredníctvom úloh, ktoré presahujú aktuálnu úroveň dieťaťa, to dáva prehľad o možnostiach vývinu dieťaťa, o zóne najbližšieho vývinu.

Keď sa Piaget dvadsaťpäť rokov po smrti Vygotského oboznámil s jeho názormi, ocenil jeho záujem o túto dôležitú tému a jeho kritiku považuje skôr za isté nedorozumenie. Podľa neho to, že sa značná časť detskej populácie považuje za netalentovanú v matematike a prírodných vedách, nie je ani tak otázkou nadania, ako skutočnosti, že v ich prípade sa škole nepodarilo vhodne nadviazať na vývin spontánnych pojmov. Deti, u ktorých sa to podarilo, akcelerujú, tie, ktoré nemali to šťastie, sú definitívne stratené pre prírodné vedy. S týmto názorom by určite nemal žiadny problém ani Vygotskij.

Ďalším problémom, o ktorý sa Vygotskij zaujíma, je Piagetov pojem egocentrizmu. Termín egocentrizmus je prevzatý od Freuda, ale Piaget mu dáva iný obsah. Nemá tu na mysli nejaké prehnané zaľúbenie sa do seba samého, skôr tu ide o akúsi konfúziu dieťaťa s externým svetom. Táto konfúzia sa odstraňuje postupnými decentralizáciami. Uvediem príklad. Piaget skúmal procesy decentralizácie (v jeho zmysle sú totožné s procesmi socializácie) na vývine detskej hry. Napríklad pri hre v guľky si všíma dodržiavanie pravidiel. V prvom štádiu (4 – 7 rokov) sa deti síce hrajú „spolu“, ale každé dieťa hrá podľa vlastných pravidiel (to je egocentrické štádium). V druhom štádiu (7 – 10 rokov) sa už deti hrajú podľa jedných, veľmi dogmaticky dodržiavaných pravidiel. V treťom štádiu (11 - 12 rokov) deti vedia, že pravidlá sú vytvorené človekom a po dohode sa môžu upravovať. Podľa Piageta táto decentralizácia (tento socializačný proces, vžívanie sa do postojov druhého) je priamo podmienené postupným sformovaním sa u dieťaťa takých logických operácií, ako sú reciprocita, identita, inverzia atď. Aby mohli vzniknúť u dieťaťa logické štruktúry, musia tu už byť sociálne kooperácie, aby mohli vzniknúť sociálne kooperácie, musia tu už byť určité logické štruktúry.

Základným bodom sporu medzi Piagetom a Vygotským je určite vzťah vývinu a učenia, alebo konkrétnejšie otázka, v akom vzťahu je vývin spontánnych a vedeckých pojmov u dieťaťa.

Paul Klee (1879 – 1940), Dievča s bábikou, 1905

Vygotskij uvažuje o socializácii dieťaťa v oveľa širšom kontexte. Zdôrazňuje kultúrno-historickú podmienenosť vývinu individuálnej psychiky. Podľa neho si dieťa osvojuje sociálno-historické skúsenosti už od narodenia, napríklad už prostredníctvom lyžičky, ktorou ho kŕmia, pretože už v nej sú obsiahnuté. Napriek tomu však súhlasím s názorom prezentovaným v zborníku Piaget – Vygotsky, vydanom pri príležitosti stého výročia narodenia obidvoch mysliteľov, že obidvaja autori majú k sebe bližšie, než by sa mohlo zdať na prvý pohľad. Zvlášť dobre to vidno v súvislosti s kritikou Piagetovej teórie v posledných desaťročiach. Ide o kritiku úplne z opačnej strany, než sme videli u Vygotského. Pod vplyvom Chomského teórie o vrodených percepčných a jazykových dispozíciách (modulov) sa úlohe prostredia pripisuje oveľa menšia dôležitosť, než to bolo u Piageta. Je to vyjadrené už v základnej téze týchto kritikov – prostredie len spúšťa kognitívne mechanizmy, ktoré sú biologicky a geneticky zabudované.

Pod vplyvom Chomského teórie o vrodených percepčných a jazykových dispozíciách sa úlohe prostredia pripisuje oveľa menšia dôležitosť, než to bolo u Piageta.

Takto orientovaní psychológovia (tzv. nativisti) sa pokúsili falzifikovať Piagetove výsledky. Nechceli sa zmieriť s tým, že by sa niektoré základné fyzikálne predstavy (intuície) konštruovali až tak neskoro, ako o tom hovoril Piaget. Vychádzali z predpokladu, že mnohé tieto fyzikálne intuície sú vlastne vrodené. Podľa nich základná Piagetova chyba spočívala v tom, že svoje výskumy orientoval až na deti, ktoré dokázali manipulovať s predmetmi. A to je podľa nich už dosť neskoro. Nativisti použili iné metódy skúmania, vychádzali z toho, že dieťa takmer od narodenia je dobrým pozorovateľom, preto sa začali orientovať na skúmanie zamerania a odvrátenia pozornosti dieťaťa. Najlepšie je zase uviesť nejaký príklad.

Dieťa (vo veku okolo troch mesiacov) pozerá na guličku, ktorá padá na škatuľu s vrchnákom, meria sa pri tom čas pozornosti, ktorý dieťa venuje tejto reálne možnej udalosti. Potom sa pozornosť dieťaťa testuje ešte na reálne nemožnej udalosti. Experimentátori to urobia trikovo tak, že gulička prejde cez vrchnák, v tom prípade čas nameranej pozornosti je významne vyšší, dieťa sa čuduje, je to proti jeho očakávaniu (intuícii). Z tohto experimentátori usúdili, že intuícia „pevné teleso nemôže prejsť pevným telesom“ je vrodená.

Pre úplnosť však treba uviesť, že v posledných rokoch sa váhy znovu začínajú nakláňať viac na stranu dôležitosti prostredia v kognitívnom vývine. Súvisí to s konekcionistickou vlnou v psychológii, s modelovaním psychických procesov pomocou umelých neurónových sietí, z ktorého vyplýva, že učenie týchto fyzikálnych intuícií môže prebehnúť veľmi rýchlo (už v prvých mesiacoch života dieťaťa) a tieto intuície predsa len nemusia byť vrodené. V tomto smere je veľmi inštruktívna Shultzova kniha o komputačnej vývinovej psychológii. Konekcionisti však nespochybňujú úplne všetky predstavy o vrodenosti. Je to skôr o spresňovaní, čo je vrodené. Je pravda, že nájsť presnú hranicu medzi vrodenosťou a prostredím je neuskutočniteľný sen, pretože v hre je príliš mnoho faktorov. Napriek tomu toto hľadanie je veľmi produktívne, pretože vedie k novým a novým poznatkom o kognitívnych mechanizmoch ľudskej mysle.

Ján Rybár

Reč tela

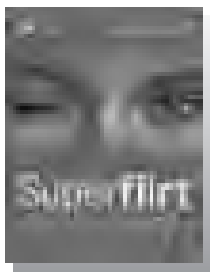

- Tracey Coxová
- **Superflirt**
- Preklad Róbert Hrebíček
- Ikar 2004
- 190 strán
- 449 Sk

- Jozef Mistrík
- **Pohyb ako reč**
- Národné divadelné centrum Bratislava 1998
- 116 strán
- 160 Sk

Jedného dňa C. stretla muža svojich snov. Stál pri okne na párty jej londýnskeho vydavateľa. Ako z mojej knižky, pomyslela si celá rozochvená. Čo by tak naňho povedala babička?

Babička C., autorky kníh o flirtovaní, sa pred vojnou živila predajom nápojov lásky na nároží Kings Cross v Londýne. Mamka postúpila: úspešne vydávala série brožúrok „Sedem viet, ktoré na rande zaručene zaberú“. C. sa však narodila do zložitého sveta. Na elixíry a čarovné slovíčka už v 80. rokoch nik neveril. Ostala na ňu už len reč tela.

Doba sa však prajne nakláňala – svetom sa začala rozliezať e-plachosť. S internetom, e-mailami a chatmi povstala nová vrstva e-plachých ľudí, pre ktorých sa počítače stali základným komunikačným prostriedkom. Ich model správania nadviazal na staré dobré časy pohlavnej segregácie – osobné stretnutie s neznámym človekom, zvlášť príťažlivého pohlavia, sa pre e-plachého stáva nepríjemným vytrhnutím, akýkoľvek dotyk je paralyzujúcim zážitkom. Na pracoviskách aj v súkromí sa začali množiť smutné príbehy: milovaná bytosť sediaca na dosah sa vyhne pohľadu, nervózne končekmi prstov pohládza klávesnicu a zanovito opakuje: veď ti to napíšem do mailu. Komplexy, nedorozumenia, zmarené schôdzky – pre C. sa e-plachosť stala životnou špecializáciou. Zakúpila si zmývateľnú tabuľu a pustila sa do tréningovej činnosti.

„Všetko sa odohráva v hlave“, „Zmeň reč svojho tela a myseľ sa pripojí“, „Uvoľni sa a buď spontánny“, „Nenechávaj svaly tváre, aby sa vymkli kontrole“. Slogany išli od ruky a nikomu neprekažalo, že si protirečia. Zakrátko sa dostavila ponuka na moderovanie talkshow Chceli by ste niekoho stretnúť? Nasledovali večere s vydavateľmi, zoznámenie s Oprah a objav, že najlepšie zaberá odvolávať sa na dve kamarátky: matku prírodu a americkú expertku na sex a ľudské správanie A. B. Dorazili prvé ďakovné listy šťastných čerstvých párov. C. bola konečne užitočná. A stále bola sama.

Prišiel čas vydať prvú knihu. Trik sa ponúkal: stačilo rôznorodú nádheru osobných pohybových koncertov, ktoré C. s pôžitkom sledovala v supermarketoch a čakárňach, pre účely obchodu okyptiť na slovo sex. Oprášila mamkin slogan „každý je príťažlivý, keď sa cíti krásny“. Fotografie svojej knihy, naopak, zaplnila modelmi a modelkami so superštíhlymi telami a s približne rovnakým číslom podprsenky a topánok. Flirtovať, zamilúvať sa? Jasné, ale maximálne do 35, hovorili fotografie. Vytrhajte si vaše vlastné zuby a dajte si spraviť žiarivobiely chrup. Obrusujte sklovinu, farbite šediny do prirodzených odtieňov dvadsiatnikov. Usmievajte sa za každých okolností. Negatívne emócie neexistujú. Zabudnite na spolužiačku, ktorá škúlila a svojím zabiehajúcim očkom veselo lámala srdcia, kam prišla. Žiada sa súmernosť. A hlavne, ani fald. Heslá typu „buďte sami sebou“ svietili hneď vedľa návodu jedinej správnej sexi chôdze. Chceš byť predsa popular, nie? Tu sme vo vojne, honey. Reč tela prezrádza. Je najvyšší čas nastoliť kontrolu. Kniha išla na dračku. C. mala 39 a bola stále sama.

A teraz tu len tak stojí a už hodinu sa rozpráva z úžasným chlapom a vzduch sa prelieva a ich slová a gestá tancujú tango... C. oblial studený pot. V okamihu si uvedomila, že svoje pohyby už dávno nemá pod kontrolou, a čo je horšie, mnohé vyzerajú úplne inak, ako je to v knižke. Teraz predsa nemôže riskovať! Nadýchla sa, skoncentrovala, prerušila zlatú nitku a vybavila si kapitolu sedem: Štyri overené gestá, keď ho už máte takmer v hrsti. Presne podľa postupu koketne pohodila hlavou a ukazovák si jemne vsunula do úst.

Muž snov sa zamrvil, čosi zamrmlal a o chvíľu sa už pri bare rozprával s inou ženou. Kúzlo nevrátil ani fakt, že si C. dôsledne obnovila rúž na perách (červené pery asociujú vagínu) a v snahe všetko napraviť vypila o štyri vodky viac, než obyčajne znesie. Osamelý tackavý odchod z párty si nikto nevšimol. Ihličky kajúcne prebodávali jej úspešné päty.

Zobudilo ju vyzváňanie telefónu. Zo slúchadla sa ozval jódlujúci hlas s poľským prízvukom. „Zaplatil som vám 30 libier za kurz flirtovania, prečítal knihu, sledoval som všetky diely vašej talkshow. A nič! Vráťte mi prachy. Naštvala sa! Proste sa zvrtla a odišla!“

V okamihu si uvedomila, že svoje pohyby už dávno nemá pod kontrolou, a čo je horšie, mnohé vyzerajú úplne inak, ako je to v knižke. Teraz predsa nemôže riskovať! Nadýchla sa, skoncentrovala, prerušila zlatú nitku a vybavila si kapitolu sedem: Štyri overené gestá, keď ho už máte takmer v hrsti. Presne podľa postupu koketne pohodila hlavou a ukazovák si jemne vsunula do úst.

Všetko pritom išlo ako po masle. Inak plachý poľský imigrant sa k svojej vysnívanej švédskej kolegyni konečne priblížil. Reagovala. Všetko sedelo – otvorené gestá, pri večeri špička nohy pod stolom smerujúca práve naňho (to mu trvalo, kým sa pod krkolomnou zámienkou pod ten stôl dostal), autoerotické dotýkanie krku. Hlavou mu už prebleskovala predstava katovického kostolíka, pred oltárom ona a on, organ vyhráva, bratranci závidia, slovom nádhera. Z večierka odišli spolu. Chcelo to intimitu baru. Keď vychádzali zo šatne, Poliak, hrdý, že aspoň v niečom to natrie tým buranom škandinávskym, svojej Švédke galantne podržal dvere a elegantne jej naznačil: až po vás. Švédka stuhla, okamžite sa prestala autoeroticky dotýkať a vrhla na dvorného Poliaka znechutený pohľad. Nevedel, že to jej v hlave zapišťal hlások z prednášok zo študentských čias: „Znakom sexuálneho šovinistu je ochraniteľský komplex.“

K barpultu prikráčal pomerne zmätený. Pre istotu napol a pustil gumičku, ktorú nosil podľa návodu C. na zápästí na elimináciu negatívnych podceňujúcich pocitov. Po dvoch drinkoch sa ruka krásnej Švédky znovu nádejne priblížila k šiji.

O hodinku Poliak privolal čašníka, žmurkol na dievča a galantne zašepkal: „Platím.“ Žene sa definitívne zahmlilo pred očami. Sykla: „Bola som blbá,“ a odišla.

C. zložila telefón. Pomaly, aby veľmi nehýbala hlavou, sa poobliekala a odvliekla do bistra pod svojím domom. Sedela pri studenej káve, čumela cez výklad a s úľavou ponechávala svojej tvári zriedkavú možnosť sa žiarivo neusmievať.

Až po chvíli si za sklom kaviarne všimla nehybnú siluetu. Cez priehľadnú stenu na ňu civel vysoký štíhly Ind. Chvíľu uvažovala, či ho neverbálne zbaliť. Skusmo nahodila prvý krok postupu, v jej talkshow nazývaný „nadviazanie očného kontaktu s jemne zdvihnutým obočím“. Ind sa ani nepohol. C. unavene uvoľnila tvár a vrátila sa k chmúrnym myšlienkam. To je deň.

Ind po chvíli zmizol. Vzhliadla od šálky. Zistila, že sedí oproti nej a široko sa usmieva. Kým sa stihla nadýchnuť, zdvihol obočie a priateľsky nadhodil: „Pozerám vás v televízií. Máte prepracovanú mimiku. Nechceli by ste sa pridať k nášmu ochotníckemu spolku indickej tanečnej drámy kathakali?“

A teraz vážne:

Od augusta do decembra 2004 sa knihy Superflirt predalo podľa informácie vydavateľstva Ikar presne 980 výtlačkov. Keď odpočítame redakčný exemplár pre účely tejto glosy, vychádza, že po Slovensku teraz chodí 979 flirtovných indivíduí, ktoré vedia ako na to. Žiadny strach. Srdce je hladký sval.

Ale nie je jediný. Poďme ďalej.

Niečo tu nesedí, pomyslel si D. medzi dvoma trackmi. Zastavil sa, skontroloval minidisk vo walkmane, pritiahol čiernu kapucňu. Napadlo mu, že je tu ešte možnosť zdvihnúť oči z chodníka. Správne. Reklamu na deodorand na bilborde, okolo ktorého každý deň chodil do školy, cez noc vymenili. Namiesto lesklého nahého mužského tela s nápisom „Kto sa potí, nezaslúži si zľutovanie“, sa teraz z obrovského obdĺžnika na nožičkách usmievala pestovaná žena neurčitého veku s knihou v ružovom obale v náručí. Na bilborde svietil slogan: „Zmeň reč svojho tela a budú ti padať k nohám!“ Zrejme niečo s vojnou v Iraku, pomyslel si D. a pokračoval v ceste. D. mal 17 rokov a krok šelmy. Patril k sekte pustovníkov obývajúcich panelákové sídliská mesta Bratislavy.

Marmota, Leto 2004

Nikdy sa nemal dozvedieť, čo nepočujúci ľudia vedia už dávno – že monológ neexistuje. Je len prianím. Telo verbálne pasívneho poslucháča na slovo rečníka reaguje pohybom, polemizuje s ním, zaujíma viditeľné postoje súhlasu alebo nesúhlasu. Telo je vždy bystrejšie než slová.

Všetky zmysly pustovníka sú pozorne zamaskované – na ušiach walkman, na očiach kapucňa alebo čierne okuliare, v ústach a v nose aromatické bonbóny, ruky hlboko vo vreckách. Pustovníci obývajú malé na seba poukladané priestory v panelových domoch, presúvajú sa natlačení vo vozňoch hromadnej dopravy. Techniky vyhýbania sa ľudskému dotyku v priestoroch ranných autobusov a električiek rokmi mravčej práce vyvinuli na pozoruhodnú úroveň. Citlivejšie exempláre pri vynechaní dvoch spojov zvyknú implodovať do seba, čím dočasne vychyľujú magnetické pole zemegule. Z dôsledného mimikry pustovníka neunikne ani feromón. Je nevedúcim pešiakom veľkého plánu človiečika oddeliť sa od živočíšnej ríše. Nadpohlavný boh je na dosah. Hrdina D., sídliskový pustovník, mu mlčky kráča smerom k špičke nohy.

D. svojím šelmím krokom, tak ako každý deň, prešiel k bráne domu a vyliezol na šieste poschodie. V predsieni bytu stretol dve bytosti: psa a otca. Na psa sa ako vždy široko usmial. Vychutnal si očakávanú reakciu – pes podráždene vytrčil zuby a zavrčal. S otcom sa to tak rýchlo vybaviť nedalo. Stál na konci panelákovej chodby a od momentu, keď D. vstúpil do dverí, kládol otázky a odpovedal na ne. D. sa okamžite zakuklil. Vyhýbajúc sa dotyku, smeroval najkratšou cestou do svojej izby. Otec vyrazil proti nemu. Magnetické pole zeme sa zachvelo. Nastal tanec boxerov.

O čo viac vnikal otec do osobného priestoru D., o to viac ten svoj odstup korigoval a vyrovnával. Vo vzdušnom objatí tanca boxerov sa presunuli až do detskej izby. D. v snahe osamieť celkom zmĺkol. Tatko sa šťastne nadýchol a začal. Monológ.

Bolo to krásne – odrazu bol, nie ako v úrade, silný, rozhodný, aktívny a vypočutý. Rečnil a po vzore svojho nenávideného šéfa hladko kĺzal do pasce mocenského sebaklamu. Nikdy sa nemal dozvedieť, čo nepočujúci ľudia vedia už dávno – že monológ neexistuje. Je len prianím. Telo verbálne pasívneho poslucháča na slovo rečníka reaguje pohybom, polemizuje s ním, zaujíma viditeľné postoje súhlasu alebo nesúhlasu. Telo je vždy bystrejšie než slová.

Telo D. bolo tvrdým diskutérom. Otec vyrážal vetu za vetou a v oblaku príjemného vzruchu cítil, ako syna formuje. Keď dosiahol vrchol, odpadol a stiahol sa. D. konečne osamel.

D. sedí a dýcha. Po chvíli sa jeho telo v prítmí izby prvýkrát za deň uvoľňuje. Zhadzuje dennú pustovnícku masku – a vhupsne za počítač.

D. sa šťastne usmieva. Nakláňa sa, šúcha si líce, občas vyletí ruka v geste, jemná koža zápästia smeruje k obrazovke, občas slovo. Vrodené signály majú konečne fraj. Ako každý človek od bábätka, vidiaci či nevidiaci, D. sa škľabí, mraští a žmurká, a nie preto, že to v prvých mesiacoch svojho života odpozoroval, ale ako mu kážu gény. D. je na chate. D. je voňavý, inteligentný a sexy. D. má rande so svojou milou. V mestskej nádrži v parku pod oknami izby sa prekrikujú ryby.

„Všeobecne sa tvrdí, že morské druhy rýb sú hlučnejšie ako sladkovodné a ryby teplejších vôd majú bohatší slovník ako ryby studených vôd,“ píše vo svojej knihe Pohyb ako reč Jozef Mistrík.

Zuzana V. Očenášová

- Petr Pavlovský (ed.)
- **Základní pojmy divadla. Teatrologický slovník**
- Libri a Národné divadlo 2004
- 348 strán
- 759 Sk

Na Slovensku máme prvý divadelný slovník – jeho autorom je francúzsky profesor Patrice Pavis a vydal ho bratislavský Divadelný ústav. Rovnaký slovník si preložili aj Česi a vyšiel v partnerskom pražskom Divadelnom ústave. Nerozhodné skóre teraz Česi zvýšili ďalším divadelným slovníkom s názvom Základní pojmy divadla. Tentokrát to nie je žiadna one man show - autorský tím je zostavený z takmer štyridsiatky autorov (až na dvoch všetko domácich), ktorí vytvorili spolu 213 hesiel. Jadro autorského tímu na čele s Petrom Pavlovským sa sústreďuje okolo Katedry divadelnej vedy na Filozofickej fakulte Univerzity Karlovej, no viaceré významné kapacity českej teatrológie v kolektíve tvorcov chýbajú, čo vzbudzuje isté rozpaky.

- Leonard Willoughby
- **Tao na každý deň**
- Preklad Ina Martinová
- Ikar 2005
- 215 strán
- 279 Sk

Ideálna príručka pre čitateľov, ktorí by chceli mať zo seba dobrý pocit, a to nielen v duši! Vidíte sa vcelku? Svoje telo, skutky, myšlienky? Vnímate sa ako bytosť, ktorou naozaj ste? Ak to tak nie je, ak odmietate svoju energiu alebo sa nenávidíte, znamená to, že ste prerušili tok energie, ktorá ustavične plynie. Stačí povedať: To nie je možné, a už ste zastavili tok! Z taoistického hľadiska neexistujú nijaké náhody, iba to, čomu ste dovolili, aby sa stalo vašou súčasťou. Odpovede preto vždy môžeme hľadať len v sebe. Tao učí, že treba veriť tomu, čím naozaj sme, až potom sa môžeme naozaj stať tým, čím sme. Aké jednoduché! Ak ste sa teda rozhodli nájsť svoju jedinečnú cestu, svoje tao, môžete sa inšpirovať aj knihou vierovyznaním pôvodne kresťana, ktorý zapísal a vydal svoju skúsenosť z učenia newyorskej Taoistickej školy jadeitovej čistoty. Teda pokiaľ sa vám nezdá, že toho Taoa je už nejako veľa.

- Tricia Yu
- **Tchaj-ťi**
- Preklad Anna Ostrihoňová
- Ikar 2004
- 159 strán
- 449 Kč

Podľa Tricie Yu sa naučíte tchaj-ťi ľahko a rýchlo. Je to vlastne akási kuchárska kniha s množstvom fotografií najlepšieho, najchutnejšieho a najjednoduchšieho tchaj-ťi, aké si viete predstaviť. Prečo sa doň nepustiť hneď a zaraz? Tchaj-ťi, ktoré navonok pôsobí ako jednoduchý pomalý tanec, má veľa pozitívnych účinkov. Cvičenie, ktoré pred sedemsto rokmi vyvinuli v Číne majstri bojových umení, pomáha lepšie sa koncentrovať a popri tom zlepšuje aj odolnosť, pohyblivosť, rovnováhu a koordináciu! Tricia tajomstvo tchaj-ťi objavovala na Taiwane, kam sa presťahovala so svojím manželom. Čoskoro si totiž v parkoch všimla množstvo ľudí, ktorí sa zvláštne pohybovali – precvičovali tchaj-ťi. Po vyše tridsaťročnej praxi zdôrazňuje pani Yu upokojujúci a zároveň aj vitalizačný účinok cvičenia, ktoré má svojich organizovaných zástancov a učiteľov aj na Slovensku. Veď bol by v tom čert, keby (aj) na tomto ázijskom huncútstve niečo nebolo.

Eschatológia dnes?

Aj nám dospelým sa niekedy zacnie za bezstarostným detstvom, vieme však, že tejto nostalgickej túžbe nesmieme podľahnúť. Podobne všetci občas snívame o zlatom veku, o symbióze s prírodou ako o svojej kolíske, vieme však, že sa nesmieme obracať príliš späť, že mierime dopredu.

- Ratzinger Joseph
- **Eschatologie. Smrt a věčný život**
- Preklad Helena Kozlová a Pavel Váňa
- Barrister & Principal 2004
- 195 strán
- 379 Sk

Dlho sme aj v našom myslení žili akoby pod ochranou skutočnosti, v harmonickom vesmíre, ktorý túto harmóniu sľuboval aj nám. Kresťania navyše žili nielen pod ochranou vesmíru, ktorý bol pre nich Božím stvorením, ale aj pod ochranou samého všadeprítomného, všemohúceho a dobrého Boha.

Táto predstava o živote a svete sa nám však v novoveku začala rúcať. Hovorí sa, že sme za posledné storočia dostali tri údery. Kopernik nás pozbavil výsadného postavenia v strede vesmíru, Darwin nás vrátil do nesmiernej evolúcie života a Freud nám ukázal, že nie sme pánmi ani vo vlastnom dome, že naše vedomie je len ostrovčekom na oceáne nevedomia. Kant nás pozbavil dokonca aj istoty bytia, ukázal nám ho ako priepasť. Významný biológ z minulého storočia J. Monod videl človeka ako tuláka na okraji univerza a židovský filozof M. Buber hovoril o človekovi, ktorý stratil príbytok. Na začiatku 20. storočia ešte Freud hovoril, že človek, ktorý si kladie otázku zmyslu svojho života, je chorý a treba ho liečiť, na konci storočia jeho kolega V. Frankl už získal svetovú slávu tým, že viedol človeka práve k otázke zmyslu ako k tej, ktorá ho vyznačuje, ktorá signalizuje jeho zrelosť. Človek sa znova začal transcendovať.

Zrejme nie je náhoda, že mnohí zo spomínaných autorov boli Židia, potomkovia národa ukutého v samotách. Ani v zasľúbenej zemi nenašli zem oplývajúcu mliekom a medom, ich pohľad sa obracal čoraz viacej do budúcnosti, až za hrob. Učili sa žiť z nádeje, ktorú si často museli vyvzdorovať. Práve za takýchto dramatických okolností začali hovoriť o apokalypse a eschatológii akoby o „posledných“ veciach, akoby museli siahnuť až na dno. Eschatológia teda neznamená iba časovú následnosť.

Európa, ktorá túto židovskú biblickú tradíciu a grécku filozofickú tradíciu zdedila, žila viac ako tisícročie pokojne v tieni týchto veľkých tradícií. Tieto tradície nás dlho chránili nielen pred drsnými vetrami skutočnosti, ale aj pred poznaním, ktoré samy niesli. Až postupne, po stáročiach, sme sa aj my sami prepracovali k tým existenciálnym skúsenostiam, ktoré nám umožnili tieto tradície porozumieť i preverovať. Eschatológia žila v Európe počas dlhých stáročí len akoby v kúte kresťanskej dogmatiky, až v dvadsiatom storočí sme na ňu aj my dozreli. Významný protestantský teológ K. Barth vykríkol: „Kresťanstvo, ktoré nie je skrz na skrz eschatolické, nemá s Kristom vôbec nič spoločné.“

Len potom, keď sa aj slovenské kresťanstvo otvorí dramatickým novovekým otázkam, bude možné overiť, či kresťanstvo môže byť nádejou aj pre moderného človeka. Potom bude možný aj diferencovaný rozhovor s našou „ateistickou“ socialistickou minulosťou.

Na II. vatikánskom koncile už aj katolícka cirkev hovorila o putujúcom Božom ľude a možno najväčší katolícky teológ dvadsiateho storočia K. Rahner hovoril, že „kresťanstvo udržuje otázku absolútnej budúcnosti radikálne otvorenú“.

Toto poznanie vracia kresťanstvo znova nielen do dejín, ale aj do spoločenskej diskusie. Kresťanstvo nie je ópium, nie je iba lacnou útechou, kresťanstvo hľadá nádej pre človeka. Myslím, že ešte nikdy v doterajších dejinách nestálo pred takou výzvou ako dnes. Z tohto pocitu hovorí aj II. vatikánsky koncil: „Budúcnosť bude patriť tým, ktorí aj nasledujúcim pokoleniam vnuknú pohnútky života a nádeje.“

Je preto veľmi dôležité, aby sa tieto vážne témy dostali do diskusie aj v našej slovenskej spoločnosti. Len potom, keď sa aj slovenské kresťanstvo otvorí všetkým týmto dramatickým novovekým otázkam, bude možné overiť, či kresťanstvo môže byť nádejou aj pre moderného človeka. Potom bude možný aj diferencovaný rozhovor s našou „ateistickou“ socialistickou minulosťou.

V roku 2004 vyšla v nakladateľstve Barrister – Principal Eschatológia od konzervatívneho, ale kompetentného teológa J. Ratzingera. Knihu napísal krátko predtým, ako sa stal biskupom, neskôr kardinálom a prefektom Kongregácie pre vieru. V jej úvode hovorí: „Dnes sa objevuje vnímavost pro eschatologické, protože se stává opět naléhavou otázka budoucnosti celku. Stvořit nový svět – to úkol, který k sobě přitahuje všechny síly. Stará eschatologie pod etiketou „spása duše“ se přitom odsouvá do zákoutí minulosti. Zdá se, že už nemůže být přínosná pro „praxi“ nové doby... Musíme mít před očima požadavky přítomnosti.“

Medzitým už prešlo niekoľko desaťročí a naša prítomnosť sa veľmi zmenila. Niekedy sa zdá, že na tieto zásadné otázky chýba nielen odvaha, ale najmä sila. Takáto rezignácia by však znamenala duchovú smrť.

Imrich Sklenka

Spoločná adresa

Sociológovia majú k filozofii rozpačitý vzťah. Vidia v nej rozpínavú svokru, ktorá im chce organizovať život či pohľad naň, a váhavo ju púšťajú aj k pomocným prácam pri odstraňovaní pojmových zmätkov a chýb myslenia.

- Peter Winch
- **Idea sociální vědy a její vztah k filozofii**
- Preklad Tomáš Suchomel
- CDK 2004
- 136 strán
- 309 Sk

Napriek tomu britský filozof Peter Winch (1926 – 1997) požaduje, aby sociológia filozofii poskytla trvalé bydlisko. Túto trúfalú požiadavku vznáša v knihe, ktorá vyšla prvýkrát v roku 1958 a stala sa prelomom v myslení jednej spoločenskovednej generácie.

V období najpyšnejšieho rozmachu scientistického spoločenského výskumu ponúkla totiž uzdravenie z predstavy, že spoločenské vedy k dozretiu potrebujú svojho Newtona a najmä disciplinovanejšie preberanie vzorov prírodných vied.

Táto, u nás prehliadaná kniha je historicky prvou, ktorá vniesla do spoločenských vied filozofiu neskorého Wittgensteina a v jej rámci uvažuje o predmete, postupoch a kritériách ich skúmania a vzťahu k filozofii. Winch tvrdí, že bez filozofickej reflexie sme upadli do prílišnej samozrejmosti v náhľadoch na miesto jazyka v spoločenskom živote či povahu sociálnych javov. V dôsledku toho robíme z pojmov, ktoré sú vnútornou súčasťou sociálneho života, vonkajšie objekty či dokonca vysvetľujúce sily. Na tento naivný realizmus potom ľahko nadväzujú pokusy rozšíriť štýl, frázy, spôsoby experimentálnej vedy na poznávania sociálneho života.

Winch sa zaoberá podmienkami chápania spoločenského konania a inštitúcií a ukazuje, ako sa nepatričné chápanie jazyka odrazilo v snahách sociologických klasikov vysvetľovať sociálny život bez ohľadu na idey, ktoré ľudia majú a ich schopnosť rozmýšľať (napr. Pareto) a či v tendencii dokazovať pravdivosť vysvetlení štatistickými metódami (Durkheim a tiež Weber). Tých, ktorí si myslia, že štatistické početnosti a pravdepodobnosti pomáhajú lepšie porozumieť spoločenský život, zaskočí tvrdením, že poznatky o frekvencii jednotlivých slov v čínštine majú nulový prínos pre schopnosť rozumieť čínsky. Na príklade klasika (Pareto) spochybňuje snahy hľadať základné prvky či invarianty (rezíduá) sociálnych javov a ukazuje sterilnosť takejto výskumnej orientácie.

Aj keď Winch analyzuje epistemologickú prostoduchosť súdobej sociológie presne, treba zdôrazniť, že ku klasikom nebol spravodlivý. Zamlčal, že na rozdiel od laikov, ktorí vo všedné dni hrešia väčšmi ako v nedeľu, sociológovia (a vôbec vedci) sa najväčších pokleskov dopúšťajú v „kázňových“ textoch o vede: vo vlastnom bádaní sú ku komplexnosti sociálneho života vnímavejší a môžeme sa od nich veľa naučiť o skúmaní vnútorného prepojenia javov s konkrétnym spôsobom života ľudí. Teda práve o tom, čo Winch vyzdvihuje ako prednosť a poslanie spoločenskej vedy.

Čo nám Winch ešte radí pre ozdravenie sociológie? Sám za najužitočnejší považoval svoj príspevok k otázkam skúmania pravidelností v spoločenskom živote a k poznávaniu inštitúcií (tretia kapitola knihy). Tu tlačí spoločenských vedcov wittgensteinovsky k zemi: k skúmaniu používania slov, ideí a pravidiel a zviazanosti ich významu s premenlivými okolnosťami použitia (jazykovými hrami). Za Winchov trvalý prínos možno považovať jeho dôraz na skúmanie fungovania inštitúcií (pravidiel v najširšom slova zmysle) ako základný spôsob poznávania pravidelností sociálneho života. Stále platí aj jeho výzva rešpektovať relatívnu autonómnosť jednotlivých oblastí sociálneho života a ich pravidiel, ktoré je potrebné výskumom odhaliť, aby sme mohli príslušnej oblasti porozumieť. Wittgensteinovský pohľad je tak paradoxne blízky sociologickému pohľadu par excellence – Durkheimovmu vymedzeniu sociológie ako vedy skúmajúcej morálku a spoločenské inštitúcie.

Winchova kniha sa považovala za rebelskú, ale nemá vonkajšie znaky revolučného textu: nenáhlivo a jasne rozoberá to, čo nazýva nesprávnymi dôrazmi v známych a zdanlivo prijateľných tvrdeniach o vedeckej metóde.

Winchova kniha sa považovala za rebelskú, ale nemá vonkajšie znaky revolučného textu: nenáhlivo a jasne rozoberá to, čo nazýva nesprávnymi dôrazmi v známych a zdanlivo prijateľných tvrdeniach o vedeckej metóde. Jej české vydanie ponúka možnosť argumentačne zveľadiť antiscientistickú pozíciu a dôvodiť, že zrieknutím sa „univerzálnej metódy“ spoločenská veda nerezignuje na skúmanie pravidelností a presné (prísne) skúmanie. Dvere sú navyše otvorené: terapeutická hodnota wittgensteinovského chápania jazyka, pravidla a významu sa v prírodných vedách oceňuje už dávnejšie. Deklarácie však nestačia. Táto k triezvosti vedúca epistemologická reflexia môže byť účinnou obranou pred zvecňovaním sociálna a analytických artefaktov len vtedy, ak je činnou súčasťou sociologického uvažovania. Či inak, a tak ako to chcel Winch, ak filozofia a sociológia bývajú na jednej adrese.

Zuzana Kusá

Útrapy z rozumu

Slovo „intelektuál“ má pre mňa a asi aj pre mnohých iných, ktorí vyrástli a takmer celý produktívny vek strávili v komunistickom režime, hanlivý prídych: v lepšom prípade sa ním označoval človek, ktorý nevie opraviť poistky, v horšom darmožráč a v tom najhoršom ideologický vrták, ak nie priamo nepriateľ.

- Christophe Charle
- **Intelektuálové v Evropě 19. století**
- Preklad Pavla Doležalová
- CDK 2004
- 279 strán
- 459 Sk

Vlastne, ak mám byť presný, v našich domácich pomeroch sa namiesto tohto rafinovaného a málo známeho výrazu používal skôr termín „inteligent“, ale ani ten prvý, ani druhý rozhodne neznamenal lichôtku. Napokon, aj našu spoločnosť tvorili jednoducho robotníci a roľníci, ale treťou triedou už bola „pracujúca inteligencia“ – prívlastok naznačoval, že inteligencia sama osebe je podozrivý živel, ale jednu jej takto vymedzenú časť (akoby na Slovensku niekedy existovala inteligencia, ktorá nepracuje!) možno podmienečne zobrať na milosť. Isté ťažkosti s definovaním termínu „intelektuál“ má dokonca aj Christophe Charle, francúzsky autor knihy Intelektuálové v Evropě 19. století, historickej komparatívnej štúdie o zrode a vývine pojmu „intelektuál“, no najmä vrstvy, ktorá sa takto zvyčajne označuje. Uspokojme sa pre začiatok aj my s definíciou Pierra Bourdieua, ktorú uvádza Charle: „profesionál v praktickom zaobchádzaní so symbolickými hodnotami“.

Charlova kniha je vedecky korektná a dôsledná, pracuje s overenými faktmi a štatistikami, pomenúva historické typy intelektuálov v rozličných európskych krajinách, skúma ich spoločenský pôvod a postavenie, či hustotu ich výskytu v jednotlivých veľkomestách a ich štvrtiach, no aj keď sa dozvieme viacero zaujímavých detailov – vedeli ste napríklad, že prvou krajinou, kde sa inteligencia ako vrstva či stav spoločensky zviditeľnila, bolo Rusko, že v prvej polovici devätnásteho storočia vychádzalo v Lipsku štyrikrát toľko knižných titulov ako v Berlíne, alebo že Arthur Conan Doyle dostával za dvadsaťstránkový rukopis uverejnený v novinách honorár vo výške polročného platu vysokého štátneho úradníka? – , vcelku len potvrdzuje obraz, ktorý sme si skôr intuitívne ako na základe exaktného poznania vytvorili už predtým. Zhruba povedané: dejiny intelektuálov, hoci sa neraz grupujú do protichodných táborov, sú dejinami bojov za slobodu, hlavne slobodu vyjadrovania, a za vlastnú nezávislosť.

Pre postavenie inteligencie v spoločnosti je, myslím, príznačné, že termín „intelektuáli“ či „elity“ sa u nás zväčša používa iba vtedy, keď je reč o ich zlyhaní.

Nie je to vina autora, ktorý už v titule jasne ohraničil svoje skúmanie na 19. storočie, no pri dnešných úvahách o zástoji a úlohe intelektuálov budeme asi za kľúčovejšie považovať skúšky, ktorým ich podrobili dve svetové vojny a viaceré totalitné režimy storočia dvadsiateho.

Položme si teraz otázku, ktorá Charlovi ani nezišla na um (spomína síce letmo Uhorsko, ale bez najmenšej zmienky o tom, že išlo o mnohonárodnostný štát): Ako to vyzeralo a vyzerá s intelektuálmi na Slovensku? Zjednodušme si pre naše potreby trochu komplikovanú Bourdieuovu definíciu a nazvime intelektuála „profesionálnym mysliteľom“, pričom slovom „profesionálny“ chceme vyjadriť, že sa dotyčný živí zverejňovaním svojich myšlienok, a slovom „mysliteľ“, že jeho úvahy sa netýkajú úzko odborných či exkluzívnych tém, ale spoločensky relevantných problémov. Už na prvý pohľad je zrejmé, že takto definovaný intelektuál sa u nás nevyskytoval a dodnes nevyskytuje. Niežeby sa nenašli ľudia uvažujúci o spoločenských problémoch, ale na to, aby sa mohli zverejňovaním svojich myšlienok živiť, je potrebná dostatočne početná verejnosť, ktorá vie čítať a písať (či aspoň čítať) a ktorá sa o takéto otázky zaujíma. Dnes je problémom hlavne záujem. Dnešného inteligenta živí jeho „občianske“ povolanie, zvyčajne priamo či nepriamo závislé od štátu – vysokoškolská katedra, niektorý ústav akadémie vied či novozriadená výskumná inštitúcia, redaktorčenie v nízkonákladovom časopise dotovanom ministerstvom kultúry, a pod. – a „voľné“ uvažovanie o spoločenských problémoch je pre neho len koníčkom ako pre iného záhradka či zbieranie známok. Existenčná závislosť, pravdaže, ešte nevyhnutne neznamená, že dotyčný nemôže uvažovať nezávisle, ale nedostatok zainteresovanej verejnosti spôsobuje, že ak chce pre svoje úvahy získať širšiu odozvu či dokonca uplatnenie, zvyčajne potrebuje „sponzoring“ nejakej mocenskej štruktúry: politickej strany, vplyvnej záujmovej skupiny, vrcholových orgánov štátnej správy atď. A keď raz vkročí na tento tanečný parket, nezostáva mu iné, iba tancovať v rytme, v akom hrá kapela, alebo sa zosmiešniť. Nespomínam si momentálne na nikoho, komu by sa podarilo donútiť kapelu, aby hrala tú jeho. Pre postavenie inteligencie v spoločnosti je, myslím, príznačné, že termín „intelektuáli“ či „elity“ sa u nás zväčša používa iba vtedy, keď je reč o ich zlyhaní. K už spomínaným pejoratívnym významom slova z čias komunizmu tak pribudli ďalšie: popletenec či trasorítka.

Niežeby dejiny 20. storočia neposkytovali hojnosť príkladov na zlyhanie intelektuálov na tej či onej strane politického spektra (niektorí majstri stihli sklamať aj na viacerých), ale ich percentuálne zastúpenie iste nebolo vyššie ako pri iných profesiách, napríklad právnikoch, ekonómoch alebo stolároch. Pokiaľ neboli aktívnou súčasťou mocenských štruktúr, prečo im pripisovať vinu za spoločenské pohromy, keď nikto neviní amatérskeho záhradkára za nedostatok uhoriek na trhu? Poslaním intelektuálov je či malo by byť prinášanie tém do verejného diskurzu; ak ten o ne neprejaví záujem, nedá sa nič robiť. Ako povedal Henry Thoreau: „Nie som inžiniersky synček, nenesiem zodpovednosť za úspešný chod spoločenského stroja.“ Teda, aspoň nie väčšiu ako ktorýkoľvek iný občan.

Pavel Vilikovský

- Lilian Too
- **Feng šuej. 168 spôsobov, ako očistiť svoj domov**
- Preklad Pavlína Petrová
- Ikar 2005
- 160 strán
- 269 Sk

Priestor, v ktorom žijeme, je dôležitejší, ako si uvedomujeme. Naše bytové možnosti sú často limitované, rodičia nás viedli k šetrnosti, a tak sa čoskoro medzi domácimi štyrmi stenami nevieme ani pohnúť. To je samozrejme úplne zle! Naším príbytkom totiž potom nemôže prúdiť energia čchi, „kozmický dych vesmíru“, a to má na nás negatívny dopad. Našťastie, na našom trhu máme k dispozícii hneď niekoľko knižiek približujúcich rôzne techniky uvoľňovania cesty čchi. Najnovšia publikácia Ikaru nepožaduje len likvidáciu harabúrd v našich skriniach, ale aj v našom vedomí. Skúste privrieť oči a pocítiť energiu vo vzduchu, ktorý dýchate. Je znečistená a slabá? Najvyšší čas pustiť sa do jarného upratovania! Nalaďte sa na očistný proces a zbavte sa odpadu hmotného aj citového. Nevynechajte ani nepotrebné súbory v počítači. Vaša čchi potom znova narastie! To všetko ale za predpokladu, že v návale feng šuej entuziazmu nezačnete práve touto knihou.

- Tomáš Janovic
- **Je taký**
- LCA 2004
- 104 strán
- 169 Sk

„Nečakaná pravda nás viac rozčúli ako lož, na ktorú sme si už zvykli“ a „Cynizmus je tabletka, po ktorej sa nám už z ničoho nedvíha žalúdok“ znie úvodný a záverečný „prebalový“ aforizmus z najnovšej knihy Je taký Tomáša Janovica – ostatne, ako lepšie charakterizovať niektoré z rozmerov jeho aforistickej tvorby. Tými ďalšími sú humor, poväčšine viac láskavý než sarkastický, nadhľad, životná múdrosť, odstup od všetkých tých konjunkturálnych trendov, ktorý mu nechýba(l) ani za nehybného socializmu ani za divokého kapitalizmu. Janovic je jednoducho stálica nášho kultúrneho priestoru, v tom najlepšom slova zmysle – či presnejšie, pevný bod, ktorým nehýbu ani peniaze, ani prchavá sláva pozemská (dnes rozumej mediálna). Potešia i kresby Dušana Polakoviča, ktoré kontrujú smutno-vtipno-múdrým Janovicovým postrehom. Na zadnej strane knihy na tému Janovic dáva k dobru svoj aforizmus i Milan Lasica: „Tomáš Janovic? Ako málo slov a koľko myšlienok! Obyčajne to býva naopak.“ Táto, pre zmenu všadeprítomná televízna hviezda, musí predsa vedieť o tom svoje!

Politika v čase národnej katastrofy

V dejinách došlo mnohokrát k situáciám, že sa národy a ich štáty ocitli v dôsledku vnútropolitického alebo zahraničnopolitického vývoja v katastrofe, prinášajúcej dočasný alebo aj dlhodobý zánik samostatnosti, podmanenie cudzími mocnosťami a neraz aj úplný zánik.

- Jan Gebhart, Jan Kuklík
- **Druhá republika 1938 – 1939**
- Paseka 2004
- 320 strán
- 499 Sk

V 20. storočí zažil takúto osudovú drámu československý štát a v rámci neho najsilnejší element štátnosti – český národ po nedobrovoľnom, no pokornom prijatí Mníchovskej dohody spoločne nadiktovanej totalitnými aj demokratickými veľmocami.

Mníchovská dohoda znamenala zásadný zvrat v postavení a budúcnosti sotva dvadsaťročného štátu, s ktorým sa musela, ale aj chcela vyrovnať politická i kultúrna elita „zostatkovej“ krajiny Čechov a Slovákov. J. Gebhart a J. Kuklík vo svojej knihe o tzv. druhej republike jestvujúcej necelý polrok (od októbra 1938 do polovice marca 1939) skúmajú tento – koniec koncov neúspešný – pokus o nové usporiadanie života v štáte, ktorý v hlbokej neistote hľadal svoju novú tvár. Podtitul knihy Svár demokracie a totality v politickém, společenském a kulturním životě naznačuje, aký charakter mal tento pokus predovšetkým v českých krajinách. Na Slovensku totiž išiel vývin prakticky od uzavretia Žilinskej dohody medzi reprezentantmi politických strán na Slovensku o presadení slovenskej autonómie odlišnou vnútropolitickou cestou. Aj preto sa na Slovensku sama Mníchovská dohoda nevnímala ako národná katastrofa (pravdaže s výnimkou presvedčených čechoslovakistov), šok prišiel až po novom diktáte zvanom Viedenská arbitráž.

Dvojica autorov sa vo svojej knihe venuje širokej palete akútnych problémov, s ktorými sa potýkala redukovaná a preskupená politická elita druhej republiky. Na tomto mieste chcem poukázať na tri z nich, ktoré v onom súmraku medzivojnovej ČSR a Č-SR dominovali.

Prvou a z hľadiska budúcnosti druhej republiky rozhodujúcou otázkou bola nevyhnutná reorientácia zahraničnej politiky, ktorá by dokázala zabezpečiť existenciu Česko-Slovenska. Zo scény odišla emblematická osobnosť dovtedajšej československej zahraničnej politiky E. Beneš – „červené súkno“ pred očami nacistického vodcu. Veľmi rýchlo sa však ukázalo, že západné mocnosti skutočne mocensky vycúvali zo stredoeurópskeho priestoru a neboli ochotné poskytnúť ani „zostatkovej“ Č-SR žiadne bezpečnostné záruky a sám Hitler nemal s „Resttschechei“, ako formálne samostatným, ale inak celkom závislým štátom, nijaké dlhodobé zámery. Naopak, veľmi šikovne využíval údajnú neochotu českých politikov dostatočne rýchle prispôsobiť vnútropolitické pomery nemeckému vzoru a súčasne napätia so slovenskou politickou reprezentáciou na vyvolávanie dojmu, že „československú otázku“ treba raz navždy „vyriešiť“, samozrejme podľa jeho predstáv. V dôsledku očividného dezinteresu západných mocností o túto časť stredoeurópskeho priestoru mohol úspešne uskutočniť svoje predstavy v dňoch 14. a 15. marca 1939. České krajiny pohltil, Slovensku daroval samostatnosť oddaného vazala.

Autori skúmajú pokus o nové usporiadanie života v štáte, ktorý v hlbokej neistote hľadal svoju novú tvár.

Na veľmi aktívnom a nebezpečnom, ba hrozivom pozadí medzinárodného postavenia pomníchovskej Č-SR sa preskupovali vnútropolitické sily štátu, a to odlišným spôsobom v českých krajinách a na Slovensku. Na Slovensku HSĽS doslova prevalcovala a pohltila svojich politických partnerov a tých, o ktorých nemala záujem, pretože ich považovala za bytostných nepriateľov (komunistov, sociálnych demokratov), jednoducho zakázala, začala teda cieľavedome budovať (akokoľvek deravý) totalitný režim. V českých krajinách vývin k „zjednodušeniu“ politických pomerov prebiehal predsa len zložitejšie, a to najmä preto, že sa uskutočňoval predovšetkým pod vonkajším tlakom, chtiac-nechtiac, aj keď časť politickej a kultúrnej elity, ako aj značná časť verejnosti kládla vinu za národnú tragédiu predmníchovským vnútropolitickým pomerom, ktoré sa prejavovali mimoriadne silným straníckym partikularizmom. Aj z týchto vnútropolitických dôvodov sa prejavovala požiadavka zjednodušiť politicko-stranícke pomery v pomníchovskom štáte, nie však vynútenou unifikáciou do jednej strany, ale na základe dohôd a s rešpektovaním aspoň minimálnej miery plurality.

Samozrejme, v oných časoch suverénnej dominácie nacistického Nemecka bola predstava hoci aj „autoritatívnej demokracie“ (contradictio in adiecto) iluzórna, akákoľvek demokracia bola totiž neprípustná. V českých krajinách však predsa len v rámci zužujúcich sa mantinelov trvala v tlači a na iných verejných miestach diskusia aj polemika o tom, aký má mať charakter nový režim a či je správne a únosné zbaviť sa všetkých atribútov demokratického režimu. Až do okupácie krajiny bolo možné v českej časti štátu počuť pluralitu hlasov siahajúcich od obdivovateľov Hitlerovho alebo Mussoliniho režimu až po (naivných?) zástancov demokracie.

Tretím podstatným problémom druhej republiky bol česko-slovenský či slovensko-český vzťah. Autori konštatujú, že tento vzťah nebol do Mníchova primerane riešený a že ho bolo treba riešiť hoci aj v zložitej situácii štátu. Aj sa riešil, no spôsobom, ktorý začal okamžite od seba vzďaľovať českú a slovenskú časť ešte spoločného štátu. Reakcie na českej strane boli rôzne – od prejavov pochopenia pre nové postavenie Slovenska až po údiv a odmietanie diktátorských manierov, ktoré začala veľmi rýchlo uplatňovať suverénna vládkyňa Slovenska – HSĽS. Aj riešenie česko-slovenského vzťahu sa však v tom čase stalo púhym ťahom na veľmocenskej šachovnici vodcu Nemeckej ríše. Potvrdili to marcové dni roku 1939, ktoré tak dramaticky uzavreli druhú, kratučkú kapitolu v dejinách spoločného štátu Čechov a Slovákov.

Milan Zemko

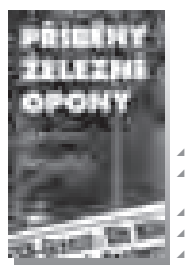

- Luděk Navara
- **Příběhy železné opony**
- Host 2004
- 203 strán
- 279 Sk

Autor knižky, inak publicista pôsobiaci v denníku Mladá fronta Dnes, sa represívnej povahe komunistického režimu a pokusom o rezistenciu voči nemu venuje dlhé roky. Na túto tému publikoval množstvo článkov, komentárov, rozhovorov. Vo svojej knihe ukazuje osudy ľudí, ktorých spojila nadmieru strážená hranica komunistického Československa so západným Nemeckom a Rakúskom. Tzv. železná opona sa stala dejiskom tisícok dramatických príbehov, keď sa Česi a Slováci, ale aj východní Nemci či Poliaci pokúšali opustiť „tábor mieru a socializmu“. Kniha obsahuje množstvo fotografií i archívne dokumenty, z ktorých mnohé sú verejnosti sprístupnené po prvýkrát, zaznievajú tu autentické výpovede ľudí, ktorí oponu v rokoch 1948 až 1989 úspešne prekonali.

- Václav Soukup
- **Dějiny antropologie**
- Karolinum 2004
- 667 strán
- 699 Sk

Slová francúzskeho prírodovedca a filozofa Blaisa Pascala o prelínaní kultúry a prírody „človek je napoly anjel, napoly zviera“ možno s určitou dávkou nadsázky označiť za základnú antropologickú otázku, s ktorou sa stotožňuje i autor knihy Václav Soukup. Z toho dôvodu on sám považuje antropológiu za syntetickú vedu, ktorá umožňuje pochopiť človeka ako biologickú i sociokultúrnu bytosť. Publikácia je teda v tomto duchu zhrnutím a vyhodnotením doterajších názorov na vývoj človeka z pohľadu fyzických, sociálnych a kultúrnych antropológov. Hoci vo svete vzniklo takýchto prác už niekoľko, len výnimočne ich autori na genézu výskumu a vývoja antropologických poznatkov nazerajú z historického hľadiska. Václav Soukup neoddeľuje poznatky z danej oblasti od diškurzu, v ktorom vznikli od udalostí, ktoré mu predchádzali. Ako píše odborný recenzent jeho knihy, „stimuluje tým reflexívne uvažovanie o predkladaných poznatkoch a otvára cestu ku kritickému prijímaniu predkladaných faktov“. Dostáva sa nám tak do rúk práca, v ktorej sú predstavené dejiny i predmet antropológie ako jeden celok. V Čechách navyše po prvýkrát.

- Stanley Wells
- **Věčný Shakespeare**
- Preklad Milena Nyklová-Veselá
- BB art 2004
- 423 strán
- 919 Sk

Vedeli ste, že celé dve storočia sa Shakespearove hry hrali iba v prepisoch iných dramatikov, v ktorých zmizli mnohé zápletky a postavy? Že Shakespeara v celej jeho veľkosti vlastne rehabilitovalo až 19. a 20. storočie? Toto a mnoho iné sa môžete dozvedieť v práci známeho anglického shakespearológa Stanleyho Wellsa, ktorý sa Shakespearom zaoberá viac ako päťdesiat rokov. Na prvý pohľad sa zdá, že o známom básnikovi už bolo napísané všetko, že nie je možné prísť s niečim novým. Wellsovi sa to však podarilo, prináša nový prístup, založený na zrozumiteľnosti, napínavosti i zábave, vďaka ktorému môžu jeho knihu, ktorá je zároveň biografická, historická i kritická, čítať nielen vysokoškolskí profesori, ale rovnako aj diváci a „bežní čitatelia“, zaujímajúci sa o tohto básnika.

- Milan Nakonečný
- **Psychologie téměř pro každého**
- Academia 2004
- 318 strán
- 259 Sk

Univerzitný profesor a dlhoročný pedagóg Milan Nakonečný patrí medzi najvýznamnejšie osobnosti českej vedy v oblasti psychológie. I keď nemohol počas normalizácie verejne publikovať, je autorom množstva odborných publikácií nielen z oblasti psychológie, ale aj kníh o mágii, recenzuje odbornú i politickú literatúru, publikuje v rôznych časopisoch. Jeho práca Psychologie téměř pro každého je zhrnutím najzaujímavejších tém zo všeobecnej psychológie. Podáva čitateľom tie psychologické vedomosti, ktoré sú k premýšľaniu o svete, živote i o sebe samom vhodné takmer pre každého. A tak sa čitateľ dozvie, čo sú to inštinkty a archetipy, aký je vzťah medzi psychikou a mozgom, čo sú to emócie a prečo konáme tak, ako konáme, čo je naše ja a naša povaha, čo a aká je naša inteligencia i ako fungujú sociálne vzťahy.

Žánre filmovovedeckého písania

Zborníky príspevkov z vedeckých konferencií, kolokvií či seminárov sú pomerne špecifickými publikáciami. Obracajú sa prevažne na komunite odborníkov (na kolegov či študentov príslušných vedných odborov), prípadne na poučenú verejnosť a len výnimočne na laickým čitateľov. Tomu je podriadený aj ich tón, jazyk a žáner.

- Kol. autorov,
- **Žánr ve filmu**
- Národní filmový archiv Praha 2004
- 179 strán
- 299 Sk

Zborníky sú vlastne dokumentom – dodatočne usporiadaným a skorigovaným záznamom minulej udalosti, predznačujúcim niekedy nástup nového trendu či smeru vo vednej disciplíne. V prípade spoločenských a humanitných vied – a zvlášť v našom, česko-slovenskom kontexte – sú často aj pestrou prehliadkou metód, problémov a nezriedka i nových knižných akvizícií zúčastnených výskumných ústavov či jednotlivcov.

Zborník Žánr ve filmu patrí presne k tomuto typu publikácií. Jeho „obsah“ odznel v roku 2002 v Olomouci na VI. česko-slovenskej filmologickej konferencii – podujatí, kde sa rok čo rok striedavo v Čechách a na Slovensku stretávajú českí a slovenskí filmoví vedci a v takmer rodinnom kruhu referujú o tom, na čom práve pracujú. Na rozdiel od medzinárodných megakonferencií, kde býva téma zvyčajne užšie vymedzená, si totiž neveľké spoločenstvo českých a slovenských filmológov vyberá čo najvšeobecnejšie témy, aby k nim mali čo povedať tak štrukturalizmom a poštrukturalizmom odchovaní teoretici, ako aj historici venujúci sa obdobiu 30. rokov či najmladšia generácia filmových vedcov, pozorne sledujúcich aktuálne témy a problémy (najmä) euroamerickej filmovej teórie a histórie. Všeobecnosť tém týchto konferencií je teda pochopiteľná a odôvodnená – ba čo viac, zborníky typu Hranice (ve) filmu, Priestor vo filme, Pohyb (ve) filmu, Zvuk vo filme tak môžu čiastočne suplovať i pôvodnú základnú literatúru o filme, určenú aj laikom.

Dôsledkom tematickej otvorenosti je však aj akási multižánrovosť týchto publikácií. V prípade zborníka Žánr ve filmu ide o celkom pôvabné zdvojenie, provokujúce u čitateľa zamyslenie nad tým, v akom „žánri“ je vlastne adekvátne o jednotlivých problémoch s filmovými žánrami písať. Autori na túto otázku odpovedajú priamo textami, ktoré však odzrkadľujú predovšetkým ich schopnosti štruktúrovať vlastné myšlienky a nájsť si miesto v téme. Z textov sa teda dozvedáme nielen o ich úvahách o teórii žánru, jeho definovaní a vymedzovaní, podporených najmä prácami z diel literárnych vedcov a filozofov (V. Zuska, P. Michalovič: Žánr mezi bytím a nastáváním; J. Šlerka: Žánr jako řečová hra), či o ich schopnosti skĺbiť existujúce teórie žánru a aplikovať ich na skupinu navzájom „príbuzných“ filmov (P. Skopal: Žánr, divák a protetická paměť; Horníček: Žánr v amatérské kinematografii) alebo analyzovať filmy, resp. scény z filmov na základe istých žánrových pravidiel, ich prekračovania, rozpúšťania či transformovania (J. Kučera: Film noir...; A. Šindlerová: Netradiční road movie Akiho Kaurismäkiho?; J. Blažejovský: Žánrové aspekty filmových masakrů), prípadne sa na žáner pozrieť z pohľadu distribútorov rokov 1900-1911 (I. Klimeš: Žánr a reklama v raném filmu). Dozvedáme sa aj o ich šikovnosti využiť šírku témy a písať o tom, čo ich zaujíma viac než samotný žáner (montypythonovský humor v texte O. Bakoša: Komédia – Monty Python Zmysel života; ideológia v texte P. Míčovej: Krakonošská pohádka ve službách ideologie; Marxov Kapitál čítaný (nielen) Ejzenštejnom v príspevku Z. Hudca: Ejzenštejnův Kapitál jako nový žánr; západonemecká komediálna séria v texte P. Mareša: Fenomén „andílek“; techniky animácie v texte I. Košuličovej: Vznik digitálního filmu...).

Zo žánrového hľadiska tak máme do činenia nielen s tradičnými a kratšími „zborníkovými“ štúdiami, ale napríklad aj s prednáškou prinášajúcou najmä informácie o načítanom (Ptáček - Ptáčková: Rétorika narativu a rétorika žánru), s referátom o dávnom projekte ČsFÚ (J. Svoboda: Vzpomínky na taxonomii), s esejou (S. Přádná: Tragikomedie zbavená tragiky) či s popularizačným článkom (M. Ciel: Žáner v hranom filme...).

V prípade tohto zborníka ide o celkom pôvabné zdvojenie, provokujúce u čitateľa zamyslenie nad tým, v akom „žánri“ je vlastne adekvátne o jednotlivých problémoch s filmovými žánrami písať.

Je teda zrejmé, že zborník Žánr ve filmu je žánrovo i tematicky pomerne rôznorodý, hoci nie je nesúrodý a v konečnom dôsledku ani nevyvážený. Neprináša revolúciu v nahliadaní konceptu žánru (a ani to nebolo jeho zámerom), no umožňuje jednotlivým autorom prispieť k všeobecnej téme svojou odbornou troškou. A ak sme hovorili, že je čitateľný aj pre laikov, tak je to práve skĺbením odbornosti s univerzálnosťou, vďaka ktorej môže týmto čitateľom poslúžiť prinajmenšom ako jeden z prvých orientačných bodov na ich zatiaľ „slepej mape“ filmovej vedy.

Mária Ferenčuhová

Vyzúr sa a oddýchni si

Potom, ako na prahu normalizácie odišla Mária Pötzl-Malíková z Bratislavy, našla vo Viedni dobré podmienky na svoju prácu o legendárnom sochárovi Františkovi Xaverovi Messerschmidtovi.

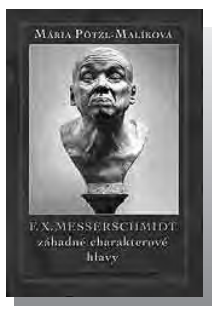

- Mária Pötzl-Malíková
- **Messerschmidt a záhada jeho charakterových hláv**
- Vydavateľstvo PT 2004
- 136 strán
- 249 Sk

V roku 1982 ich zúročila vydaním reprezentačnej monografie. Nová kniha Márie Pötzl-Malíkovej už v názve zdôrazňuje záhadu charakterových hláv a rovnako sa venuje aj záhade, od počiatku sprevádzajúcej ich vznik a ďalšie osudy. Kým si však autorka začne klásť otázky súvisiace so záhadou, prevedie čitateľa ecovským encyklopedickým rámcom hesla F. X. Messerschmidt. Obraz v ráme je doslova nasýtený informáciami o umelcovom pôvode. Umelecké nadanie spolu s mladším bratom Jánom Adamom zdedili zrejme po matke, pochádzajúcej z rezbárskej rodiny Straubovcov. Obaja neskôr študovali v Mníchove a na viedenskej Akadémii, Ján sa potom usadil v Bratislave. František sa na Akadémii stal chránencom jej riaditeľa a dvorského maliara Martina van Meytensa. Ten stál v roku 1760 aj pri jeho prvých profesionálnych úspechoch absolventa, čoskoro autora oficiálnych portrétov Márie Terézie, Františka I. Lotrinského či Jozefa II. Úspech dvadsaťosemročného Messerschmidta však ostro kontrastuje s náhlou nežičlivosťou profesorského zboru i akademickej rady, predčasným penzionovaním (vo veku tridsaťosem rokov) a jeho ignorovaním zo strany stavebného dvorského úradu. Autorka sa touto otázku zaoberá z viacerých aspektov, pretože ak mladý umelec „dosiahol vo svojej kariére už všetko, o čo sa mohol snažiť“, potom strata postavenia veští „veľký zlom“, ale nevysvetľuje ho. Pötzl-Malíková sa v súvislosti so stratou postavenia zmieňuje aj o včasnej orientácii na nový klasicistický štýl, známej z jeho ranoklasicistických sochárskych portrétov. Jedným zo starostlivo „prešetrovaných“ zistení je, že do tohto tristného obdobia „sa datujú aj správy o akýchsi hlavách, ktoré začali vznikať zrejme bez akéhokoľvek vonkajšieho popudu“. Tu máme dobrú príležitosť sledovať príznačnú črtu Malíkovej uvažovania. Popri celom rade využiteľných konotácií pre ukotvenie histórie vzniku charakterových hláv a ich ďalších osudov, uvádza aj Messerschmidtovo priateľstvo s lekárom Franzom Antonom Mesmerom, ktorý sa v Paríži preslávil magnetickými kúrami. Ostatné práce pred odchodom z Viedne, rovnako aj tajomstvom opradená liečebná metóda, by boli pre nejedného autora pokušením. V interpretácii Pötzl-Malíkovej sa však dozvieme predovšetkým to, čo je overiteľné v písomných prameňoch a vyskúmateľné zo súdobého umenia. V tomto prípade teda iba to, že Mesmer poveril v rokoch 1769 – 1770 Messerschmidta nielen vytvorením svojho portrétu, ale aj stvárnením figurálnej skupiny do fontány vo svojej záhrade. Všetko ostatné sú iba nedoložené dohady.

V čase sochárových konfliktov s kolegami sa objavili zmienky o jeho zvláštnych vrtochoch či o občasnej pomätenosti mysle, rovnako aj údaj o prvých piatich charakterových hlavách, ktoré sa pri jeho odchode z Viedne mali nachádzať v batožine.

Messerschmidt prišiel do Bratislavy za bratom Jánom, uznávaným mestským sochárom, a pobudol tu ostatných šesť rokov svojho života. Zomrel v lete 1772 s biľagom voľnomyšlienkára, ktorý sa zapredal diablovi. V pozostalosti bola zaznamenaná aj séria 69 charakterových hláv. Pomenoval ich anonymný autor v brožúrke, sprevádzajúcej ich prvé verejné vystavenie vo Viedni (1793). Pomenovaniu aj stručným charakteristikám predchádzali mnohé vážne i menej vážne pokusy o ich interpretáciu. Väčší záujem bol o ne ako o prejav psychickej choroby, halucinácií a bludov, než ako o umelecké diela. Nielen už spomínaný vzťah Messerschmidta a presláveného hypnotizéra Mesmera či obsiahla správa nemeckého cestovateľa F. Nicolaia o návšteve umelca v jeho bratislavskom dome na Zukermandli (1781), ale najmä niekoľko psychoanalytických štúdií sa pokúsilo o ich zmysluplný výklad. Vychádzali z predpokladu, že škľabiace sa hlavy sú dielom čudáka, trpiaceho schizofréniou, potláčanou sexualitou, prípadne, že majú byť akousi magickou ochranou umelca pred jeho hroznými halucináciami.

Démoni či bludné predstavy, ktoré priznane súviseli so vznikom týchto sôch, rovnako aj ich funkcia ochranného systému, zrejme menej súvisia s dobovými teóriami o nemenných formách ľudskej fyziognómie než s dušou umenia neskorého 18. storočia. Pötzl-Malíková skúma emocionálnu, antiracionálnu líniu, reprezentovanú dielom J. J. Rousseaua, či okruh autorov hnutia Sturm und Drang pod patronátom Goetheho a Schillera. Tu autorka môže zdôrazniť, že vrcholí „táto iracionálna vlna v démonickom svete obrazov Francisca Goyu, ktoré sú reakciou tak na spoločenský tlak zvonka, ako aj prejavom jeho vnútorných strašidelných vízií“. Nazdávam sa, že táto stopa vedie k zmysluplnej interpretácii Messerschmidtových charakterových hláv. Veď temné stránky osvietenského 18. storočia viacerí významní autori odkrývali metódou kontrastu – spájaním realistického s fantastickým či zázračného s rozumným. Messerschmidtove škľabiace sa tváre (paradoxne) odkrývali, povedzme, zasa to výstredné a prepiate, čo ustrnulo v maske. Povedané slovami geniálneho Wilda z programovej hry F. M. Klingera Sturm und Drang: Vyzúr sa a odpočiň si! Nasýť sa chaosom!

Temné stránky osvietenského 18. storočia viacerí autori odkrývali metódou kontrastu – spájaním realistického s fantastickým.

Juraj Mojžiš

Ženy osamelej vlčice

Označenie feministická spisovateľka sa s Uršuľou Kovalyk spája už od jej prvej knihy Neverné ženy neznášajú vajíčka (2002). Ak vtedy feminizmus v jej poviedkach znamenal predovšetkým istú extrémnosť a razantnosť pri výbere tém a spôsobe interpretácie mužsko-ženských vzťahov, jej dnešná zbierka poviedok Travesty šou, hoci aj podobne nekonvenčná a znepokojujúca, obsahuje feminizmus o niečo hlbšie zažitý, jemnejšie modelovaný a variovaný. I preto pri porovnaní s prvotinou vychádza druhá knižka ako vyrovnanejšia a čitateľsky zaujímavejšia.

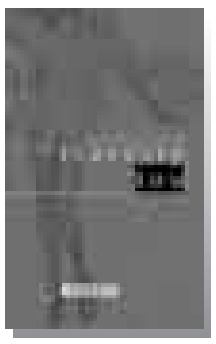

- Uršuľa Kovalyk
- **Travesty šou**
- Aspekt 2004
- 174 strán
- 99 Sk

Svet poviedok Uršule Kovalyk je prednostne svetom žien, ktoré sa usilujú vyrovnať so svojou zvonka nanútenou konzervatívne chápanou ženskou rolou, so svojou ženskosťou, sexualitou, svojím mladým či starnúcim telom. Jej písanie možno chápať ako určitý druh rebélie – proti tradičným ženským stereotypom, proti konvenciám a vzorom ženského správania sa. Kovalyk píše o ženách, no robí tak bez tendencie harmonizovať či zjemňovať. Skôr je drsná, pre svoju priamosť a otvorenosť miestami azda i surová, provokuje jednostrannosťou a radikálnosťou pohľadu. Napriek tomu sú citlivosť, ba až akási krehkosť evidentnou vlastnosťou jej próz. Jej poviedky sú plné bytostného smútku, únavy z každodennosti, nenaplnených snov a stratených ilúzií žien, ktoré túžia po slobode a voľnosti, no táto ich túžba je konfrontovaná so stereotypnou realitou partnerského či manželského vzťahu, s ubíjajúcim kolobehom povinností či ničiacim pocitom zodpovednosti (Šelma, Auto, Mesačnica, Kúpeľňa). V iných poviedkach sú zase v centre pozornosti mladé dievčatá naplno prežívajúce svoju telesnosť, ktoré ešte len hľadajú seba a svoje možnosti (Šmíračka, Voľný byt). Za individuálnymi príbehmi dievčat a žien sa pritom jasne črtá problematika oveľa širšia – problematika skupinovej (ženskej) identity, špecifickosti ženských životov, sociálneho statusu žien.

Poviedky Kovalyk sú plné bytostného smútku, únavy z každodennosti, nenaplnených snov a stratených ilúzií žien, ktoré túžia po slobode a voľnosti.

Uršuľa Kovalyk sa sústreďuje na vnútorný život svojich protagonistiek, lebo len tam môžu jej hrdinky naozaj žiť. Život, ktorý žijú navonok (je jedno, či v manželstve, partnerstve, rodine alebo v samote), nie je totiž skutočným životom – veď aj preto sa v ňom prejavujú ako nemé (Obyčajný mŕtvy otec), duchom neprítomné (Lilith), prázdne (Júlia), s tvárou bez výrazu (Filipovna), ako ženy, ktorým na sebe nezáleží a ktoré k sebe nič necítia (Cirkus). Ich pravdivé, autentické ja je odsunuté zo sveta fakticity a objektivity do sveta snov, vízií a predstáv, pričom vidiny a prízraky majú schopnosť spochybniť realitu a zároveň ju posunúť do prijateľnejšej polohy. Situácie, ktoré sa odohrávajú na pomedzí sna a reality, sú často pre Kovalykovej postavy nebezpečné, ohrozujúce, no práve blízkosť smrti môže byť tým zlomovým momentom, ktorý depresívne, apatické alebo rezignované ženy prebudí k životu. Ak sa teda postavám na začiatku aj zdá, že smrť môže byť vyslobodením, neskôr spoznávajú, že ich túžba po živote je predsa len silnejšia. Prežité pokusy o samovraždu či iné sebadeštrukčné činy vytvárajú novú životnú situáciu: protagonistky sa stávajú citlivejšími voči sebe, lepšie vnímajú samy seba. Je to dramatická cesta k mentálnej zmene v sebauvedomení, sebahodnotení, sebapotvrdení, zahalená do amorfnej podoby snov prestupujúcich do reality.

V „ženských“ poviedkach Uršule Kovalyk majú svoje miesto aj muži, no iba na okraji. Takmer to vyzerá tak, že ideálny muž je ten, ktorý neobťažuje, nekričí, nevyčíta – teda niečo ako bytosť z iného sveta... Zveličené stereotypy mužských postojov a správania sú súčasťou autorkinho „zlého“ pohľadu, neseného na vlne hesla o slobode ženy a nepodriaďovaní sa mužskej „autorite“. Niekedy autorka svoj limitovaný pohľad dovádza až do polohy absurdity a absolútneho odcudzenia. Napríklad v poviedke Júlia prežíva žena vnútorne odmietané milovanie s manželom celkom odosobnene, len ako sériu prirovnaní k domácim prácam: „ako vysávač“, „ako keď vytláča citrón“, „hrniec, z ktorého vykypelo mlieko“, „ako vriaci olej“ – žiadna intimita, len prázdnota. A svojho druhu na hlavu postavené a ironizované stotožnenie sa s konvenčne vymedzeným priestorom ženskej sebarealizácie.

Zbierku Travesty šou charakterizuje osobná zaujatosť, naliehavosť, subjektívnosť. Tiež kompozičné postupy poviedky s tajomstvom a atmosféra neurčitosti. No hlavné je, že Uršuľa Kovalyk je dobrá rozprávačka, ktorej písanie zjavne nerobí problémy.

Dana Kršáková

Nepatrím k literátom

Rozoznávame dva typy čitateľov: tých, ktorí majú radi príbeh, a tých, ktorých viac zaujmú poetické úvahy, naznačuje autor v úvode vlastného textu a dodáva, že on chce vyjsť v ústrety obom typom čitateľov, preto sa pokúsil „túto dilemu riešiť po svojom“.

- Tomáš Dérer
- **Nesmrteľnosť ilúzií**
- Enigma 2004
- 190 strán
- 137 Sk

A riešenie je to vcelku netradičné. Tomáš Dérer totiž celý text rozdelil na dve časti. V tej prvej sa nachádza príbeh, a to nie hocijaký. Ľúbostný! No a v tej druhej, vydelenej aj iným typom písma, si príde na svoje čitateľ obľubujúci „poetické úvahy či filozofické eseje“. Lenže to nie je všetko. Hneď za týmito slovami totiž nájdeme upozornenie, že sprievodné úvahy môžeme preskočiť, pretože ani ich preskočením sa spojitosť deja nepreruší. Táto myšlienka zrejme vychádza z čitateľských skúseností samotného autora priznávajúceho: „ešte i v Mene ruže som pri všetkej fascinácii preskakoval celé pasáže“.

A zrejme to bola čitateľská skúsenosť, ktorá autorovi našepkávala, že v dnešných krušných (t. j. bezsujetových) časoch je potrebné slovenskú pôvodnú tvorbu obohatiť o príbeh. Tak Dérer vytvára sladkastý príbeh o nerovnom vzťahu medzi smrteľne chorým Martinom a rómskou čašníčkou Monikou so všetkým klišé, ktoré k ľúbostnému príbehu prináleží, ústiac do ulepených fráz typu: „celý život žil v zakliatom zámku, a Monika ho vyslobodila. Úlohy princa a Šípkovej Ruženky sa vymenili“.

Klišé (a to vo všetkých textových rovinách) však prechádza k lacnej brakovosti. Najmä opismi erotických scén sa Dérerov román blíži k pánskemu variantu „steel-románov“ a toto prirovnanie je asi ublížením románom Danielle Steelovej, ktoré, na rozdiel od románu Nesmrteľnosť ilúzií, sa nepokúšajú o presah do „vysokej literatúry“.

Rozhodnutie písať v prvom rade príbeh a robiť tak „prieky“ módnemu (bezpríbehovému) diktátu však kdesi uviazlo. Tomáš Dérer zrejme zistil, že móda je móda a keďže dnes letí postmoderna, „priamočiary, predvídateľný príbeh na úrovni latinskoamerickej telenovely“, musí byť čímsi ospravedlnený. Ospravedlnenie sa veľmi ľahko našlo v slovách „prezradím vám, že nič naozaj nové sa vyrozprávať ani napísať nedá“, opakovaných v nekonečných obmenách.

Miestom variovaného ospravedlňovania neoriginálnej témy, osvetľovania autorskej metódy, vlastného zámeru, uvádzania možností interpretácie a pod. sú reflexívne pasáže, ktoré mali byť spomínanými presahmi do čitateľsky náročnejšej literatúry. Naivita a zároveň vážnosť poznámok k vlastnému textu (platí to pre všetky témy sprievodných úvah) dávajú tušiť len teoretickú znalosť (post)moderných teórií, ktoré sa v praxi premieňajú na nefunkčný apendix textu.

Vytýčený kompromis totiž vyžaduje odhadnutie miery medzi príbehovosťou, čítavosťou a úvahovosťou (ktorá by podľa autora nemala chýbať v knihe „s ambíciou na nesmrteľnosť“), čo sa autorovi, bohužiaľ, nepodarilo. V príbehovej časti sa text blíži k harlekýnskym paperbackom, v úvahovej, pod pseudofilozofujúcou záštitou, prevláda moralizovanie a didaktizovanie späté s komentovaním všeobecne známych právd a najmä neustálym ospravedlňovaním sa: seba ako autora, svojho textu, literatúry vo všeobecnosti.

V príbehovej časti sa text blíži k harlekýnskym paperbackom, v úvahovej prevláda moralizovanie a didaktizovanie späté s komentovaním všeobecne známych právd.

Je zjavné, že autor aké-také znalosti o súčasnej literatúre má, čo do vlastného textu prenáša nielen ako „bedákanie“ nad stavom literatúry, ale i svojským experimentom príbehovo-reflexívnych pasáží. Rozbíjanie príbehu (seba)reflexiami bude zrejme odkukané od onakvejších slovenských spisovateľov. Dérer však nechce byť originálny, to opakuje na viacerých miestach, a to mu ani nevyčítam. Čo mu však vytknúť možno, je nezvládnutie techniky, na ktorú svojimi priveľkými ambíciami siahal.

Obe spomínané časti textu sú prepojené, použijúc autorov termín, pomocou nosných pojmov (napr. ilúzia, Kyvadlo, ale i depilácia...?!). Tieto slová mali byť integračnými prvkami, ale neúnosným opakovaním sa stali vyprázdnenými pojmami vytvárajúcimi dojem akéhosi dodatočného doplnenia do textu. To v podstate platí aj pre postavy, ktoré sú len vešiakmi autorových myšlienok. Aj napriek všemožnej snahe o pútavý príbeh, odvíjajúci sa od motívu diagnostikovania smrteľnej choroby, zostáva motív človeka, ktorému zostáva len pár mesiacov života, v úzadí. Popredie je totiž vyhradené grafomanskej exibícii „sprievodných úvah“, na ktorých „sprievodnosť“ sa akosi pozabudlo. K hladkaniu autorského ega sa v doslove knihy priznáva i autor: „príbeh sám mi slúžil ako zámienka k prerozprávaniu určitých úvah, ktoré by bez príbehu zostali príliš suché“. Treba k tomu ešte niečo dodať? Azda už len zopár pikošiek: „svojimi písačkami pridávam vlastný verš do spoločného eposu, tak prečo zamlčať mená obrov, na ktorých plecia som sa ja trpaslík odvážil postaviť“; „povedal som si, skúsim zariskovať, v prvotine sa mi snáď čo-to prepečie“; „nepatrím k literátom, ktorí chcú byť za každú cenu originálni“.

Trpaslík však zariskoval, či sa mu to prepečie, to nechajme na iných, mám však dojem, že z poslednej odcitovanej vety platí len jej prvá časť.

Miriam Suchánková

LABYRINT REVUE
č. 15 - 16
na tému UTÓPIA

Jerome Klapka Jerome v humornej poviedke Nová utópia z roku 1891 bystro glosuje budúcnosť. Aldous Huxley inšpiroval kalifornskú psychedelickú komunitu združenú okolo B. Eisnera k založeniu Ostrova. Švédska poetka a prozaička Karin Boyeová vydáva rok pred svojou samovraždou (1940) román Kallocain, ovplyvnený jednak Huxleyho dielom, ale predovšetkým osobnou negatívnou skúsenosťou z návštevy nacistického Nemecka. Nechýba ani Italo Calvino a jeho Neviditeľné mestá (1972). K téme patrí rozhovor s poľským nestorom fantastickej literatúry Stanisławom Lemom alebo portrét Delmora Schwartza s poviedkou Amerika! Amerika!, ktorá zachytáva Nový svet ako utópiu pre celé generácie prisťahovalcov.

www.labyrint.net
e-mail: labyrint@wo.cz

Priatelia Zeme CEPA

Poslaním Priateľov Zeme-CEPA je chrániť prírodu a krajinu, podporovať vyvážený rozvoj regiónov, posilňovať účasť občanov na rozhodovaní o veciach verejného záujmu a zabezpečiť, aby sa zvyšovanie kvality života stalo spoločenskou prioritou.

Darujte nám 2 % z Vašej dane.
Vaše príspevky použijeme na pomoc malým vidieckym obciam pri využívaní ich lokálnych obnoviteľných zdrojov energie.

Garantujeme, že nebudú použité na mzdy ani prevádzku automobilov.

Viac informácií nájdete na našej webovej stránke
www.prateliazeme.sk/cepa
mail: cepa@prateliazeme.sk
tel.: 048 419 33 24

Autori čísla

Václav Burian
novinár a polonista, do roku 1989 pracoval jako robotník a domovník, potom pôsobil v Hanáckých novinách, literárnom časopise Scriptum, Literárních novinách, stály spolupracovník krakovského kultúrno - politického Tygodnika Powszechny, od roku 2003 je spoluvydavateľom a redaktorom dvojmesačníka Listy

Mária Ferenčuhová
filmová teoretička, prednáša dejiny svetového filmu na Filmovej a televíznej fakulte VŠMU v Bratislave a venuje sa vzťahu dokumentárneho filmu k histórii, prekladá z francúzštiny (Paul Virilio: Stroj videnia; Amélie Nothomb: Metafyzika trubíc), vydala knihu Skryté titulky

Zuzana Ferusová
vyštudovala FiFUK, odbor slovenčina - estetika, v súčasnosti interná doktorandka Ústavu slovenskej literatúry SAV, publikovala divadelné a literárne recenzie v Kultúrnom živote, v Os-i, momentálne prispieva do Knižnej revue a Rak-u

Fedor Gál
chemik, sociológ, ekonóm, publicista, vydavateľ a podnikateľ v jednej osobe, napísal a publikoval napríklad Možnosť a skutočnosť, Z prvej ruky, O jinakosti, Vízie a ilúzie, Lidský úděl, 1 + 1 (spoluautor Peter Zajac), od roku 1991 žije v Prahe

Ľubica Harbuľová
historička, pôsobí na Katedre všeobecných dejín Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, venuje sa ruským a sovietskym dejinám v 20. storočí

Jozef Masarik
pracuje na Fakulte matematiky, fyziky a informatiky UK, zaoberá sa aplikáciami jadrovej fyziky v kozmickom a geofyzikálnom výskume, dlhodobo pôsobil na prestížnych univerzitách a výskumných centrách v USA, Nemecku a Švajčiarsku, v súčasnosti mimo iné spolupracuje na projekte Mars Odyssey

Erich Mistrík
estetik, vedie Katedru etickej a občianskej výchovy na Pedagogickej fakulte UK, prednáša estetiku, estetickú výchovu, multikultúrnu výchovu a verí v silu občianskej spoločnosti

Juraj Mojžiš
výtvarný kritik a teoretik, autorom mnohých publikácií, napríklad súboru filmových esejí Použi ma ako stránku knihy, reprezentatívneho výberu Albert Marenčin – Koláže, monografií o Mariánovi Čunderlíkovi a Rudolfovi Filovi

Dana Kršáková
literárna kritička a historička, pracuje v Ústave slovenskej literatúry SAV v Bratislave, venuje sa problematike Slovenskej moderny a v rámci literárno-kritických aktivít najmä súčasnej slovenskej próze

Zuzana Kusá
sociologička, spoluautorka knihy Politická zmena v spoločenskej rozprave, pracuje v Sociologickom ústave SAV, kde sa v súčasnosti zaoberá skúmaním mediálneho diskurzu o expertoch, chudobe a poľnohospodárskych zvieratách

Zuzana V. Očenášová
pracuje v organizácii zaoberajúcej sa skúmaním Balkánu a oblastí bývalých sovietskych republík, po večeroch sa trochu venuje tancu a pohybovej analýze

Ján Rybár
filozof, zaoberá sa filozofiou mysle, je autorom, spoluautorom či editorom viacerých kníh venovaných kognitívnym vedám

Imrich Sklenka
prednáša filozofiu na Prírodovedeckej fakulte UK, šéfredaktor časopisu Listy, ktorý sa usiluje o dialóg medzi teológiou, filozofiou a politikou, prekladateľskou činnosťou otvára cestu najmä k tým nemeckým autorom, ktorí sa pohybujú na rozhraní medzi teológiou a filozofiou

Miriam Suchánková
vyštudovala slovenský jazyk a estetiku na FF UK, v súčasnosti je internou doktorandkou Ústavu slovenskej literatúry SAV, publikuje v RAK-u, Romboide, Knižnej revue

Martin Takáč
vyštudoval umelú inteligenciu, v súčasnosti pôsobí na Fakulte matematiky, fyziky a informatiky Univerzity Komenského, kde sa venuje kognitívnemu modelovaniu, najmä výpočtovým modelom vývoja a osvojovania jazyka

Pavel Vilikovský
prekladateľ, publicista a spisovateľ, medzi jeho posledné práce patria zbierka poviedok Krutý strojvodca (1996), kniha esejí Okrídlená klietka (1998, spolu s Tomášom Janovicom), román Posledný kôň Pompejí (2001) a výber článkov a recenzií z posledných rokov Vyznania naivného milovníka (2004)

Rudolf Zajac
lekár, manažér a publicista, spoluautor publikácií Reforma zdravotníctva, reforma pre občana a Stratégia reformy zdravotníctva – reálnej reformy pre občana, v súčasnosti je ministrom zdravotníctva SR

Milan Zemko
historik zaoberajúci sa dejinami Slovenska v medzivojnovom období a stredoeurópskou problematikou, vo vydavateľstve Kalligram vydal knihu Slovensko – krajina v medzičase

Celoživotní sprievodcovia

Keď ste sa už (pre mňa prekvapivo) na mňa obrátili, či by som nenapísal niečo o „mojich“ knihách, vážne som sa zamyslel nad tým, čo som v živote čítal. Nebolo toho veľa, najmä v poslednom čase. Bývam niekedy taký vyčerpaný, že nedokážem čítať ani noviny, nieto ešte knihy. Napriek tomu na dovolenke, tak zhruba po týždni, sa mi vráti chuť a schopnosť, a teda čítam. Za posledných desať rokov to boli hlavne životopisy bývalých politikov, diktátorov, fašistov, špiónov a neviem koho ešte. Prečítal som životopisy Lenina, Stalina, Hitlera, Beriju, Chruščova, Gordijevského. Bolo to zaujímavé čítanie, ale nie pekné. Vraždy, teror, klamstvo, genocída celých národov sú tu popísané ako niečo, čo bolo spojené s politikou týchto ľudí. Tieto knihy sa nestali mojimi knihami. Ani Kisingerova trilógia o diplomacii, Nixonovi a Fordovi, ani životopisy Kennedyho či Billa Clintona nie sú nimi. Aj títo politici išli na hranu možného a niekedy dokonca aj za ňu. Napríklad Clinton sa ukázal ako aktívny fešák, ktorý premrhal Raeganovo ekonomické dedičstvo i svoje manželstvo.

V týchto dňoch zomrel Ephraim Kishon. Mal 80 rokov, prežil skoro všetko, čo 20. storočie pripravilo svojim Európanom, vrátane holokaustu, emigrácie, diaspóry. Usídlil sa v Izraeli a písal „veselé knižky“ dosť často aj o smutných veciach. Na poslednej dovolenke som od neho čítal knižku Líška v kurníku a naozaj som sa schuti smial. Už aj preto, že bola o politike a politikoch, čo mi niečo pripomínalo. Ale napriek tomu by som určite jeho knižky nečítal znova a znova, možno iba niektoré pasáže.

Musím splniť úlohu a napísať o mojich knihách. Je vôbec aspoň jedna taká, ktorú by som vyhlásil za svoju? Samozrejme, že existuje, a je to tá najlepšia. Prvá veta knihy: „Tak nám zabili Ferdinanda“, řekla posluhovačka... A prišla protiotázka: „Kerýho Ferdinanda...?“ A týmto sa začína nekonečný príbeh, scén a scénok, dialógov, monológov, popisov a prepisov. Niektoré scénky sú veľmi jednoduché a pri prvom čítaní knihy ich vnímate iba ako dej. Pri opakovanom čítaní zistíte, že majú úplne iný kontext, iné posolstvo, iný význam. Hašek skutočne, aspoň podľa mňa, geniálne spojil jednoduchú fabulu s množstvom gagov, dialógov, posolstiev, skrytých príbehov a múdrosti. Akokoľvek by som chcel, stále neviem povedať, že táto scéna, dej, veta – to je to najlepšie. A to som Švejka čítal aspoň tridsať, ak nie viackrát.

Osudy dobrého vojaka Švejka si pamätáme aj vo filmovej podobe, či už hrané, alebo ako bábkový film. Ale to, čo robí knihu knihou, tu chýba, film je iba krátkym výsekom obsahu knihy. Existuje i preklad do slovenčiny, no nedá sa čítať. Existujú preklady do nemčiny, angličtiny, ruštiny – takisto nečitateľné.

Literárni vedci a kritici popísali tony papiera o Švejkovi. Dokonca existovali ideologické výklady, nakoniec knihe sa paradoxne najlepšie darilo u nás začiatkom 50. rokov 20. storočia. Vydanie z roku 1951 s nemeckými citátmi rakúskych oficierov nebolo doteraz prekonané. Potom na chvíľu zapadol do zabudnutia a je tak trochu na editoroch, aby Švejka vrátili mladým aj starým, hoci žijeme už v inom svete.

Asi pred dvoma rokmi som ho znova celého prečítal. To už som bol aktívny vo vrcholnej politike a kniha mi dala iný obraz ako pri predchádzajúcich čítaniach. Ako možno z tohto môjho nového pohľadu hodnotiť sen kadeta Bieglera pred Budapešťou? Iba tak, že treba ísť, kým je cesta dobrá, aj keď sa pri tom môžeme posrať. Alebo vyjadrenie starého sapéra Vodičku, že „každej Maďar může za to, že je Maďar“ počas akcie neúspešného doručovania listu poručíka Lukáša pani Kákonyiovej. Už iba aby v Žiline naštartovali tanky. Poľný kurát Otto Katz, figúrka, ktorá má stále nasledovníkov aj medzi politikmi. Myslím, že „jeho“ pasáže v knihe sú stále aktuálne a nasledované.

Foto archív K&S

Mám ďalej citovať? To by som potreboval od editorov výrazne viac priestoru. Takže toto je moja kniha a dúfam, že ju budem ešte párkrát čítať. Už teraz sa teším na známe postavy a známe/neznáme situácie, ktoré dobre poznám a predsa nepoznám.

A malá poznámka nakoniec. Nikde v knižke nenájde to okrídlené: „To chce klid.“ Hašek vedel, čo píše.

Rudolf Zajac

Čo sa kupuje

ARTFORUM · martinus.sk · Panta Rhei

fiction

1.

Dan Brown: Da Vinciho kód (Slovart)

Dan Brown: Bod klamu (Slovart)

Dan Brown: Da Vinciho kód (Slovart)

2.

Dan Brown: Anjeli a démoni (Slovart)

Dan Brown: Da Vinciho kód + Anjeli a démoni (komplet) (Slovart)

Maxim E. Matkin: Láska je chyba v programe (Slovart)

3.

Maxim E. Matkin: Láska je chyba v programe (Slovart)

Dan Brown: Anjeli a démoni (Slovart)

Dan Brown: Anjeli a démoni (Slovart)

nonfiction

1.

Karol Kállay: Slovensko (Slovart)

Dušan Meško, Dušan Katuščák a kol.: Akademická príručka (Osveta)

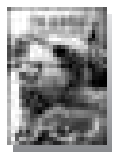
Taliansko očami labužníkov (Slovart)

2.

Rastislava Stoličná-Mikolajová: Slovenský rok (Matica Slovenská)

Mark Hucko: Blesková angličtina (Vrana)

Zmaturuj z literatúry 2 (Didaktis)

3.

Kalendárka 2005 (Aspekt)

Zmaturuj z literatúry 2 (Didaktis)

Roberto Caputo: Škola fotografovania – Krajina (Slovart)

Knihy a spoločnosť (K&S) Vydáva: Ing. Frederik Nemeth, *FAN studio **Redakcia:** Damas Gruska (šéfredaktor), Martina Nemethová (vedúca redakcie) **Redakčný kruh:** Egon Gál, Tatiana Jajcayová, Dana Kršáková, Zuzana Kusá, Ľubomír Tomáška **Adresa:** Stará vinárska 3, 811 04 Bratislava **tel.:** +421/2/5463 0088, 5441 5036 **fax:** +421/2/5463 0089 **e-mail:** kas@fan.sk **Internet:** www.fan.sk/kas **Jazyková úprava:** Marta Hollá **Vizuálna koncepcia:** Layout JS. **Grafická úprava:** *FAN studio **Tlač:** OFPRINT, Magnetová 11, 831 04 Bratislava **Rozširuje:** Mediaprint-Kapa a knižní distribútori **Registračné číslo:** MK 3240/2004, ISSN 1336-5584. Uvádzané ceny kníh sú orientačné. Príspevky bez uvedenia mena autora a uverejnené pod skratkou (K&S), s výnimkou reklamných bannerov a inzercie, sú stanoviskom redakcie. Nevyžiadané rukopisy nevraciame. Rebríčky predajnosti kníh sú zostavené na základe údajov za predchádzajúci mesiac.

Časopis vychádza s láskavým príspevkom CREDIT SUISSE LIFE & PENSIONS, Občianskeho združenia Index a Ministerstva kultúry SR.